

GUDMUNDUR ALFREDSSON*

Kisebbségi jog: nemzetközi standardok és ellenőrzési mechanizmusok

1. Bevezetés

Az ENSZ-közgyűlés ötven évvel ezelőtt, 1948-ban fogadta el az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, és kimondta, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete nem maradhat közömbös a kisebbségek sorsa" iránt.¹ Azóta a kisebbségi jogok rögzítése ha lassan is, de határozottan halad előre számos nemzetközi és regionális szervezet keretein belül.

A kisebbségek és a kisebbségekhez tartozó személyek egyenlő mértékben élvezik és gyakorolják valamennyi emberi jogot, és velük szemben tilos bármifajta diszkrimináció. Magától értetődő, hogy a nemzetközi emberi jogi szabályozás ezen alapvető normái a kisebbségekhez tartozó személyek esetében is érvényesek. Az ENSZ-közgyűlés fentebbi, a kisebbségekről szóló megállapítását követően az emberi jogi dokumentumokba számos, a jogegyenlőség megvalósítását célzó, kisebbségekre vonatkozó cikkely került be.²

Az utóbbi években a kisebbségeket érintő kérdések rendszeresen szerepelnek a nemzetközi emberi jogi és békeforumok napirendjén. Egyre több erőszakos nemzeti, etnikai és vallási jelenségnek lehetünk tanúi, amihez számos egyéb potenciális konfliktusforrás is járul. A különböző formákban jelentkező gazdasági és politikai diszkrimináció - egyéb méltánytalanságokkal, valamint az identitást és a kultúrát veszélyeztető jelenségekkel párosulva - továbbra is erőszakos konfliktusok okozója. Modern korunkban esetenként még népi társadalmak is tanúi lehetünk. A kisebbségek pedig mind nagyobb igényekkel lépnek fel azzal párhuzamosan, ahogy egyre jobban megismerkednek az egyéni és a kollektív jogokkal, valamint azokkal a módokkal, ahogyan a meglévő problémák a nemzetközi és a regionális szervezetek elé vihetők.

A kisebbségi jogok iránt megnyilvánuló újabb keletű érdeklődés elsősorban biztonságpolitikai indíttatású, mivel a belső konfliktusok a múltban gyakran csaptak át az egyes országok határain. A konfliktusmegelőzés egyik formája az emberi jogok tiszteletben tartása, ami jóval kevesebb erőforrást emészt fel, mint a már kialakult erőszakos konfliktusok kezelése. Ez a megközelítési mód magába foglalja mind a csoportok, mind az individuális csoporttagok jogainak tiszteletben tartását. A demokrácia kedvez az emberi jogok érvényesülésének, de a kisebbségi jogokat alkotmányos és törvényekben rögzített garanciákkal kell körülbástyázni, amelyek az érintettek számára hozzáférhető, a nemzetközi standardoknak megfelelő jogorvoslati lehetőségeket nyújtanak, biztosítva a nemzetközi fórumokhoz való fordulás lehetőségét, mivel a többségi uralom nem feltétlenül kedvez annak a lehetőségnek, hogy a kisebbségi csoportok igényei és törekvései megértésre találjanak és érvényesüljenek.

Ezt az új megközelítésmódot jól foglalta össze az ENSZ főtitkárának *An Agenda for Peace* címmel néhány évvel ezelőtt napvilágot látott jelentése. Az etnikai konfliktusokra vonatkozóan a jelentés megállapítja: „Az ilyen problémák megoldásának egyik feltétele az emberi jogok iránti elkötelezettség, különös tekintettel a kisebbségek- legyenek azok etnikaiak, vallásiak, szociálisak vagy nyelviak - jogaira. [...] Az emberi jogok érvényesítésének terén kifejtett egyre hatékonyabb ENSZ-tevékenység pozitív hatással van mind a kisebbségek helyzetére, mind az egyes államok stabilitására.”³

A nemzetközi és regionális kisebbségvédelmi standardok és a megfelelő ellenőrzési mechanizmusok még korántsem nevezhetők tökéletesnek, ha az egyenlő jogok és a diszkrimináció tilalmának alapvető szabályait kérjük rajtuk számon. Az érintettek ennek egyre inkább tudatára ébrednek, és ezen a téren fontos új kezdeményezéseknek lehetünk tanúi. Új nemzetközi és regionális szervezetek láttak munkához, új jogi eszközök és eljárások jelennek meg, jelentős esetjogi anyaggal kiegészülve.

Ezen új fejlemények közül igencsak tanulmányozásra érdemesek az egyezmények végrehajtását ellenőrző testületek által hozott kvázi-bíróági határozatok, valamint azok az erőfeszítések, amelyek az egyes kormányokat és kisebbségi csoportokat igyekeznek a dialógusba bevonni. Az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága (UN Human Rights Committee) a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya alapján nagy jelentőségű esetjogot alakított ki, elsősorban a 27. cikkelyre történő hivatkozással. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) 1992-ben létrehozta a Nemzeti Kisebbségek Főbiztosának tisztségét. Az ENSZ 1995-ben életre hívta a Kisebbségi Munkacsoportot (Working Group on Minorities), azzal a felhatalmazással, hogy vizsgálja felül és egyúttal segítse elő az egyes államok megfelelését az 1992-ben az ENSZ-közgyűlés által elfogadott a Nemzeti vagy Etnikai, Vallási vagy Nyelvi Kisebbségekhez Tartozó Személyek Jogairól Szóló Nyilatkozat standardjainak.

Ezekre az új fejleményekre az esetjog és a dialógusépítés területén az alábbiakban még részletesebben is kitérünk Jelen írásunkban először a kedvezményezettek körét igyekszünk meghatározni, majd a nemzetközi emberi jogi szabályozás alapelveinek lefektetésére teszünk kísérletet az összes emberi jog egyenrangú gyakorlásának, a diszkrimináció tilalmának, valamint a jogok tényleges egyenrangú élvezetéhez szükséges különleges jogok és eljárások szempontjából. Ezután áttekintjük a nemzetközi és a regionális szervezetek által ellenőrzési célból felállított intézményeket és alkalmazott eljárásokat, amelyek feladata annak biztosítása, hogy az egyes államok valóban betartsák a lefektetett normákat. Végezetül az egyéni és a kollektív jogok közötti különbségre hívjuk fel a figyelmet, és a cikket néhány záró megjegyzéssel fejezzük be.

2. A kedvezményezettek körének meghatározása

A „kisebbség” terminusnak nincs általánosan elfogadott definíciója. Pedig meghatározására régóta törekszenek, mivel a nemzetközi standardok felállítása és alkalmazása ezt szükségessé teszi.⁴ Mindenesetre nem haszontalan tudni, hogy a standardok érvénye milyen körre terjed ki, meg az is igaz persze, hogy a jogászok a definíciókból élnek. Mindazonáltal az esetek nagy részében nyilvánvaló, hogy mely csoportokat tarthatunk kisebbségnek. Az EBESZ-főbiztostól származik az a mondás: amikor szembetalálkozik egy kisebbséggel, mindig tudja, hogy kisebbséggel van dolga. Mi is ezt az álláspontot valljuk.

A definíciójavaslatok nagy része közös elemekből építkezik. Ha ezeket kiegészítjük a nemzeti és a nemzetközi tapasztalatokkal, a megfelelő definíció minden szükséges eleme rendelkezésünkre áll. Ezek a következők: az objektív jellemzők, az önmeghatározás, a szükséges számbeli nagyság, valamint a szóban forgó területen való honosság.

Az objektív jellemzők egy adott csoport tagjainak közös hovatarozására, összetartozására vonatkoznak a nemzeti vagy etnikai eredetet, kultúrát, nyelvet és/vagy vallást illetően. Ez a követelmény számos dokumentumban megjelenik, még az 1992-es Nemzeti vagy Etnikai, Vallási vagy Nyelvi Kisebbségekhez Tartozó Személyek Jogairól Szóló Nyilatkozat címében is. Az európai dokumentumokban a „nemzeti kisebbségek” terminus használata nem változtatja meg és nem is korlátozza ezt az elemet; ezt a terminust különbözőképpen interpretálják, de végül is ugyanazokra a csoportokra kell vonatkoznia, és valóban azokra is vonatkozik, mint a nemzetközi standardok által lefedett kör.

A definíció szubjektív, személyes eleme szintén nélkülözhetetlen tényező, ahogy ezt számos dokumentum elismeri, és ezt ajánlják az ENSZ különleges megbízottjai (Special Rapporteur) is.⁵ Ez a szubjektív elem minden bizonnyal két rétegből áll: egyfelől az egyén maga dönti el, hogy egy adott kisebbséghez tartozik-e vagy sem, másfelől az illető kisebbségi csoportnak is meg kell hoznia a maga döntését, de természetesen nem önkényes módon.

Magából a terminusból következik - és talán felesleges is a definíció elemének tekinteni -, hogy a kisebbség számszerűleg az adott állam lakosságának kevesebb mint a felét alkotja. Ebből következik a számszerű nagyságra való utalás a definícióban. Egy számszerű kisebbség nem teheti kisebbséggé, és nem kezelheti kisebbségként az aktuális többséget, ellentétben azzal, ami a dél-afrikai apartheid rendszer körülményei között történt. Az viszont lehetséges, hogy egy ország lakosságát kizárólag kisebbségek alkotják, amennyiben egyetlen csoport sem lépi túl az 50 százalékos arányt; a kisebbségnek kijáró védelem ebben az esetben mindegyik csoportot megilleti.

A definíció minden bizonnyal legproblematisabb eleme a kisebbségi csoport honosságának kérdése a szóban forgó területen. A menekültek, a vendégmunkások, bevándorlók és más idegenek emberi jogai másokkal egyenlő mértékben és minden diszkriminációtól mentesen védelmet élveznek (bizonyos politikai jogokat kivéve). Ennek megfelelően több különböző dokumentumot fogadtak el az ilyen személyek jogainak védelmére,⁶ akik ennek ellenére a kisebbségi státust nem automatikusan nyerik el.⁷ Ugyanakkor egy adott időponttól kezdve az újonnan érkezettek kisebbségnek számítanak. A kisebbségi csoporttá válás időpontjára vonatkozóan gyakorlati szabályként elfogadhatjuk, hogy ez akkor következik be, amikor a szóban forgó egyének már nagyobb mértékben azonosulnak az új területtel vagy országgal, ahol élnek, mint származási területükkel vagy országukkal. Más szóval itt többé-kevésbé arról az egygenerációs időtartamról van szó, amely alatt az új hazában született új nemzedék átmegegy az iskolarendszeren.

Az államoknak nem lehet beleszólásuk az egyes csoportok elismerésébe.⁸ Az a tény, hogy egy adott kormány elismeri-e valamely csoport kisebbségi státusát vagy sem, semmilyen jelentőséggel nem bír, amennyiben az adott ország szóban forgó csoportja megfelel a definícióban foglalt kritériumoknak; sőt, az elismerés megtagadásának azonnal gyanút kell ébresztenie. Az állampolgárság megtagadása a kisebbségi csoportok tagjaitól nem menti fel az államokat kötelezettségeik teljesítése alól. Az, hogy egyes csoportokat más néven neveznek - például együtt élő nemzeteknek vagy nemzetiségeknek -, éppígy nem alkalmas arra, hogy megfosszák őket a kisebbségi státusukból fakadó jogi védelemtől. A felmerülő vitás, nem egyértelmű esetek eldöntését rábízhatjuk az egyes országokra, akárcsak az emberi jogok érvényesítését általában, természetesen a nemzetközi szervezetek felügyelete mellett és a jelenleg érvényes normáknak és eljárásoknak megfelelően.

Definíciós szempontból mindenképpen különbséget kell tennünk a „kisebbségek” és a „népek között. Hasonlóan a „kisebbség” terminushoz, a „nép” kifejezés sem alapul általánosan elfogadott meghatározáson – noha bevett kifejezés az emberi jogi dokumentumokban és határozatokban, elsősorban az önrendelkezést, a természeti erőforrásokat és a fejlődést érintő kérdésekben. A gyakorlatban a „nép” terminus használata területi vagy adminisztratív egységekben, valamifajta elismert határok között élő népesség megjelölésére korlátozódik, az esetek többségében tekintet nélkül a szóban forgó népesség etnikai összetételére vagy kulturális jellemzőire. A kisebbségek ellenben általában nem tarthatnak igényt az önrendelkezés jogára (legalábbis nem külső értelemben, lásd lentebb az autonómiáról szóló okfejtésünket).

A két kifejezés, a „kisebbség” és a „nép jelentéstartománya között a gyakorlatban gyakran átfedés van, amennyiben a kisebbségi csoport is a „népnek járó követeléseket és igényeket fogalmaz meg. Azok a csoportok, amelyeket kisebbségként nem kezeltek megfelelően, vagy következetesen megtagadták tőlük a képviselőlet jogát, minden bizonnyal igényt fognak tartani a „nép” státusra. Ugyanakkor a kisebbségi jogok egész koncepciója, abban a formájában, amelyben az egyes kormányok szabályozták, és igyekeznek érvényre juttatni, az állami szuverenitás és területi integritás fenntartását célozza. A diszkrimináció tilalma, illetve a külön jogok, amelyek biztosítják az adott állam valamennyi lakosának jogegyenlőségét, éppen a belső feszültség csökkentését célozzák az élet minőségének javítása

révén; ezzel hozzájárulnak az államok területi integritásának fenntartásához, és segítik a béke megőrzését.

3. Jogegyenlőség és a diszkrimináció tilalma

Az összes emberi jog egyenlő mértékű élvezete és gyakorlása, valamint mindenfajta diszkrimináció tilalma ezen a téren olyan kívánalmak, amelyek a nemzetközi emberi jogi szabályozás általánosan elfogadott és egyetemes érvényű normáit képezik. Rögzítve vannak az ENSZ Alapokmányában (1. és 55. cikkely), az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában (1. és 2. cikkely), valamint nagyszámú egyéb egyezményben és nyilatkozatban. E dokumentumok rendelkezései alapján nyilvánvaló, hogy az összes emberi jog egyenlő mértékű gyakorlását és a diszkrimináció tilalmát előíró szabályok alapvető jelentőségűek mind a nemzetközi, mind a regionális szintű emberi jogi szabályozásban.

Ezen dokumentumok egy része általános jellegű, míg egy másik része speciális diszkriminatív helyzetek orvoslását célozza, mint amilyen például a faji megkülönböztetés vagy a munkavállalás és az oktatás terén jelentkező diszkrimináció. Egy sor speciális jellegű dokumentum egyértelmű relevanciával bír a kisebbségi jogok területén is. Ide tartozik a Faji Megkülönböztetés Valamennyi Formájának Kiküszöböléséről Szóló Egyezmény (lásd az 1. cikkely 1. paragrafusát a „faji” kifejezés jelentéséről), a Vallási Alapon Történő Intolerancia és Diszkrimináció Valamennyi Formájának Kiküszöböléséről Szóló Nyilatkozat, az Egyezmény a Gyermekek Jogairól, az Egyesült Nemzetek Egyezménye a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet Egyezményének a Foglalkoztatásra vonatkozó Megkülönböztetés Tilalmáról (a 111. számú ILO Egyezmény), az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetének 1960. évi Egyezménye az Oktatásban Alkalmazott Megkülönböztetés Elleni Küzdelemről (2. és S. cikkely), valamint számos egyéb regionális dokumentum.

Az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága 1989-ben a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányához fűzött 18. számú Általános Magyarázatában (General Comment) a diszkrimináció tilalmára vonatkozóan megállapította: „a diszkrimináció Egyezségokmányban használt fogalma magába foglalja a faj, bőrszín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetést, kizárást, korlátozást vagy előnyben részesítést, mely célja vagy következménye szerint megakadályozza, hogy minden személy egyenrangúan élvezze és gyakorolja az összes jogokat és szabadságjogokat.”

A Bizottság kimondta továbbá, hogy az egyenlőség nem minden esetben jelent szükségszerűen azonos bánásmódot, valamint nem minden megkülönböztetett bánásmód értelmezendő diszkriminációként, amennyiben olyan cél - az egyenlő jogok- elérése érdekében történik, amely az Egyezségokmány értelmében jogos, illetve amennyiben a megkülönböztetés kritériumai ésszerűek és objektívek.⁹

Az indítékok, amelyek alapján a különféle emberi jogi dokumentumok tilalmazzák a diszkriminációt, különbözőek lehetnek, de a fajra, kultúrára, bőrszínre, nyelvre, vallásra, valamint a nemzeti és a társadalmi származásra történő ismételt hivatkozások nyilvánvalóan magukba foglalják mindazokat a hagyományos helyzeteket, amelyekben a kisebbségek magukat találhatják. A diszkriminációt tilalmazó kikötések, valamint a jogok egyenrangú élvezetének és gyakorlásának elve, amelyen ezek a kikötések nyugszanak, kiterjednek az összes emberi jogra, vagyis a polgári, kulturális, gazdasági, politikai és szociális jogokra - ide értve nyilvánvalóan az oktatás, a nyelvhasználat, a demokrácia és az igazságszolgáltatás területét is.

A jogok egyenrangú gyakorlását és élvezetét biztosító további védelmi eszközök, amelyek a kisebbségek minden tagjára kiterjednek: a törvény előtti egyenlőség és a törvény

által nyújtott egyenlő védelem (ami egyformán kiterjed a polgári és a politikai jogokra, valamint a gazdasági, szociális és kulturális jogokra is), a bíróságok előtti egyenlőség, a közhivatalokhoz való egyenlő hozzáférés, a diszkrimináció szításának tilalma, valamint nyelvhasználati garanciák a büntető igazságszolgáltatásban. Ami az egyenlő választójogot és a választhatóságot illeti, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 21. cikkelyéből és a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 25. cikkelyéből az következik, hogy az egyenlő jogok gyakorlása ezen a téren csupán az állampolgárookra korlátozódik. Ugyanakkor emlékeztetnünk kell a „kisebbség” definíciójával kapcsolatosan kifejtett gondolatunkra, mely szerint az állampolgársági státus megtagadása nem használható fel arra, hogy az érintett személyeket megfosssák a kisebbségi jog nyújtotta védelemtől, amennyiben objektíven megfelelnek a négy definíciós elemnek.

Nem lehet kétséges, hogy a nemzetközi jog alapján a jogok egyenlő gyakorlását és a diszkrimináció tilalmát előíró szabályok érvénye minden államra kiterjed, tekintettel az ENSZ Alapokmányának és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának kikötéseire, a nemzetközi szokásjogra és a számos ismert példára az egyes államok régóta fennálló, általános és konzisztens, jogi normákba öntött gyakorlatából. Az egyes államoknak biztosítaniuk kell az összes emberi jog egyenrangú élvezetét és gyakorlását a határaikon belül élő összes kisebbség és az ezen kisebbségekhez tartozó személyek számára, valamint tilalmazniuk kell és fel kell számolniuk a velük szemben alkalmazott diszkriminációt.

4. Különleges jogok és különleges eljárások

A különleges jogok és a különleges eljárások célja a kisebbségek és a kisebbséghez tartozók, valamint a többségi lakosság tényleges jogegyenlőségének biztosítása egy adott államban. Figyelembe véve a kisebbségekkel szembeni diszkrimináció tipikusan újra és újra ismétlődő eseteit, a jogok egyenlő gyakorlását és a diszkrimináció tilalmát kimondó nemzetközi emberi jogi egyezmények gyakran tartalmaznak olyan kiegészítő cikkelyeket, amelyeket az ENSZ-dokumentumok általában különleges jogoknak és különleges eljárásoknak (*special measures*) neveznek; használatban vannak a különleges intézkedések, a kedvezményes bánásmód és a pozitív diszkrimináció kifejezések is.

A különleges jogok és különleges eljárások bevezetésével az emberi jogi dokumentumok elismerik, hogy a jogok egyenlő gyakorlásának és a diszkrimináció tilalmának törvényi kimondása önmagában nem elégséges: a jogok egyenlő gyakorlását ténylegesen is meg kell valósítani. Különleges jogokról és különleges eljárásokról kell gondoskodni, hogy ténylegesen is biztosítani lehessen a jogegyenlőséget, valamint hogy a kisebbségi csoportokat és a kisebbségi csoportokhoz tartozókat a többségi lakossággal egyenrangú helyzetbe lehessen hozni.

A különleges jogok és a különleges eljárások nem jelentenek privilégiumokat. Hasonlóan a diszkrimináció tilalmához, a jogegyenlőség elvén alapulnak Egy kisebbségi csoport és a kisebbségi csoporthoz tartozók, illetve a többségi lakosság tényleges egyenlősége mindaddig nem biztosítható, amíg a körülmények egyenlősége nem biztosított. Sőt, a kisebbségi csoport hátrányos helyzete még ezután is fennmaradhat, tekintettel a többségi népesség túlsúlyára az adott ország életében.

Mindazok a különleges jogok és különleges eljárások, amelyek lehetővé teszik a kisebbségek számára, hogy használják anyanyelvüket, saját iskolákat működtessenek, szolgáltatásokat nyújtsanak önmaguk számára, valamint részt vegyenek az állam politikai és gazdasági ügyeiben, azoknak a körülményeknek a közelítését célozzák, amelyek a többségi népesség számára magától értetődőek. Az államnak nem csupán túrnie, hanem anyagilag és egyéb módon is támogatnia kell az ilyen jellegű törekvéseket, méghozzá egyenlő és arányos módon a többségi népesség számára nyújtott szolgáltatásokhoz képest. Mindez attól függ,

hogy vajon a jogok egyenlő gyakorlása és élvezete valóban megvalósult-e a lehetséges legnagyobb mértékben.

Számos nemzetközi dokumentum rendelkezik különleges jogokról és különleges eljárásokról, amelyek célja a kisebbségek jogegyenlőségének biztosítása. Ezek közül kiemelendő a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya,¹⁰ a Faji Megkülönböztetés Valamennyi Formájának Kiküszöböléséről Szóló Egyezmény, az Egyezmény a Gyermekek Jogairól, az Egyezmény az Oktatásban Alkalmazott Megkülönböztetés Elleni Küzdelemről, az Egyezmény a Népi Kultúra Bűntettének Megelőzéséről és Megbüntetéséről, a Nemzeti vagy Etnikai, Vallási vagy Nyelvi Kisebbségekhez Tartozó Személyek Jogairól Szóló Nyilatkozat, valamint számos regionális jogi dokumentum. A kisebbségek jogainak érvényesülését célzó különleges jogok és eljárások elsősorban az oktatás, a kultúra, a nyelvhasználat és a vallás területét érintik; ezek azok a területek, amelyek különösen fontosak a kisebbségi csoportok identitásának és létének megőrzésében. Mindemellett a különleges jogok érvénye nyilvánvalóan kiterjed a politikai, a gazdasági és a szociális szférára is.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 27. cikkelye elsősorban a kisebbségekre vonatkozó kitételeiről ismert. Ez a cikkely a kisebbségi identitás és tevékenység védelme érdekében kulturális, vallási és nyelvi területen újra megerősíti és kibővíti a jogok egyenrangú élvezetének és gyakorlásának a két egyezségokmány egyéb cikkelyeiben felsorolt eseteit a jogegyenlőség tényleges megvalósításának céljából. Idetartozik a kisebbségekhez tartozó személyek azon joga, hogy saját kultúrájuk legyen, saját vallásukat vallják és hitüket gyakorolják. Annak ellenére, hogy a 27. cikkely „a kisebbségekhez tartozó személyekről” beszél, túlmutat a szűk értelemben vett egyéni jogokon, és elismeri a kollektív elem létjogosultságát, amikor a „csoportjuk más tagjaival együttesen” kifejezést használja.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya és a hozzá kapcsolódó első Fakultatív Jegyzőkönyv különös jelentőségű, mivel az Emberi Jogok Bizottsága igen jelentős mértékben járult hozzá a kisebbségi jogok továbbfejlesztéséhez és érvényre juttatásához. Így az Emberi Jogok Bizottságának álláspontja szerint a hagyományos gazdasági tevékenységi formák és a földbirtokláshoz kapcsolódó jogok, amennyiben alapvető jelentőségűek valamely kisebbségi közösség kulturális élete szempontjából, szintén a 27. cikkely hatálya alá tartoznak.¹¹ A kisebbségi jogok érvényesülését segíti elő az Emberi Jogok Bizottsága két fentebb idézett Általános Magyarázata a diszkrimináció tilalmáról és a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 27. cikkelyéről.

Az Oktatásban Alkalmazott Megkülönböztetés Elleni Küzdelemről szóló Nemzetközi Egyezmény 2b cikkelye kimondja, hogy „vallási vagy nyelvi okokból külön rendszerek vagy intézetek létesítése vagy fenntartása’ nem jelent diszkriminációt. Ezen álláspont logikus következménye az 5c cikkely: „el kell ismerni a nemzeti kisebbségek tagjainak jogát saját oktatási tevékenység folytatására, beleértve iskolák fenntartását is; valamint - az illető állam oktatási politikájától függően - saját nyelvük használatát vagy oktatását.”

A kisebbségi oktatásra vonatkozóan a különleges jogok és eljárások alkalmazása széles körben elfogadott, de az esetek zömében a többségi nyelv megtanulására, a többségi kultúra elsajátítására és az oktatás minőségére utaló megszorító kitételek kísérik.

A Faji Megkülönböztetés Valamennyi Formájának Kiküszöböléséről Szóló Egyezmény 2.2 cikkelyében előírja, hogy „a részes államok, ha a körülmények indokolják, a társadalmi, gazdasági, kulturális és egyéb területeken a hozzájuk tartozó egyes faji csoportok, illetve egyének megfelelő fejlődésének és védelmének biztosítására különleges és konkrét intézkedéseket hoznak abból a célból, hogy számukra az emberi jogok és alapvető szabadságjogok teljes és egyenlő élvezetét biztosítsák”. Ez az egyezmény az 1.4 cikkelyben kimondja továbbá, hogy az ilyen intézkedések nem tekinthetők faji megkülönböztetésnek.

A nemzetközi egyezmények és egyéb dokumentumok - a már említett különleges kisebbségi jogok mellett - tartalmazzák a fizikai fennmaradáshoz való jogot, a kisebbségi identitás és jellegzetességek megőrzéséhez való jogot, a kisebbségi kulturális örökség és tevékenységek védelméhez és fejlesztéséhez való jogot, a kisebbségi anyanyelv használatához való jogot a magánszférában és az üzleti életben, illetve meghatározott hivatalos célokra, az állam területén és az országhatáron túl élő hozzátartozókkal, rokonokkal és barátokkal való kommunikációhoz és kapcsolattartáshoz való jogot.

Általában véve megállapíthatjuk, hogy a kisebbségi csoportok és tagjaik jogvédelmét szolgáló egyenlőtlen és különleges jogok és eljárások nem tarthatók fenn azután, hogy az azokat életre hívó célok megvalósultak, vagyis a kisebbségek diszkriminációját jelentő körülményeket felszámolták. Ugyanakkor bizonyos meghatározott speciális intézkedéseknek, mint amilyen például az oktatási intézmények fenntartása, az állami ügyekben való politikai részvétel, az autonómia és a földhöz való jog, tartósabb vagy állandó jelleggel kell rendelkezniük.

A regionális szervezetek szintén foglalkoznak a kisebbségi jogok védelmével. Számos regionális dokumentum tartalmaz a jogok egyenlő gyakorlását és a diszkrimináció tilalmát rögzítő kikötéseket. Ezenfelül az olyan regionális szervezetek is, mint az EBESZZ és az Európa Tanács, fogadtak el különleges jogokat és intézkedéseket tartalmazó dokumentumokat a kisebbségek jogegyenlőségének tényleges megvalósítása céljából. Idetartozik az EBESZ keretében elfogadott nagyszámú jelentés és dokumentum, valamint a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája és a Nemzeti Kisebbségek Védelméről Szóló Európai Keretegyezmény, amelyeket az Európa Tanács 1992-ben, illetve 1994-ben fogadott el.

Ez a két Európa Tanács-dokumentum némi csalódást kelt. Joggal várhattunk volna többet attól a szervezettől, amely korábban olyan nagy hangsúlyt fektetett a joguralom érvényesítésére, valamint a megfelelő ellenőrzési intézmények és mechanizmusok felállítására, ami nagy hatású és irányadó jogi gyakorlat kialakulását segítette elő. Ehelyett e két dokumentumban a kiindulópontot az állami kezdeményezés jelenti a kisebbségekhez tartozó személyek jogai helyett - a kisebbségek kollektív jogairól nem is szólva -, ellentétben a nemzetközi dokumentumokkal, ahol más megközelítésmóddal találkozhatunk.¹² Mi több, e dokumentumok még részben azt a lehetőséget is magukba foglalják, hogy az egyes államok válogathassanak az általuk elismerendő jogok és védelemben részesítendő területek között. Az egyezmények a végrehajtást gyenge jogosítványokkal felruházott intézményekre bízzák, amelyek tevékenységük során kénytelenek az egyes államok által szolgáltatott információkra támaszkodni és az egyes államok által benyújtott jelentések vizsgálatával foglalkozni, ahelyett, hogy a panaszok benyújtásának fórumai lennének, vagy valamilyen egyéb módon tennék lehetővé a kisebbségi csoportok számára, hogy hallathassák szavukat.

Ezeket a hiányosságokat számba véve a fentebbi egyezmények egyikének címében a „keret” kifejezés szerepeltetését ténylegesen is e hiányosságok beismerésének tarthatjuk. Összegzésül megállapíthatjuk: úgy tűnik, a nemzetközi dokumentumok és eljárások közvetlenebb és hatékonyabb védelemben részesítik a kisebbségi standardokat, mint az Európa Tanács és az EBESZ égisze alatt létrejött regionális megfelelőik.¹³

5. Különleges jogok és eljárások a politikai jogok területén

A kisebbségek politikai jogainak és képviselőinek tiszteletben tartása a kisebbségi standardok lényegi elemét képezi; többek között azért, mert a politika és a törvényhozás jelentős hatást gyakorol a többi kisebbségi jog érvényesítésére, ideértve a kultúrával, a nyelvvel és a vallással kapcsolatos jogokat is.

Különleges jogok megadására van szükség a kisebbség megfelelő, összállami szintű képviselőinek biztosítása érdekében; ez különösképpen - bár nem kizárólagosan - igaz a csoport életét és sorsát befolyásoló ügyek esetében. Az egyes államok számára igen sokféle különleges intézkedési lehetőség áll rendelkezésre azzal a feltétellel, hogy ezek célja és eredménye nem lehet más, mint a jogok egyenlő élvezetének és gyakorlásának biztosítása. Ezek a különleges intézkedések magukba foglalhatják a kisebbségeknek az összlakossághoz viszonyított részarányuknál nagyobb mértékű részvételét az államügyekben, különösképpen a kis létszámú csoportok esetében, amennyiben ez az egyetlen módja az összállami ügyeket érintő politikai folyamatban és döntéshozatali mechanizmusban való megfelelő részesedésüknek.

Az ilyen jellegű politikai részvétel biztosítása számos formát ölthet: az egyes kormányok megszerzik a kisebbségek beleegyezését, vagy érdemi konzultációt folytatnak az őket érintő ügyekben; az alkotmány és a törvények szintjén ismerik el a kisebbség törvényeit és szokásait; a törvényhozásban, illetve egyéb politikai intézményekben garantált helyeket biztosítanak a kisebbségek számára; a kisebbségi csoport által választott tisztségviselőket neveznek ki bizonyos pozíciókba; illetve minimális részarányt biztosítanak a kisebbségek számára a posztok összességét tekintve, és a sort még lehetne folytatni.

Az EBESZ (akkor még EBEE) Emberi Dimenziós Konferencia 1990-es koppenhágai találkozáján elfogadott Dokumentum IV/35. bekezdése úgy fogalmaz, hogy a részt vevő államok tiszteletben tartják a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek a közügyekben való tényleges részvételi jogát, beleértve az ilyen kisebbségek identitásának védelmével és előmozdításával kapcsolatos ügyekben való részvételt is. Ugyanez a bekezdés leszögezi, hogy a részt vevő államok „tudomásul veszik a nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának megteremtése és védelme érdekében tett erőfeszítéseket azáltal, hogy az érintett állam politikájával összhangban - e célok elérésének egyik lehetséges eszközeként - helyi vagy autonóm közigazgatásokat hoznak létre, amelyek megfelelnek az adott kisebbségek specifikus történelmi és területi követelményeinek”.

Ami az autonómiát illeti, azt nevezhetjük önkormányzatnak, öngazgatásnak, *home rule-nak*, a hatalmi jogosítványok delegálásának a kibővített funkcióval rendelkező helyi hatalom szintjére, sőt még belső önrendelkezésnek is (megkülönböztetve a külső önrendelkezéstől, lásd fentebb).¹⁴ A megnevezés másodlagos fontosságú, a lényeg az, hogy a központi kormányzat beleegyezzen a hatalom megosztásába, és a helyi ügyekre vonatkozó hatáskört hagyja a kisebbségi csoport képviselőinek kezében. A kisebbségek méltóságának, identitásának és eltérő szokásainak megőrzését vagyis a társadalom többi részével való egyenrangú bánásmódot - minden bizonnyal azzal lehet a leghatékonyabban biztosítani, ha az illető csoport önmaga intézi helyi ügyeit, ideértve a különleges jogok hatálya alá tartozókat is. Ez a legbiztosabb garancia, melyet egy kisebbség önmaga számára kívánhat, és számos helyen sikeresen be is vált - ennek ellenére éppen ez az a követelés, amelyet a kormányok leginkább hajlamosak figyelmen kívül hagyni.

Az autonómia lehet területi és lehet személyi elvű. Ha a kisebbségi csoport egyetlen területre koncentrálódva él, akkor a kisebbségi öngazgatás magától értetődően területi. Amennyiben a kisebbségi csoport tagjai nagy területen szétszórva és/vagy más népcsoportokkal elvegyülve élnek, a személyi elvű autonómia - vagyis a lakóhelytől független csoporttagság és a csoporttevékenységekben való részvétel - nyújtja a jogos és működő- képes megoldást.

Az autonómia lényegéből következően a csoportjog: kollektív jog (lásd lentebb a egyéni és a kollektív jogokról szóló fejtegetésünket). Maga a kollektívum az, amely igényt tart a jogokra, gyakorolja őket, és tagságán keresztül meghatározza az öngazgatás formáit és struktúráit. Az emberi jogok egyetemessége elvének megfelelően a kisebbségi kollektívumnak hatalmi jogosítványai gyakorlása közben be kell tartania a demokratikus

elveket és a többi egyetemesen elismert emberi jogot, ideérne többek között saját tagjainak és a népesség egyéb csoportjainak jogait, az irányító szervek választott jellegének és a nemek egyenlőségének elvét. A kollektív jogok gyakorlásának emellett összhangban kell történnie a nemzetközi jog egyéb alapelveivel is, amelyek az államok szuverenitását, területi integritását és nemzeti egységét, valamint a nemzetközi béke és biztonság fenntartását garantálják.

6. Nemzetközi végrehajtási és ellenőrzési mechanizmusok

Az egyes államok viselik az elsődleges felelősséget az általuk egyezményekben vállalt emberi jogi standardok érvényesüléséért. A nemzetközi és regionális szervezetek különféle módszereket és intézményeket vesznek igénybe, hogy az egyes államokat a standardoknak megfelelő magatartásra bírják, amire nemegyszer nagyon is szükség van. Idetartoznak az egyezmények és a határozatok alapján megkezdett panasztételi eljárások, a vizsgálati és tényfeltáró tevékenység, az államok jelentéstételi kötelezettsége, a nemzetközi szervezetek magas rangú tisztségviselőinek jószolgálati missziói, a politikai és diplomáciai presszióval járó nyilvános viták, a technikai segítségnyújtás. Ezen eljárások mindegyikét alkalmazták már kisebbségi ügyekben, de az alábbiakban figyelmünket elsősorban azokra az eljárásokra összpontosítjuk, amelyeket tudatosan a kisebbségi problémák kezelésére hoztak létre, vagy alkalmasak lehetnek a kisebbségi standardok érvényesítésekor.

Az egyezmények keretében felálló szakértői bizottságokhoz beadvány nyújtható be a kisebbségi jogok vélt vagy valós megsértéséről. Az Emberi Jogok Bizottsága több olyan döntést hozott - ahogyan erre már fentebb utaltunk -, amely új jelentést kölcsönzött a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 27. cikkelyében megfogalmazott, kultúrához való jognak. Bizonyos panasztételi eljárások keretében az egyének mellett csoportok is élhetnek a nemzetközi és a regionális emberi jogi testületeknél emelt panasz jogával. Ez igaz a Faji Megkülönböztetés Valamennyi Formájának Kiküszöböléséről Szóló Nemzetközi Egyezmény 14. - a benne rejlő lehetőségekhez képest kevésbé használt - cikkelyére is.

Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa által meghozott 1503. számú (3d, VIII.) határozat alapján folytatott eljárás külön figyelmet érdemel, mivel egyfelől kifejezetten lehetővé teszi a csoportok számára, hogy panaszt terjesszenek elő, amelyben bizonyítják, hogy az emberi jogok megsértésének bizonyos esetei az emberi jogok tartós és jelentős sérelmét jelentik. Másfelől a határozat egyetemesen hatályos, és hatálya nem függ attól, hogy vajon ratifikálták-e, vagy egyezményként csatlakoztak-e hozzá. A bizalmas „1503-as eljárás” keretében benyújtott panaszokat az ENSZ Faji Megkülönböztetés Elleni és Kisebbségi Védelemmel Foglalkozó Albizottsága, az Emberi Jogok Bizottsága és ezek munkacsoportjai vizsgálják meg.

Az ENSZ égisze alatt elfogadott egyéb egyezmények és határozatok további lehetőségeket kínálnak a kisebbségek számára hozzáférhető és érdemi panasztételi eljárás lefolytatására. Ezenfelül az ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Szervezete (ILO), az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO), a Világbank és a regionális szervezetek szintén biztosítják a panasztétel lehetőségét az emberi jogi dokumentumaikban foglaltak betartásának ellenőrzése érdekében.

A különleges megbízottak (Special Rapporteur) és az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága (UN Commission on Human Rights) gyakran érintenek kisebbségi kérdéseket az egyes országokra vonatkozó, illetve tematikus jelentéseikben. Országjelentések készültek Guatemaláról, Iránról, Irákról, Romániáról, Ruandáról és a volt Jugoszláviáról; tematikus jelentések a vallási intoleranciáról, a rasszizmusról, a faji diszkriminációról, a xenofóbiáról és az intolerancia egyéb kapcsolódó megnyilvánulási formáiról. Az egyes csoportok akadály nélkül kapcsolatba léphetnek a különleges megbízottakkal.

A nemzetközi emberi jogi egyezmények alapján létrejött szakértői bizottságok rendszeresen kikérdezik az egyes államok képviselőit az országjelentéseket benyújtó kormányképviselőket a kisebbségi jogok érvényesüléséről. Ez így zajlik az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága (UN Human Rights Committee), a Faji Megkülönböztetés Elleni Bizottság, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága és a Gyermek Jogai Bizottság esetében. A bizottságok alaposan megvizsgálják a jelentéseket és az egyes kormányok válaszait, és ezek alapján emberi jogi - nemegyszer kisebbségi jogi - ajánlásokat fogalmaznak meg, amennyiben eltérést találnak egy adott ország tényleges teljesítménye és az általa vállalt kötelezettségek között. A kisebbségek lényegi információval szolgálhatnak a szerződéseket ellenőrző testületek vagy ezek egyes tagjai számára a vonatkozó országjelentések vizsgálata során.

Az ENSZ főtitkára, az ENSZ emberi jogi főmegbízottja, a szakosodott szervezetek főigazgatói, valamint a regionális szervezetek nemegyszer teljesítenek jószolgálati missziót vagy éppen csendes, nem nyilvános diplomáciai küldetést a nehéz helyzetben lévő csoportok érdekében. Az ilyen jellegű eljárás megkezdését egyaránt kezdeményezhetik kormányok vagy csoportok, de kevésbé valószínű, hogy alkalmazására sor kerülhetne, mielőtt úgy ítélik meg, hogy az ellenőrzési eljárások már nem alkalmasak vagy túl nehézkesek a gyors megoldást vagy a békét fenyegető helyzetek kezelésére.

A formális eljárási mechanizmusok mellett az emberi jogi standardokról és az emberi jogok megsértéséről a nemzetközi, kormányközi fórumokon folytatott nyilvános vita szintén megfelelő eszköz lehet a figyelem felkeltésére és a standardoknak való megfelelés kieszközölésére. Fel kell tételeznünk, hogy a kormányok nem fogadják kitörő örömmel az intézményesített nyomásgyakorlást és a nyilvános bírálatot, és lehetőség szerint igyekeznek elkerülni azt. És valóban, a kisebbségi jogi kérdéseket gyakran viszik az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága (UN Commission on Human Rights) és annak albizottsága elé, tekintetbe véve - és sikeresen ki is használva - az egyes kormányok félelmét a nyilvános bírálattól. A különféle napirendi pontok címén lefolytatott viták célja az egyes kormányokra a politikai, diplomáciai, valamint a közvélemény útján történő nyomásgyakorlás.

Az albizottságban megállapították, hogy az emberi jogok valamennyi megsértésének kétharmadát a kisebbségek sérelmére elkövetett jogsértések teszik ki. A nem kormányzati szervezetek hathatós szerepet játszanak a kisebbségeket ért jogsértések nyilvánosságra kerülésében és tudatosításában. Nem kétséges, hogy a kormányokat igen érzékenyen érintik a nemzetközi és a regionális szervezetek fórumain folyó nyilvános vitában a címükre elhangzó bírálatok, és mindent meg is tesznek annak érdekében, hogy ezt a kellemetlen szituációt elkerüljék.

Az EBESZ-találkozókon elfogadott dokumentumok messze ható következményekkel járó, a hátrányos megkülönböztetés tilalmát és a pozitív diszkrimináció elveit rögzítő kisebbségi jogi klauzulákat tartalmaznak. Ezekben a dokumentumokban jól tetten érhető a dialógusra, bizalomépítésre és megelőzésre összpontosító új típusú gondolkodásmód. Az EBESZ nemzeti kisebbségek főbiztosának szerepköréhez tartozik mind a tényfeltáró tevékenység, mind a szemben álló felek közötti párbeszéd elősegítése; hasonló funkciót egyéb mechanizmusok is betöltenek.¹⁵ Az EBESZ nemzeti kisebbségek főbiztosának intézménye igen nagy reményekre jogosít fel, mivel széles körű mandátummal rendelkezik, amelynek révén mind az egyes kisebbségi csoportokat, mind a kormányokat képes bevonni a párbeszéd folyamatába az erőszakos konfliktusok megelőzésének érdekében. Igen sokat köszönhet a főmegbízotti intézmény az első főmegbízott, a holland Max van der Stoel eredményes tevékenységének.

Az új gondolkodásmód az ENSZ-ben is kezd meghonosodni. Az 1992-es Nemzeti vagy Etnikai, Vallási vagy Nyelvi Kisebbségekhez Tartozó Személyek Jogairól Szóló Nyilatkozat - amely az első kizárólagosan a kisebbségek jogainak szentelt ENSZ-dokumentum -

preambulumában és a 9. cikkelyben világosan leszögezi, hogy az ENSZ szervezeteinek jelentős szerepük van a nyilatkozatban lefektetett „jogok és alapelvek teljes körű érvényesítésében”, és a kisebbségi jogokat egyértelműen „a társadalom mint egész fejlődésével” kapcsolja össze „a joguralomra alapozott demokrácia keretei között”.

A norvég Asbjørn Eide az ENSZ Faji Megkülönböztetés Elleni és a Kisebbségek Védelmével Foglalkozó Albizottsága számára különleges megbízottként (Special Rapporteur) készített jelentésében a kisebbségek helyzetének megoldását célzó, az emberi jogokra alapozott konstruktív rendezés témáját érintette.¹⁶ Egy ilyen konstruktív rendezés célja a többség és a kisebbség közötti harmónia és békés kapcsolat megteremtésének elősegítése, valamint új eszmei ösztönzés nyújtása a törvényhozók, bírák és egy ország más vezető személyiségei számára, elsősorban a jogok egyenlő élvezetét, a diszkriminációnak a politikai képviselőlet terén történő kiküszöbölését és az etnikai konfliktusok megelőzését tartva szem előtt.

1995-ben az Eide jelentés eredményeképpen az ENSZ új Kisebbségi Munkacsoportot állított fel,¹⁷ amely üléseit évente tartja Genfben, és az albizottságnak tartozik beszámolóval. A munkacsoport feladata figyelemmel kíséreni az 1992-es Nyilatkozat megvalósulását, javaslatokat tenni a felmerült problémák megoldására, előmozdítani a kisebbségi csoportok és a kormányok közötti megértést, valamint javaslatokat előterjeszteni a kisebbségi jogok érvényesítésének és védelmének fejlesztésére. A Kisebbségi Munkacsoport ülésein napirendre került a nemzeti megbékélési mechanizmusok előmozdítása, a szemben álló felek közötti dialógus elősegítése, a konfliktusok korai előrejelzése és megelőzése.¹⁸ A Kisebbségi Munkacsoport ajtaja nyitva áll a kisebbségek és képviselőik előtt, akik minden akadály nélkül terjeszthetik elő mondandójukat a munkacsoport ülései számára, akár szóban, akár írásban.

A kisebbségi jogok kérdése egyre nagyobb szerepet kap a technikai jellegű, nemzetközi és a kétoldalú emberi jogi együttműködési programokban. Segítség vehető igénybe a kisebbségi jogi témájú oktatás és a képzés fejlesztéséhez, a nemzetközi és a regionális standardokkal összhangban lévő *bill of rights*ok és egyéb idevágó normák megszövegezéséhez, valamint ezen jogok védelmét szolgáló infrastruktúra megteremtéséhez az egyes országokban.

Ahogy erről már fentebb szóltunk, az 1992-ben elfogadott, a Nemzeti vagy Etnikai, Vallási vagy Nyelvi Kisebbségekhez Tartozó Személyek Jogairól Szóló Nyilatkozat leszögezi, hogy az ENSZ keretében működő szervezeteknek jelentős szerepük van a nyilatkozatban lefektetett „jogok és alapelvek teljes körű érvényesítésében”. Fontos lenne, hogy a technikai jellegű segítség ne csupán az egyes országok kormányai számára álljon rendelkezésre - ahogyan ez jelenleg történik -, hanem a kisebbségi csoportok számára is az érintett kormányokkal együttműködve. Amennyiben a technikai jellegű segítséget konfliktusmegelőzés és konfliktuskezelés céljából veszik igénybe - márpedig az ilyen jellegű erőfeszítések egyik célja éppen ez -, fontos, hogy a folyamatba bevont szervezetek az összes érintett féllel kapcsolatba léphessenek.

Bármilyen nagyszerűek is önmagukban véve a nemzetközi és regionális standardok és az őket kiegészítő végrehajtási eljárások, ha az emberek nem tudnak létezésükről, nem vehetik hasznukat. Az egyes államok kötelessége biztosítani megismerésüket, a széles nagyközönséget elvezetni az emberi jogok megértéséhez. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (26., illetve 13. cikkely), valamint számos egyéb dokumentum szerint is a nevelésnek általában és az emberi jogi nevelésnek különösen elő kell segítenie a nemzetek, valamint a faji, etnikai és vallási csoportok közötti megértést, türelmet és barátságot, továbbá az Egyesült Nemzetek által a béke megőrzésének érdekében kifejtett tevékenységet.¹⁹ 1995-ben az ENSZ promóciós céllal meghirdette az Emberi Jogi Oktatás Évtizedét. Fontos lenne, hogy ebben az irányban a konkrét munka is meginduljon, mivel igen gyakran az emberi jogi

ismeretek hiánya okozza a csoportok közötti bizalmatlanság, előítéletek és feszültségek alapját.

Végezetül külön is ki kell hangsúlyoznunk a nem kormányzati szervezetekre háruló különösen nagy szerepet az emberi jogok védelmének és az emberi jogok oktatásának, valamint jelentőségük tudatosításának területén. Ez a szerep nagyon sokféle lehet: kutatási és tényfeltáró tevékenység; a közvélemény információkkal való ellátása és oktatása vagy a közvélemény támogatásának egyéb módon való megszerzése; részvétel a politikai döntéshozatali mechanizmusban és a normaalkotást kísérő vitákban minden szinten; nyomásgyakorlás a kormányokra, hogy tartsák be vállalt kötelezettségeiket; figyelemfelkeltés és hangos kiállás olyan jogsértések és visszaélések esetében, amikor a kormányok vagy a nemzetközi szervezetek nem képesek hatékonyan közbeavatkozni, vagy éppen tudomást sem akarnak venni az ügyről; az ilyen ügyeknek a nemzetközi és a regionális szerződéseket ellenőrző testületek elé tárása, panasz- és vizsgálati eljárások lefolytatása.

A nem kormányzati szervezetek tevékenysége igen fontos az emberi jogok védelmének minden területén, és különösen igaz ez a kisebbségi jogokra. A kisebbségekkel kapcsolatos kérdések igen gyakran nagyon is érzékenyen érintik az egyes kormányokat, amelyek arra törekszenek, hogy ezek a kérdések ne kerüljenek a hazai, regionális vagy nemzetközi szinten zajló viták napirendjére. Mivel maguk a kisebbségek vagy az őket képviselő személyek mind ez idáig csupán kis mértékben voltak képesek ügyüket a nemzetközi fórumok előtt is képviselni, jelentős szerep vár a nem kormányzati szervezetekre: erre általában kevés más alkalmas szereplő található a nemzetközi szinten.

A nagyobb nem kormányzati szervezetek közül megemlíthetjük az Amnesty Internationalt, az Article 19-t, a Human Rights Watchot, az International Helsinki Federation for Human Rights-t és a Minority Rights Groupot. A nem kormányzati szervezetek által szolgáltatott információk, amelyeket alátámaszt a kormányközi tényfeltárók és megfigyelők hasonló véleménye is, arra utalnak, hogy számos olyan állam van a világ különböző pontjain, amelyekben a feltárt kisebbségjogi helyzet igencsak rontja az illető államok nemzetközi reputációját.

7. Egyéni és kollektív jogok

A legtöbb nemzetközi emberi jogi dokumentum a hangsúlyt az egyén jogaira helyezi, „a csoporthoz tartozó személy” jogaira. Vannak olyan dokumentumok, amelyek szerint az egyének „csoportjuk más tagjaival együttesen” gyakorolják jogaikat, ami a kollektivitás elismerését jelenti.

Ahogy erre már fentebb rámutattunk a különleges jogok és a végrehajtást ellenőrző eljárások taglalásánál, számos dokumentumban szerepelnek a kollektív jogok és a kollektív panasztétel joga, amelyet indokol a jogegyenlőségre és a hatékonyságra való törekvés. Néhány nemzetközi dokumentum kifejezetten kollektív jogokról beszél, mint például a Faji Megkülönböztetés Valamennyi Formájának Kiküszöböléséről Szóló Nemzetközi Egyezmény, amely 14. cikkelyében a csoportok számára is lehetővé teszi, hogy panasszal forduljanak az egyezmény végrehajtását ellenőrző testülethez. Az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetének a Fajokról és a Faji Előítéletről Szóló Egyezményében szerepel az a jól ismert kitétel, mely szerint „minden egyén és minden csoport rendelkezik azzal a joggal, hogy különböző legyen, magát különbözőnek tekintse, és különbözőnek tekintsék”. A munkacsoport és az EBESZ-főbiztos a szerződések betartását ellenőrző és dialógusépítő tevékenységük során a csoportok képviselőivel állnak kapcsolatban, és nem pusztán individuális csoporttagokkal.²⁰

A kisebbségek számára számos jog biztosításához - idetartozik az identitás megőrzéséhez, a kultúrához és az oktatáshoz való jog - a kollektív jogok megadására van szükség. Ugyancsak

a kollektív jogok elismerésére van szükség ahhoz, hogy a kisebbség életkörülményei megközelíthessék a többségi társadalom számára természetes módon biztosított körülményeket, és hogy a kisebbséghez tartozó személyek meríthessenek saját csoportjuk erőforrásaiból; ugyancsak szükséges a kollektív jogok elismerése az egy államon belül élő csoportok közötti, illetve a csoportok és a nemzetközi szervezetek közötti kommunikáció és kapcsolat előmozdítása és elmélyítése szempontjából. Amennyiben a kollektív jogokat és a különleges bánásmódot megtagadják, a diszkrimináció eddigi formái továbbra is érvényesülnek majd, és a kisebbségek sohasem élvezhetik és gyakorolhatják az emberi jogokat a többséggel egyenlően.

8. Záró megjegyzések

A világon sok ezer különböző kisebbségi csoport létezik, és így az a koncepció, amelyik minden egyes kisebbség számára önálló állam megteremtésével számol, távol áll a politikai realitásoktól. Az állammal nem rendelkező kisebbségi csoportok igencsak sebezhetőek a nemzetállamok közösségében, és a számukra elfogadhatatlan asszimiláció ellen a nemzetállam kiépítésével próbálnak védekezni. Így a kisebbségi csoportok gyakran válnak a feszültség gerjesztőivé az egyes államokon belül, illetve az államok között. A nagyszámú erőszakos etnikai konfliktus jelentkezése vagy az ilyen konfliktusok kitörésének veszélye, valamint a számos országban újra és újra jelentkező etnikai, nyelvi vagy vallási színezetű szecesszionista mozgalmak fellépése nem más, mint a kisebbségekkel szembeni diszkriminációs gyakorlat szimptomája.

Figyelemre méltó jelenség, hogy a nemzetközi szinten zajló normaalkotó tevékenység, kiegészülve az egyezmények végrehajtásának ellenőrzésével és a megbékélés elérését célzó egyéb erőfeszítésekkel, jóval jelentősebb, mint az egyes országok szintjén zajló ilyen jellegű tevékenység. Az államok nagy része nem mutat együttműködési szándékot ezen a területen. Továbbra is az állami szuverenitás, a területi integritás és a nemzeti egység gondolata határozza meg az egyes kormányok meghirdetett és követett politikai irányvonalát, a kisebbségi jogok tiszteletben tartására nemzetközi és regionális dokumentumokban tett kötelezettségvállalások ellenére is. A nemzetállamiság idejétmúlt koncepciója, majd hogyanem fogalmából következően, a kisebbséghez tartozókat a társadalom másodrendű tagjaivá degradálja.

A kisebbségi jogok jelenlegi állapotukban az emberi jogok egyenlő élvezetének és gyakorlásának megvalósítását célozzák; érvényesülésüket jó néhány különleges jog és eljárás segíti. Az egyes országok normaalkotási gyakorlata, az egyes kormányok által a nemzetközi szervezetek számára összeállított jelentések, a különleges megbízottak (Special Rapporteur) által készített tanulmányok, a nemzetközi egyezmények betartását ellenőrző többi szervezet, a nem kormányzati szervezetek által kialakított vélemények, a nem kormányzati szervezetek tevékenysége, valamint a tudományos szakirodalom a maguk módján mind hozzájárultak a kisebbségvédelmi szabályok továbbfejlesztéséhez. A különleges jogok és a konfliktusrendezés különféle módozatai még további, a normaalkotás révén elvégzendő finomításra szorulnak, de igen sok érhető el a jelenlegi egyezményekre támaszkodva is, ha az eredeti normaalkotói szándéknak megfelelően alkalmazzák őket, vagyis a joguralom, a tárgyilagosság, a pártatlanság, valamint a bírósági vagy a kvázi-bírósági jogorvoslat elvéből kiindulva.

A kisebbségi jogvédelem területén még igen sok a teendő. Az egyes kormányokat korábban jellemző gondolkodásmódot, amely a nemzeti egységet és a területi integritást bármi áron megőrzendő értéknek tartotta, fel kell hogy váltsa a toleranciában és a pluralizmusban rejlő előnyöket felismerő új megközelítés. A nép akarata nem értelmezhető csupán a többség akarataként; a kormánynak ahhoz, hogy valóban népképviselői legyen,

tiszteletben kell tartania a kisebbségek politikai és egyéb jogait is. Ezt mindegyik érintett fél érdeke így kívánja, hiszen így őrizhető meg a béke, és így segíthető elő a teljes népesség prosperitása. A lojalitás kétirányú utca. Az egyes államoknak lojálisoknak kell lenniük minden egyes ember iránt, aki fennhatóságuk alatt él, ideértve a kisebbségekhez tartozó személyeket is, akiknek viszont cserébe lojálisoknak kell lenniük az állam iránt, amelyben élnek. Teljesen érthető, ha ebben a kérdésben a kezdeményező félnek az erősebb pozícióban lévő államnak kell lennie.

A kisebbségi jogok érvényre juttatása valóban mindegyik fél előnyére szolgál: az államoknak a politikai és a társadalmi stabilitást, a gazdasági prosperitást, a kisebbségi csoportoknak az identitás fenntartását és az egyéni életminőség javulását, a nemzetközi közösség számára pedig a béke és a stabilitás megőrzésének lehetőségét nyújtja. És vajon mi más is lehetne a nemzetközi közösség által életre hívott szervezetek legfőbb törekvése, ha nem ez utóbbi szempont szem előtt tartása?

Angolból fordította: Sisák Gábor

* Cand. jur. (Izlandi Egyetem, 1975), M. C. J. (New York University, 1976), S. J. D. (Harvard Law School, 1982). A szerző 1983 és 1995 között a New York-i és genfi ENSZ Titkárság munkatársa volt. Jelenleg a Lundi Egyetemen (Svédország) a Jogtudományi Kar professzora és a Raoul Wallenberg Intézet társigazgatója.

JEGYZETEK

- 1 Ezt a címet viseli az 1948. december 10-i 217. (III) számú ENSZ-közgyűlés határozat C része. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát ugyanezen határozat A része tartalmazza.
- 2 A kisebbségi jogi szövegek gyűjteményét lásd Alfredsson, Gudmundur-Melander, Göran: *A Compilation of Minority Rights Standards, A Selection of Texts from International and Regional Human Rights Instruments and Other Documents*. Lund, Raoul Wallenberg Institute, Report No. 24, 1997.; Hannum, Hurst: *Documents on Autonomy and Minority Rights*. Martinus Nijhoff Publishers, 1993.; Thornberry, Patrick: *Basic Documents on Minorities and Indigenous Peoples*. In: *World Directory of Minorities*. London, Minority Rights Group, 1997. 706-801.
- 3 Lásd az A/47/277-S/24111. jelzésű ENSZ-dokumentum (1992. június 17.) 18. paragrafusát.
- 4 Az ENSZ-Titkárság összeállította és kiadta 40 év definíciójavaslatait. Lásd az E/CN.4/1987/WG.5/WP.1. jelzésű dokumentumot. Lásd továbbá Andrysek, Oldrich: *Report on the Definition of Minorities*. The Netherlands Institute of Human Rights, SIM Special no. 8. 1989. A kisebbségi csoportok sokféleségének bemutatására lásd Stavenhagen, Rudolfo (ed.): *World Guide of Ethnic Minorities and Indigenous Peoples*. United Nations University and El Colegio de Mexico, I. köt. 1988.; valamint *World Directory of Minorities*. London, Minority Rights Group, 1997.
- 5 Lásd az ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Szervezete (ILO) által elfogadott, a Független Országokban Élő Belsőszülött és Törzsi Népekről Szóló Egyezményt (169/1989), amely az 1. cikkely 2. bekezdésében kimondja, hogy az önmeghatározást alapvető kritériumnak kell tekinteni az Egyezmény hatálya alá tartozó csoportok meghatározásakor; valamint Franceso Capotorti különleges megbízott (Special Rapporteur) 1977-ben a Faji Diszkrimináció Leküzdésével és a Kisebbségi Védelemmel Foglalkozó Albizottság számára készített, *Study on the Rights of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities* (Tanulmány az etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól) címet viselő jelentését az E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1. jelzésű dokumentumban (hozzáférhető még az E.78.XIV.1. és az E.91.XIV.2. számú ENSZ-kiadványokban, 567-568. bekezdés).
- 6 Lásd például a Menekültek Helyzetére Vonatkozó 1951. évi ENSZ-egyezményt és az 1967. évi Menekültek Helyzetére Vonatkozó Jegyzőkönyvet.
- 7 Ettől eltérő és engedékenyebb álláspontot képvisel az ENSZ Emberi Jogok Bizottságának (UN Human Rights Committee) 1994/23. számú Általános Magyarázata (General Comment). A Bizottság ellenőrzi a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának betartását.
- 8 Lásd az 5.2-es paragrafust az Emberi Jogok Bizottságának 1994/23. számú Általános Magyarázatában.
- 9 Lásd a CCPR/C/21/Rev.1/Add.1. jelzésű ENSZ-dokumentumban a 7., 8. és a 13. paragrafust.
- 10 Az Egyezségokmány 27. cikkelyének helyes értelmezése a negatív szövegezés ellenére az, hogy az egyes államok kötelesek különleges intézkedéseket hozni a jogok egyenlő gyakorlásának biztosítása érdekében. Erre vonatkozóan lásd az Emberi Jogok Bizottsága 23. számú Általános Magyarázatának (General Comment) 6.1., 6.2., 7. és 9. paragrafusát.
- 11 Lásd az Emberi Jogok Bizottsága által kiadott 23. számú Általános Magyarázat 3.2. és 7. paragrafusát.

- 12 A Európa Tanács megközelítésmódját nyilvánvalóvá teszik azok a kitételek, amelyek az egyes államok egyezményekben ismételt kötelezettségvállalását emlegetik. Ezen kötelezettségvállalások révén az államok elismerik és érvényesítik a jogokat, valamint biztosítják az ehhez szükséges megfelelő feltételeket, ahelyett, hogy a normaszövegek nyíltan úgy fogalmaznának, hogy a kisebbségek vagy a kisebbségekhez tartozó személyek meghatározott jogokkal rendelkeznek, és az egyes államok kötelesek speciális és konkrét intézkedéseket foganatosítani ezen jogok érvényesítése céljából.
- 13 Ez alól az egyetlen kivétel az EBESZ-főmegbízott dialógusépítő funkciója (lásd lentebb).
- 14 A téma klasszikus és legújabb irodalmára vonatkozóan lásd Sohn, Louis B.: *The Concept of Autonomy in International Law and the Practice of the United Nations*. *Israel Law Review*, vol. 15. 1980. 180-190.
- 15 Az EBESZ-re vonatkozóan részletesebb információt lásd Birmingham, Katherine: *The OSCE and Minority Issues*. The Hague, The Foundation on Inter-Ethnic Relations, 1995. november.
- 16 Asbjörn Eide tanulmánya az E/CN.4/Sub.2/1993/34. és az Add. 1-4. jelzésű ENSZ-dokumentumokban található.
- 17 A munkacsoport mandátumára vonatkozóan lásd az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának (UN Commission on Human Rights) 1995/24. számú határozatát. Asbjörn Eide a Kisebbségi Munkacsoport elnöke/speciális jelentéstevője (Special Rapporteur).
- 18 A Kisebbségi Munkacsoport legutolsó jelentését (harmadik ülészak) az E/CN.4/Sub.2./1997/18 jelzésű ENSZ-dokumentum tartalmazza. Ez a dokumentum a többi általunk idézett ENSZ-dokumentummal együtt megtalálható az Emberi Jogi Főmegbízott honlapján a <http://www.unhchr.ch> címen.
- 19 Az emberi jogi oktatásról és az emberi jogi információk terjesztésének fontosságáról szóló nemzetközi és regionális dokumentumok áttekintését lásd Alfredsson, Gudmundur: *The Right to Human Rights Education*. In: Eide, Asbjörn-Krause, Catarina-Rosas, Allan (eds.): *Economic, Social and Cultural Rights. A Textbook*. Dordrecht, Nijhoff; Finnish and Norwegian Institutes of Human Rights, 1995. 213-227.
- 20 A kollektív jogról említést tevő dokumentumok áttekintésére, valamint a mögöttük álló megfontolásokra vonatkozóan lásd Alfredsson, Gudmundur: *Group Rights, Preferential Treatment and the Rule of Law*. Discussion Paper for Consultation on Group Rights at University of Cambridge. Colombo, Law and Society Trust, 1995. augusztus. 21 p.

GUDMUNDUR ALFREDSSON

Minority rights: International standards and Monitoring Procedures

Since the adoption of the Universal Declaration of Human Rights in 1948 the formulation of minority rights has proceeded at a slow but steady pace in a number of international and regional organizations. In recent years, minority issues have become regular features at international human rights and peace forums, primarily for reasons of security. A number of important initiatives surfaced in the area of minority rights: new international and regional organizations have entered the arena and, together with important case law, new instruments and procedures have been emerging. Of these latest developments the following are of particular importance: the case law developed by the UN Human Rights Committee, the 1992 establishment of the position of OSCE High Commissioner for National Minorities, the 1995 founding of a Working Group for Minorities with a mandate to review and encourage compliance of member states with standards promulgated by the 1992 Declaration on the Rights of Persons Belonging to National, Ethnic, Religious and Linguistic Minorities.

The study focuses on the equal enjoyment of all human rights and the prohibition of any form of discrimination. With reference to the UN Human Rights Committee's General Comment No. 18 (1989), the author concludes that equality for minority groups does not necessarily mean identical treatment if the purpose of this differentiation is legitimate and the criteria used are reasonable and objective.

Taking into consideration historical patterns of discrimination and in order to achieve true equality for minority groups, the stipulation of equal enjoyment and non-discrimination are not enough in themselves; special measures, often referred to as preferential treatment, reverse discrimination or affirmative action, are needed as well. Many international instruments provide for special measures: among others, the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, the Declaration on the Rights of Persons Belonging to National, Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. The issue of special

measures plays a unique role in the area of political representation where it can take the form of guaranteed seats in legislative and other policy-making bodies, or outright autonomy for a minority community.

The author also surveys monitoring mechanisms, existing bodies and procedures indispensable in enforcing norms established in international and regional documents. In the last section of his study, Mr. Alfredsson touches upon the question of individual and group (collective) rights, emphasizing the pressing need for the recognition of the latter.

Az Akadémiai Kisebbségkutató Műhelyről

Magyar Tudományos Akadémia nemzeti stratégiai kutatásai keretében Glatz Ferenc, az Akadémia elnöke kezdeményezésére 1998 áprilisában hároméves program indult a Kisebbségi kérdés KözépEurópában címmel. Első lépésben az Akadémia társadalomtudományi kutatóhelyei közül a Történettudományi, Szociológiai, Nyelvtudományi, Földrajztudományi és Politikatudományi Intézetekben, a Regionális Kutatások Központjának pécsi, békéscsabai és kecskeméti intézeteiben, a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetében, valamint a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékén, a csíkszeredai Regionális és Antropológiai Kutatások Központjában és a pozsonyi Mercurius Társadalomtudományi Intézetben dolgozó kisebbségkutatók alakították ki közösen a program három évre szóló munkatervét.

Az első évben az alábbi programok elindítására került sor:

	<i>A programvezető neve</i>	<i>A program neve, a kiadvány címe</i>
1.	Csefkó Ferenc	A magyarországi kisebbségi önkormányzatok működése <i>(kutatás és tanulmánykötet)</i>
2.	Glatz Ferenc	Kisebbségi konfliktusok- megoldási alternatívák Kelet-Közép-Európában
3.	Molnár Helga	Újratanulható-e az anyanyelv? <i>(interdiszciplináris kutatási program, 900-as mintán elvégzett lekérdezés, két Műhelyvita és tanulmánykötet)</i>
4.	Szarka László, Sisák Gábor	Magyarország és a magyar kisebbségek kapcsolatrendszere: történeti és mai tendenciák <i>(konferencia Gödöllőn és tanulmánykötet)</i>
5.	Gereben Ferenc	Identitástudat, értékrend, kultúra. Magyar kisebbségek tudatszociológiai jellemzői <i>(tanulmánykötet)</i>
6.	Éger György	Határ, régió és eticitás Közép-Európában. Egy nemzetközi összehasonlító kutatás eredményei <i>(tanulmánykötet)</i>
7.	Kocsis Károly	Szlovákia és Kárpátalja etnikai térszerkezetének átalakulása a 15. századtól napjainkig <i>(kutatás és kiadvány)</i>
8.	Kocsis Károly	Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin <i>(kiadvány)</i>
9.	Kemény István	A romák Magyarországon. Az elmúlt évek cigánykutatásainak összegzése <i>(kiadvány)</i> Foglalkoztatottság, munkanélküliség, vállalkozás, informális gazdaság a roma népesség körében <i>(kutatási program és kiadvány)</i>
10.	Pataki G. Zsolt, Arday Lajos, Molnár Imre, Soós Kálmán	A határon túli magyar közösségek autonómia-tervei, politikai érdekvédelme és jogi helyzete az 1989. évi fordulatot követő évtizedben
	Georg Brunner, Gyuresík Iván, Bíró Gáspár	Kisebbségi autonómiák Kelet-Európában és a nemzetközi jog. Megoldási alternatívák a magyar kisebbségek helyzetére a Schengeni Egyezmény után <i>(kutatási program és kiadvány)</i>
11.	A. Gergely András	A magyarországi (főként pilisi) szlovákok identitástudatának vizsgálata A magyarországi horvátok nyelvi identitásmegőrzése A százhalmattai szerbek identitástudatának, hagyományainak elemzése
12.	Bíró A Zoltán, Gyurgyík László	Identitásváltási és nyelvi asszimiláció a székelyföldi és csallóközi tömbmagyar régiókban
13.	Bárdi Nándor, Szarka László	Magyar kisebbség Kelet-Közép-Európában
14.	Vékás János, Stekovits Rita	A vajdasági magyarok 20. századi kronológiája (Bárdi Nándor szerk.)
15.	Filep Tamás Gusztáv, Popély Gyula, Popély Árpád	A szlovákiai magyarok 20. századi kronológiája (Bárdi Nándor szerk.)

Regio . Kisebbség, politika, társadalom 1998. 9. évf. 4.sz.

1999-ben induló, tervezett programok

1.	Szarka László, Keményfi Róbert, Kocsis Károly	Magyar nyelvhatárok változásai a 20. században
2.	Kontra Miklós, Lanstyák István, Csernicskó István, Göncz Lajos, Péntek János	Magyar kisebbségek kéznyelvűségének összehasonlító elemzése
3.	Tilkovszky Lóránt, Janek István, Berényi Mária, Tóth István, Gyurok János	Magyarországi kisebbségek 20. századi kronológiája
4.	Biró A Zoltán	Lokális identitások a Kárpát-medence multietnikus régióiban
5.	Prónai Csaba, Papp Richárd, Kállai Ernő	Romák a Kárpát-medencében. Összehasonlító kutatás (Magyarország, Románia, Szlovákia)
6.	Liszka József, Tamás Pál, Paládi Kovács Attila	Interetnikus kapcsolatok Dél-Szlovákiában
7.	Fejős Zoltán, Kovács Nóra	Tengerentúli magyar diaszpóra
8.	Paládi Kovács Attila, Pozsony Ferenc	Erdélyi magyar szórványok
9.	Szarka László	Asszimilációs folyamatok a magyarországi németek, szlovákok és horvátok körében

A program szervezeti alapját az Akadémiai Kisebbségkutató Műhely jelenti, ahol jelenleg hat, 35 éven aluli fiatal kutató (Kovács Nóra és Prónai Csaba kulturális antropológus, Kállai Ernő szociológus, valamint Eiler Ferenc, Janek István és Szesztay Ádám történész), illetve Sisák Gábor programszervező dolgozik.

Az első évben a projekt alapját azok a már megkezdett kutatási programok alkotják, amelyeket a részt vevő intézetek munkatársai végeznek. Az MTA Történettudományi Intézetében Glatz Ferenc irányításával folyik a *Kisebbség konfliktusok, megoldási alternatívák Kelet-Közép-Európában* című kutatási program, valamint a magyar-magyar kapcsolatok történeti tendenciáit vizsgáló program. A Műhely programcsomagjához tartozó határon túli magyar kutatások közül kiemelkedik a Kontra Miklós (MTA Nyelvtudományi Intézet, Élőnyelvi Osztály) vezetésével a kisebbségi magyarok nyelvhasználatát és kéznyelvűségét vizsgáló kutatás. *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a 20. század végén* című sorozat első kötete, Csernicskó István munkája a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról 1998 decemberében jelent meg.

Kocsis Károly (MTA Földrajztudományi Intézet) végzi, illetve irányítja a Kárpát-medence országaiban az etnikai térszerkezet történeti alakulását feldolgozó történeti-földrajzi, térképészeti vállalkozást. A program hathatós támogatásával jelent meg Kocsis Károlynak és Kocsisné Hodosi Eszternek a határon túli magyar nemzeti kisebbségek angol nyelvű társadalom-földrajzi összefoglalása *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin* címmel.

A Történettudományi Intézet és a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetének közös vállalkozása az összehasonlító magyar kisebbségtörténeti program, amelynek részeként források, kronológiák és egy összefoglaló kézikönyv szerepel a kiadványi tervek közt.

A hazai kisebbségek problémái közül Csefkó Ferenc (MTA Regionális Kutatások Központja Dél-Dunántúli Intézet) vezetésével készül a kisebbségi önkormányzatok első négyéves ciklusának tapasztalatait összegző tanulmánykötet, amelybe a Műhely fiatal munkatársai és más magyarországi

Regio . Kisebbség, politika, társadalom 1998. 9. évf. 4.sz.

kisebbségi kutatóintézetek munkatársai készítettek esettanulmányokat a hazai kisebbségekről. Ebből a készülő kötetből mintegy bemutatkozásként adunk közzé e kötetben néhány tanulmányt.

A Kisebbségkutató Műhely kezdeményezésére 1998 júniusában indult az *Újratanulható-e az anyanyelv a hazai kisebbségi iskolákban?* című kutatási program, amelybe bevontuk az Oktatókutató Intézet, illetve a magyarországi német, szlovák, román, cigány intézetek munkatársait is. Jelenleg folyik az Imre Anna (Oktatókutató Intézet) által irányított kérdőíves vizsgálat egy-egy magyarországi német, szlovák, román, szerb, horvát, szlovén általános, illetve középiskolában.

A kutatási programcsomag fontos részét jelenti a cigányság vizsgálata: Kemény István az elmúlt évek kutatásait összegző kiadványt készít elő, s 1999-ben jelenteti meg a nemzeti stratégiai kiadványsorozatban a cigányság munkanélküliségét és a feketegazdaságban való részvételét vizsgáló kutatások eredményeit. Ugyancsak 1999-ben a Szociológiai Intézet a Műhellyel közösen további cigánykutató programokat készít elő.

Az Akadémiai Kisebbségkutató Műhely - kiaknázva az akadémiai társadalomtudományi intézethálózatban rejlő interdiszciplináris kutatási lehetőségeket, illetve jobban felhasználva a kül- és belföldi szakmai együttműködéstől remélhető koncentrált kutatási érdeklődést - igyekszik a nemzetközi tudományosság figyelmét a térségünkben élő kisebbségek sajátosságaira irányítani. A havonta sorra kerülő Műhely-viták ennek megfelelően nagy súlyt helyeznek a kisebbségek tipológiai problémáira, a kelet-közép-európai kisebbségi kérdés összehasonlító vizsgálati szempontjaira, valamint a századunk során a Kárpát-medencében lezajlott etnikai változásokra. Az 1999. évi tervek között szerepel egy, a magyarországi kisebbségekkel foglalkozó országos, illetve a kelet-közép-európai térség kisebbségeivel foglalkozó nemzetközi konferencia megszervezése.

Az első évben elkezdett és a továbbiakban tervezett kutatások is jelzik, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának ez a stratégiai programja az intézeti együttműködés rugalmas keretei által biztosított interdiszciplináris megközelítésekkel keres választ érdemi kérdésekre. A magyarországi, szomszéd országbeli és más nyugat- és kelet-európai országokban működő kisebbségkutató intézetekkel közösen folytatott kutatásaink pedig azt bizonyítják, hogy komoly igény van a térség kisebbségeinek, etnikai konfliktusainak átfogó vizsgálatára.

Szarka László programigazgató

Academic Research Concerning the Present Condition of Minorities in Hungary

At the initiative of Ferenc Glatz, President of the Hungarian Academy of Sciences, and within the framework of the Academy's national strategic research program, in April 1998 a three-year project titled Minority Issues in Central Europe got under way. Engaging the better part of academic institutes, the project attempts to tackle a set of related topics from a number of angles, using a variety of interdisciplinary approaches. The Academic Minority Research Workshop serves as an umbrella organization for the entire project where currently, among others, a comprehensive collection of essays on lessons learned from the first four years of minority government administration is prepared. The Works published here offer an introduction to this volume.

Ferenc Csefkó, project manager, examines the legal standing of minority governments, surveys the legal environment and legislation regulating actions of self-governments and national minorities. He directs attention at a number of legal anomalies and suggests ways for their correction. Maria Demeter Zayzon gives a historical overview of the hungarian studies on minorities living in Hungary. Ferenc Eiler looks at the three largest (i.e., German, Slovak and Croatian), while Zoltán Ács at the three smallest (i.e., Bulgarian, Greek and Armenian) national minorities. Both authors base their studies on interviews with self-government officials. Case studies conducted by Nóra Kovács and Ernő Kállai also rely on interviews describing the workings of self-governments in small rural communities dominated either by Croatians, Serbs or Gypsies. Based on their experiences of the first four year period of minority self-government, all interviewees agree that, despite early growing pains, minority rights guaranteed under Act 1993/L30CVII, the right to self-government among them, present new opportunities for the preservation of minority identity.

CSEFKÓ FERENC

A kisebbségi önkormányzatok közjogi státusa, működésük meghatározó területei

1. Előzetes megjegyzések

A nemzetközi tapasztalatok alapján azt mondhatjuk, hogy a kisebbségi érdekképviselő és önrendelkezés magyarországi közjogi, illetve közigazgatási szabályai rendkívül részletezőek, s a kisebbségi önkormányzati szervezetek felállításával olyan, a kisebbségek ügyeivel önállóan foglalkozó, elkülönült közjogi intézményrendszer jött létre, amely szinte egyedülálló Európában. A koppenhágai dokumentum után vált egyre általánosabb törekvéssé, hogy a kisebbségek egyesülési, szervezeti érdekképviselői jogát elkülönült, speciális szabályozás rendezze. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1993-ban megfogalmazott javaslata szerint a kisebbséghez tartozóknak joguk van saját szervezetek létrehozására, beleértve a pártot is. A kisebbségek helye az állami felépítésben alapvetően az alábbi elvekre épülhet:

- elképzelhető, hogy a kisebbségek a többi társadalmi szervezet mintájára az egyesülési jog alapján mintegy kívülről befolyásolják az államhatalmi-igazgatási döntéseket;
- a másik megoldáscsoportban a kisebbségek - többnyire speciális szabályozás alapján - közjogi, közhatalmi szereppel épülnek be az állami szervezetbe;
- ugyancsak szokás megkülönböztetni a funkcionális és a perszonális, valamint a területi autonómiára épülő megoldásokat, amelyek közül az utóbbi kettő közjogi forma.

Miközben a szakmai közvélemény elismeri a kisebbségi alapon történő pártosodás szükségszerűségét, egyben jelzi is a kisebbségi pártok létrejöttével kapcsolatos problémákat. A kisebbségi pártok létrejöttével lényegében a kisebbség és a többség konfliktusának képlete erősödik, hozzájárulva a kormányzati munka fragmentálódásához, diszfunkciók keletkezéséhez a különérdekek döntéshozásban való megjelenése folytán. E problémák miatt a szakma egyre határozottabban a decentralizáció modelljét támogatja, amelyben a kisebbségek önkormányzati típusú szervezetei lépnek kapcsolatba az állammal. Ezek az önkormányzatok lehetnek funkcionálisak, amikor a kisebbségek egyesületei, szövetségei elsősorban a kulturális, oktatási funkciók tekintetében vesznek át funkciókat az államtól. Ez a modell akkor tud eredményesen működni, ha a kisebbségi csoportok egységesek, azaz nem jelentkezik legitimációs problémák, mert ha igen, abban az esetben az állam és a kisebbségek közötti együttműködés jelentős akadályokba ütközik.

A másik a közjogi forma, amelyben a kisebbségek a perszonális autonómia elvére épülő önkormányzatokba szerveződnek. Ez az elv - miközben szakmai szempontból egyértelműen támogatott - a gyakorlatban még alig tud felmutatni működőképes modelleket, ugyanis sokan a közigazgatás egységét féltik tőle, a középkori „korporatista” rendi állam reminiscenciáját látják benne, amely ráadásul a regisztráció nehézségeivel is jár.

Ez utóbbi gondra megoldásnak látszik a kisebbségi minőség önkéntes és aktív vállalásának az elismerése. Tudni kell továbbá azt is, hogy a kisebbségek önkormányzataival az állam egy közjogilag és politikailag erős legitimációval rendelkező partnert nyer, de ez a modell csak abban az esetben képes működni, ha az önkormányzatok valóban kapnak az államtól feladatokat, és a működéshez eszközökkel rendelkeznek.

Lényegében csak Finnországban vannak - illetve ma már a mi rendszerünk is ebbe a csoportba sorolható az észtekkel együtt - a személyi autonómia elvére épülő önkormányzatok, ahol hasonló kísérletek történtek; továbbá a szlovén és a horvát alkotmányban vannak utalások a perszonális autonómiára. Az osztrák Karintiában ugyancsak

a személyi elvre épülő önkormányzatot kívánnak a szlovén kisebbség számára, de egyelőre nagy vita övezi a modell bevezetését. A szakma különösen azért támogatja a személyi autonómiára épülő önkormányzati rendszert, mert erős legitimitást biztosít, és azokban az országokban, ahol a kisebbség területileg szétszórtnan él, más forma - például a területi autonómia - nem is alkalmazható. A perszonális autonómiára épülő szervezet országos és helyi szinten egyaránt partner lehet.

A magyar kisebbségi önkormányzati modell tehát feltétlenül a progresszív európai trendekbe illeszkedik, ami nem jelenti azt, hogy pusztán a jó modellválasztással a konkrét szabályozás és gyakorlat is igazolható, és kedvezően megoldódik. Tény ugyanis, hogy mind a szabályozás jogdogmatikai elemzése, mind pedig a működési gyakorlat vizsgálata bőven vet fel problémákat. Az alábbiakban ezekkel kívánunk foglalkozni.

2. A szabályozás szerkezete és logikája

A rendszer mindenképpen bonyolult nemcsak a létrehozás differenciált szabályait, hanem a jogállást illetően is. A kisebbségi önkormányzatok különböző típusai eltérő hatásköröket gyakorolnak, hiszen a kisebbségi települési önkormányzatok a helyi önkormányzatok jogai és hatáskörei mellett további jogokat kaptak a kisebbségi törvényből kifolyólag; a helyi kisebbségi önkormányzatok viszont a kisebbségi törvényben rögzített jogok, hatáskörök mellett a települési önkormányzattól kaphatnak hatásköröket, és működésük során nyilvánvalóan szoros kapcsolat jön létre a települési önkormányzattal, még akkor is, ha a részönkormányzatoktól eltérően önálló önkormányzatokként működnek, s nem az „anyaönkormányzat” szervei. A kisebbségi önkormányzatokra vonatkozó szabályozás bonyolultságát tetézi a helyi szabályozás differenciáltsága. A jogi helyzet egyértelmű megítélését az sem segíti, hogy a központi szabályozás elemei nem egyetlen törvényben jelennek meg.

A kisebbségi önkormányzatok szabályozási logikája végül is részben eltérő a helyi önkormányzatokétól abban az esetben, ha nem kisebbségi települési önkormányzatról van szó. Ennyiben a kisebbségi önkormányzatok működésére vonatkozó szabályok nem az önkormányzati törvényre tartoztak volna. Ugyanakkor a helyi önkormányzati törvénybeli szabályozást indokolja az a tény, hogy a kisebbségi önkormányzatok végül is jelentősen érintik a települési önkormányzatok tevékenységét, mozgás-, illetve szervezetalakítási, gazdálkodási stb. szabadságát. Érdekes módon éppen ezek a szabályok a kisebbségi törvénybe kerültek Véleményünk szerint a kisebbségi törvénynek kellett volna rendeznie a kisebbségi önkormányzatok működésére vonatkozó szabályokat, az önkormányzati törvénynek pedig a települési önkormányzatok kisebbségi önkormányzatokkal való kapcsolatrendszerét.

A törvényhozó szándékai szerint tehát nem jött létre egy, a települési önkormányzatokéval teljes egészében kompatibilis rendszer, az azonosságok és különbözőségek nem tükröznek minden esetben konzisztens logikát.

3. A jogi státus szabályozása

A magyar közjogi szisztémában egyáltalán nem könnyű a szervezeti státus, a jogalanyiség kérdésében állást foglalni, hiszen a szervezetalapításnak, a közjogi jogi személyiséggel való felruházásnak nincsenek alkotmányosan rögzített szabályai. Vonatkozik ez a megállapítás a közigazgatási szervre és az önkormányzatra egyaránt, hiszen mind az alkotmány, mind a helyi önkormányzatokról szóló törvény csak a helyi - azaz területi alapon szerveződő - önkormányzatok sajátosságait szabályozza. Az ún. köztestületek és az egyesületek jogalanyiségének közös szabályait pedig sajátos módon a polgári törvénykönyv tartalmazza,

mely szerint mindkettő önkormányzattal rendelkező szervezeti forma, s nem tesz különbséget közöttük aszerint, hogy az egyik közjogi, míg a másik magánjogi jogi személyiséggel rendelkezik. Logikailag e meghatározásokból kikövetkeztethető, hogy a köztestületek, egyesületek nyilvántartott tagsági viszonyra épülő önkormányzattal rendelkeznek, míg a helyi és a kisebbségi önkormányzatok alanyai nem regisztrált tagsággal rendelkező, hanem személyi, illetve területi közösségek. Általános elvi követelményrendszer tehát a közjogi funkcionális (személyi) és területi alapokon nyugvó önkormányzati szervezeti modellel szemben sem alkotmányos, sem egyéb törvényi formában nem fogalmazódott meg a magyar közjogban.

A kisebbségi törvény szerint a nem szabályozott kérdésekben a helyi önkormányzatokról szóló törvény rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni, és kétségtelen, hogy a helyi önkormányzati szabályozás analógiájára építve a kisebbségi képviselő is önkormányzati modellt követ, hiszen:

- választott szervezetről van szó,
- döntését csak törvényességi szempontból lehet felülvizsgálni,
- szervezetét maga alakíthatja,
- társulhat, szövetségbe tömörülhet,
- saját forrásokkal és vagyonnal rendelkezik stb.

Már többen kifogásolták, hogy a két önkormányzati típus szabályozásának ilyen módon történő összekapcsolása nem volt szerencsés, hiszen a helyi önkormányzati törvény szabályainak alkalmazása a kisebbségekre több vonatkozásban is problematikus (társulás, összeférhetetlenség, testületi működés, visszahívhatóság, tiszteletdíj stb. szempontjából). Nagyobb gond azonban, hogy a kisebbségi önkormányzati feladatrendszer, illetve eszközrendszer szabályozása lényegében nem követi az önkormányzatiság elvi követelményeit, azaz a kisebbségek önkormányzata a jelenlegi feladat és eszközrendszer alapján legfeljebb formai-szervezeti, de nem funkcionális, tartalmi értelemben önkormányzat.

A későbbiekben a feladatrendszerrel külön foglalkozunk, de a státus kérdéséhez szorosan hozzátartozik, hogy vajon a kisebbségi önkormányzatok feladat- és különösen eszközrendszere egyáltalán indokolja-e az önkormányzati közjogi státust, pontosabban: ha önkormányzatként intézményesítettük a kisebbségek érdekképviselőjét, illetve autonómiáját, akkor vajon elegendő-e a jelenlegi funkció, illetve eszközrendszer.

Vegyük sorra a kisebbségi és az önkormányzati törvényben szereplő azon feladatokat és hatásköröket, amelyek gyakorlásához tulajdonképpen nincs szükség közjogi értelemben vett önkormányzatokra:

- A kisebbségi törvény 26. §-a által biztosított felvilágosításkérési stb. jogosítványok többnyire állampolgári, ügyféli vagy egyesületi jogon is gyakorolhatóak

- A 27. §-ban felsorolt jogosítványok többsége megilleti az egyesületeket, alapítványokat, társadalmi szervezeteket is. Jól látszik egyébként a törvényhozó bizonytalansága a „teljes” önkormányzat megadását illetően abban is, hogy a vagyonnal, költségvetéssel, műemlékekkel, illetve emlékhelyekkel kapcsolatos „saját szabályozási jog a települési önkormányzat rendeletében foglalt keretek között gyakorolható. Az önkormányzati törvényből azonban kiderül, hogy a szabályozási jogkör lényegében nem illeti meg a kisebbségi önkormányzatot. Ha viszont azt vesszük sorra, hogy milyen alapvető jogosítványok hiányoznak a kisebbségi önkormányzati eszköztárból, akkor igazolódni látszik a kisebbségi önkormányzatoknak csupán a szervezetre korlátozódó önkormányzatisága.

- Az önkormányzatokat általában megilleti a szabályozási jog; ez - mint az előzőekben említettük - a kisebbségi önkormányzatokat nem illeti meg, csupán a szabályozás tartalmának kialakításában vesznek részt, illetve kezdeményezésük kötelezi a települési önkormányzatot az illető szabály megalkotására.

- Az önkormányzatoknak általában van vagyona, a kisebbségi önkormányzatoknak viszont csupán a települési önkormányzat vagyonán belül elkülönített vagyona, illetve használati joga van.

- Az önkormányzatok önállóan gazdálkodnak, míg a kisebbségi önkormányzatok költségvetése része a települési önkormányzati költségvetésnek, azaz formailag a települési önkormányzaté a végső döntés joga. Az önkormányzás lényegéhez tartozik a saját bevételhez való jog mint a gazdálkodási önállóság alapvető feltétele - e tekintetben ugyancsak korlátozott a kisebbségek önkormányzata.

- Végül megkérdőjelezhető a szervezetalakítás szabadsága is, amennyiben a közvetlen módon létrejövő önkormányzati formát kötelezően megelőzi a közvetett - bár vélhetően a törvény módosításával ez utóbbi megszüntethető.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy az önkormányzati státus a kisebbségek esetében korántsem rendelkezik a teljes eszköztárral. Miközben az önkormányzati forma - különösen a közvetlen választás esetében a legerősebb közjogi, politikai legitimitással rendelkezik, addig a tényleges mozgáster és eszköztár korlátozott. A megállapításból kétirányú következtetés adódhat:

- vagy nincs szükség az önkormányzati státusra, s ebben az esetben a kisebbségek társadalmi szervezetei sokkal kevesebb formai szabállyal (például közvetlen választás) terhelve, plurálisabb keretek között szinte valamennyi eddigi kisebbségi önkormányzati jogosítványt gyakorolhatnak, illetve felmerülhet egy másik jogi státus intézményesítése, például a köztisztviselői forma;

- vagy az önkormányzati kereteket ki kell tölteni tartalommal, és meg kell alapozni eszköztárral.

Mi természetesen az utóbbi alternatívát támogatjuk, ugyanis a kisebbségi érdekképviselő közjogi súlyában határozott visszalépés lenne az önkormányzatiság „megvonása”. Ebben az esetben azonban a kisebbségi önkormányzatokra vonatkozó szabályozásban jelentős továbblépésre lenne szükség, mégpedig a feladatok, az eszközrendszer s részben a szabályozás technikáját, logikáját illetően is.

4. Feladatok, hatáskörök szabályozása

A kisebbségi önkormányzatok feladat-, illetve hatásköri rendszere meglehetősen bonyolult. Mint említettük egyrészt azért, mert a szabályozás különböző törvényekben jelenik meg, másrészt mert származtatása is különböző, jelezve, hogy végül is a jog nem tekinti a kisebbségi önkormányzatokat teljes jogú, „eredeti” önkormányzatoknak, azaz tényleges mozgásterük nagymértékben összekapcsolódik a települési önkormányzatok diszkrecionális döntéseivel, „önkorlátozó” hajlandóságával. A feladatok, hatáskörök sajátosságai:

- a részönkormányzatoktól eltérően eredeti, saját hatáskörökkel is rendelkeznek, amelyek egy részét a kisebbségi törvény, másik részét viszont az önkormányzati törvény tartalmazza;

- az általuk gyakorolható hatáskörök másik csoportja a települési önkormányzatok által átruházott hatáskörök;

- vannak olyan hatáskörök, amelyek végül is a települési önkormányzatokkal együttesen gyakorolhatók (egyetértési jog, szabályozási jog), illetve lényegében a települési önkormányzati joggyakorláshoz kötődnek (véleményezési jog).

A feladatok, hatáskörök gyakorlásának szabályozása nem mentes az ellentmondásoktól, bizonytalanságoktól.

A hatáskör-átruházásnak az önkormányzati törvény szerint nincsenek kötelező esetei a kisebbségi önkormányzatok vonatkozásában. Ez azonban ütközik azzal, hogy a kisebbségi törvény biztosít néhány önálló kisebbségi önkormányzati hatáskört. A kisebbségi törvény szerint ugyanis a kisebbségi önkormányzat saját közoktatási, közművelődési intézményt

tarthat fenn. Vajon ezeket az intézményeket köteles-e a települési önkormányzat kezdeményezésre - a kisebbségi önkormányzatnak átadni? Az átadott intézmény működtetése átruházott vagy saját hatáskörgyakorlást jelent-e? Ez azért fontos, mivel a két hatásköri csoport tekintetében a kisebbségi önkormányzat önállósága eltérő mértékű. Az intézményműködtetés, -átadás kérdései nemcsak ebből a szempontból tisztázatlanok, hanem a finanszírozás szempontjából is. Vajon a kisebbségi önkormányzat által működtetett intézmény jogosult-e állami támogatásra?

Az intézményvezetők kinevezése a települési önkormányzat át nem ruházható hatásköre, míg a kisebbségi törvény szerint a kisebbségi intézmények vezetőinek kinevezéséhez a kisebbségi önkormányzat egyetértése szükséges. Az egyetértési jog lényegében közös döntést (vétójog?) jelent egy át nem ruházható hatáskör esetében?

Kérdéses, hogy célszerű volt-e a kisebbségi települési önkormányzat tekintetében külön szabályozni az önkormányzati törvényben felterjesztési jogként szereplő jogosítványokat, mint amihez ez utóbbi hozzájárulása szükséges akkor, amikor a generális klauzula szerint a kisebbségi települési önkormányzat gyakorolja a települési önkormányzati hatásköröket, tehát a felterjesztési jogot is. Ahol viszont fontos lett volna külön biztosítani a felterjesztési jogot a helyi kisebbségi önkormányzatok részére, ott nincs törvényi garancia, illetve nem egyértelmű, hogy a kisebbségi önkormányzat gyakorolhat-e a települési önkormányzattól függetlenül felterjesztési jogot.

A kisebbségi önkormányzatok létrehozhatnak bizottságokat, amelyekre át lehet ruházni hatásköröket. Vajon átruházhatóak-e a települési önkormányzattól átvett hatáskörök a szubdelegáció általános tilalmát figyelembe véve?

A települési önkormányzatot nem korlátozza norma a tekintetben, hogy létrehoz-e kisebbségi bizottságot. Vajon mi lesz e bizottságnak a viszonya a kisebbségi önkormányzathoz? Amennyiben a települési önkormányzat testületében van kisebbségi képviselő, mi a viszonya a kisebbségi önkormányzatokhoz? E tekintetben a törvény csak annyit mond, hogy nem illetik meg szószólói jogok.

Az előbbi kérdéseknél azonban fontosabbak a feladat- és hatásköri rendszer tartalmi vonatkozásai. Vajon valóban azon feladatokat láthatják-e el a kisebbségi önkormányzatok, amelyek a kisebbségi léthez a legszorosabban kapcsolódnak? Ez utóbbit a kisebbségi törvény elsősorban a kulturális autonómiában jelöli meg.

A törvény elkülönítetten szabályozza a kisebbségek közösségi jogait és a kisebbségi önkormányzatok feladatait és hatásköreit. A megoldás érthető, hiszen vannak olyan kollektív jogok, amelyek gyakorlása nem kötődik szervezeti, ezen belül önkormányzati keretekhez. Ennek ellenére a szabályozási megoldás eredményez átfedést is, hiszen a közösségi jogok egy része nyilvánvalóan megilleti a kisebbségi önkormányzatokat is (például az intézményhálózat kialakítása, anyanyelvi oktatási feltételek megteremtésének kezdeményezése, nemzetközi kapcsolatok).

A feladatok-hatáskörök elemzésekor külön gondot jelent a kisebbségi települési és a kisebbségi önkormányzatok megkülönböztetése, amely nem egyszerűen területi, hanem lényegi különbséget jelent. A kisebbségi települési önkormányzat önkormányzatisága természetesen a helyi önkormányzati hatáskörök teljességével van alátámasztva, sőt további jogokkal és köteleességekkel kiegészítve: ilyenek a kisebbségben élő magyar lakosság, más kisebbség jogainak érvényesítése, illetve a sajátos kulturális, nyelvi, oktatási szükségletek kielégítése, a speciális állami támogatás.

A mindkét típusú önkormányzatot megillető jogosítványok közül a kisebbségi törvényben megfogalmazott tájékoztatáskérési, kezdeményezési stb. jog - mint említettük - nem tekinthető klasszikus önkormányzati jognak, illetve bizonyos vonatkozásokban bármelyik társadalmi szervezet vagy állampolgár rendelkezhet vele.

A kisebbségi törvény 27. szakasz 1-2. bekezdésében biztosított, a szervezet működtetéséhez kapcsolódó jogosítványok lényegében garantálják a kisebbségi önkormányzati működés önállóságát, bár-mint említettük -ez az autonómia korlátozottabb a települési önkormányzatokéhoz képest, hiszen a rendeletalkotást igénylő kérdésekben a települési önkormányzat jogosult például határozattal megállapítani költségvetését vagy a műemlékek védelmének szabályait stb.

Az államháztartásról szóló törvény úgy rendelkezik, hogy a kisebbségi önkormányzat határozattal fogadja el a költségvetését, amely aztán elkülönítve beépül a települési önkormányzat költségvetési rendeletébe; e rész vonatkozásában a települési önkormányzat nem rendelkezik döntési jogosultsággal, s nem felel annak törvényességéért illetve végrehajtásáért sem, ugyanakkor a végrehajtó szerv megállapodás alapján az önkormányzat hivatala. Miközben csakis a kisebbségi önkormányzat elnöke lehet felelős gazdálkodásuk törvényességéért, a polgármesterrel ellentétben nem illeti meg a hivatallal szemben az irányítás joga.

E szabályozás analógiájára képzelhető csak el az egyéb „szabályozási jogosultságok érvényesítése is, ami véleményünk szerint közjogi szempontból igen ellentmondásos, és nehéz beilleszteni a jelenlegi jogintézményekbe, hiszen ez több, mint a közös döntési, illetve vétőjog, viszont kevesebb a ténylegesen önálló döntési-szabályozási hatáskörnél.

A kisebbségi önkormányzatoknak különösen fontos, az önkormányzatiság igazi értelmét jelentő lényegi jogosítványa a helyi közoktatás, média, hagyományápolás, közművelődés terén intézmények alapítása, működtetése. Ennek a jogosítványnak a tényleges gyakorlása azonban sok tekintetben problémákat vetett fel, s jelenleg sem egyértelmű. Az államháztartási törvény módosításával ma már jogilag megoldódott az a kérdés, hogy a kisebbségi önkormányzat alapíthat-e költségvetési szervet, de a finanszírozás bizonyos oldalai továbbra sem tisztázottak. A finanszírozás mellett nehézséget okoz az is, hogy természetesen a települési önkormányzat is tart fenn oktatási stb. intézményeket, illetőleg bármikor alapíthat akár a kisebbségek számára szolgáltató intézményt. A jogi szabályozás nem ad választ arra, hogy a kisebbségi önkormányzat intézményalapítási, fenntartási joga vajon elsőbbséget élvez-e, illetőleg a települési önkormányzat köteles-e átadni a korábban alapított kisebbségi intézményt.

A kisebbségi önkormányzatok további jogosítványai, feladatai és hatáskörei lényegében a települési önkormányzatok kompetenciájának, döntési lehetőségeinek a korlátozásaként foghatók fel, tehát csupán a helyi kisebbségi önkormányzatok számára létező jogosítványok; hiszen a kisebbségi települési önkormányzatok esetében nem értelmezhetőek. Ezek közé tartozik az, hogy a polgármesteri hivatal köteles segíteni a kisebbségi önkormányzatokat. Érdekes rendelkezése a kisebbségi törvénynek, hogy a települési önkormányzat a közoktatás, média, hagyományápolás, kultúra, kollektív nyelvhasználat körében hozott rendeletét, amennyiben az érinti a kisebbségi lakosságot, csakis a helyi kisebbségi önkormányzat egyetértésével alkothatja meg. A rendelkezést szó szerint értelmezve ugyanis ezen az alapon a kisebbségi önkormányzat akár a helyi költségvetési rendelet megalkotásánál is ragaszkodhat egyetértési jogához. A másik oldalon viszont a kisebbségi önkormányzat nem gyakorolhatja ezt a jogát abban az esetben, ha az őt érintő intézkedés nem ölt rendeleti formát, ami vélhetően a gyakoribb eset.

Kifejezetten a települési önkormányzat önkormányzati, mégpedig át nem ruházható jogának korlátozása a kisebbségi intézmények vezetőjének kinevezéséhez való hozzájárulás megkövetelése. Persze itt csak azt nehéz eldönteni, hogy mit kell kisebbségi intézménynek tekinteni. Nem kisebbségi intézmény például a helyi általános iskola, még akkor sem, ha oda jelentős százalékban kisebbségi gyerekek is járnak.

A kisebbségi törvény 30. szakaszában szabályozott együttműködési lehetőség, illetve a pályázatokon való valamennyi más kisebbségi szervezettel egyenrangú részvételi jog nem

tekinthető sem önkormányzati, sem különösebben erős jogosítványnak. Érdekes módon miközben a törvényhozó bizonyos esetekben határozottan rangsorol az egyes kisebbségi önkormányzati, illetve képviseleti formációk között (közvetlen és közvetett önkormányzat, szószó, egyesület), addig a 30. szakaszban nem alkalmaz pozitív diszkriminációt a kisebbségi önkormányzatok javára.

Ez persze logikusnak is tekinthető, hiszen a kisebbségi önkormányzatok a jogi szabályozás szerint csak jogokkal rendelkeznek, de feladataik, netán kötelezettségeik nem jelennek meg. Így elképzelhető az a helyzet is, hogy egy kisebbségi egyesület, szövetség aktívabb szerepet tölt be a kisebbségi szolgáltatások szervezésében, illetve az érdekképviselésben, mint a kisebbségi önkormányzat, amely kevésbé ambiciózus a települési önkormányzattal való együttműködésben, a feladatok átvételében, a döntések befolyásolásában.

Célszerű itt kitérni arra a kérdésre, hogy mi a kisebbségi egyesületek, társadalmi szervezetek viszonya a kisebbségi önkormányzatokhoz, kialakulhat-e egyfajta munkamegosztás a két szervezeti szektor között a jelenlegi szabályozási logika alapján.

Nem érintve itt a gyakorlati tapasztalatokat, csupán a jogi szabályozást alapul véve is megállapítható, hogy tekintettel a kisebbségi önkormányzatoknak a jogállást, de különösen a feladatokat, eszközrendszert tekintve „kvázi” jellegére, szinte természetes a két szektor közötti rivalizálás, a funkciók megosztása körüli bizonytalanság. A kisebbségi önkormányzatok érdekképviseleti jogosítványai alig erősebbek a bármelyik társadalmi szervezetet megilletőeknél. A hatáskörök, feladatok közül pedig csak a kevésbé lényegesek különböznek, mégpedig a saját szervezet alakítására vonatkozó, illetve bizonyos szabályozási jogok szempontjából.

Ha még azt is hozzávesszük, hogy a kisebbségi önkormányzatok tényleges mozgástere sokkal inkább attól függ, hogy a települési önkormányzatok önként átruháznak-e feladatokat, hatásköröket rájuk, illetve önként hajlandóak-e az együttműködésre, akkor az önkormányzati jogállás erősebb volta már egyáltalán nem lényeges, hiszen a települési önkormányzati hozzáállás nem ettől függ.

Az előzőekben kifejtettek alapján külön kell elemezni a kisebbségi önkormányzatok feladatait, illetve lehetőségei közül azt a csoportot, amelyik a települési önkormányzatok kizárólagos és diszkrecionális döntésén múlik, azaz hogy átruházzák-e bizonyos feladataikat, hatásköreiket.

Az önkormányzati törvény szerint a települési önkormányzat képviselő-testülete feladat- és hatáskörét - a hatósági, valamint a közüzemi szolgáltatásokkal összefüggő feladat- és hatáskörök kivételével - átruházhatja a helyi kisebbségi önkormányzat testületére, annak kezdeményezésére. A hatáskör-átruházás lehetősége tehát nem korlátlan, s a jog megoldotta a kisebbségi önkormányzatok jogrendszerbe illesztését (ezt az államigazgatási, államigazgatási-eljárási jogrendszer is el tudná végezni megfelelő garanciákat is alkalmazva). Azt feltétlenül lehetővé kellene tenni, hogy a kisebbségi önkormányzatok véleményezési-egyeztetési jogosítvánnyal bekapcsolódjanak a hatósági ügyintézés bizonyos típusaiba, illetve partnerei lehessenek a hatóságoknak valamilyen szabályozott eljárási rendben.

Az is tény, hogy a települési önkormányzatok át nem ruházható hatásköreinek szabályozása korlátozza a kisebbségi önkormányzatok és a települési önkormányzatok esetleges szorosabb együttműködését, hiszen a hatáskör-átruházás tilalma ebben a körben nemcsak a települési önkormányzatok saját szervezeteire, hanem a kisebbségi önkormányzatokra is vonatkozik. A hatáskör-átruházás tilalmát egyébként a törvényhozó maga is feloldja, amikor például személyi, illetve rendeletalkotási hatáskörök gyakorlásakor lehetővé teszi a kisebbségi önkormányzat egyetértési jogának érvényesülését.

A fenti problémák lényegében azzal oldhatóak fel, ha a kisebbségi önkormányzatok hatáskörei döntő részben függetlenednek a települési önkormányzatokéitól, s valóban saját

döntésen alapulva és saját eszközrendszer birtokában szervezhetik a kulturális autonómia körébe eső funkciókat. A települési önkormányzatok a kisebbségi önkormányzatokkal való együttműködési kötelezettség mellett akkor veszik át a kisebbségi funkciók gyakorlását, ha a kisebbségi önkormányzatok erre nem képesek vagy nem vállalkoznak. Ez utóbbi modell tulajdonképpen a szubszidiaritás elvének érvényesítését jelentené.

Összességében úgy ítéljük meg, hogy a kisebbségi önkormányzatok státusának és feladatai, illetve eszközrendszerének, valamint működésének számtalan kérdése bizonytalanul szabályozott. A működőképesség elsősorban azon múlik, hogy a két, illetve több önkormányzat szubjektív-e képes-e, hajlandó-e együttműködni. A kisebbségi jogok védelmét azonban elsősorban nem a belátásra, hanem az egyértelmű - pozitívan diszkriminatív szabályozásra kell bízni. A két önkormányzat (-típus) folyamatos együttműködési kényszerére épített modell csak akkor lehet hosszabb távon működőképes, ha egyrészt lazul a viszonyuk - azaz növekszik a kisebbségi önkormányzatok önállósága -, másrészt a szükségeszerű együttműködési területeket részletesebb, egyértelműbb központi és helyi normák rendezik.

A kisebbségi önkormányzatok mint merőben új jogintézmények működésének kezdeti szakaszát még nehezebbé teszi a két törvényben (és az ismertetett számtalan egyéb jogszabályban) szétszórt szabályozás, illetve az a modell, hogy a kisebbségi önkormányzat a települési önkormányzattól lényegében sok tekintetben független jogi személy, mégis működésére - a külön nem szabályozott esetekben - az önkormányzati törvény rendelkezései az irányadóak. Az egyébként is prognosztizálható helyi politikai feszültségek tetéződnek a jogértelmezési problémákkal, ezért amennyiben a korrekcióra sor kerül, feltétlenül fontos lenne az egységes keretbe foglalt, részletesebb szabályozás. Az önkormányzati törvényben pedig csak a két önkormányzat közötti azon kapcsolatokat kellene a jelenleginél részletesebben érinteni, amelyek a helyi önkormányzatokat kötelezik, illetve korlátozzák. A későbbi szabályozásnak célszerű abba az irányba haladnia, hogy a kisebbségi önkormányzatok egyre nagyobb önállósággal rendelkezzenek, és a települési önkormányzatokkal való kapcsolatrendszerük következetesen a partnerség elvére épüljön, kiszűrve minden kvázi-hierarchikus elemet.

Feltétlenül hasznos lenne a kisebbségi önkormányzati rendszert országosan működőképes láncolattá alakítani, amihez a megyei szint intézményes kiépítésére lenne szükség. Ezt a lépést az is indokolja, hogy a megyei önkormányzatok közvetlen választása, a hatáskörök bővülése révén a megyei önkormányzatok politikai súlya növekedett, s így a kisebbségi önkormányzatokkal karöltve sokat tehetnének a nemzeti kisebbségekért.

EILER FERENC

Az országos német, szlovák és horvát kisebbségi önkormányzatok első négy évi működésének tapasztalatai

Hosszas előkészületek és egyeztetések után 1993. július 7-én a parlament 96 százalékos többséggel elfogadta a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló - a nemzetközi jog rendelkezéseivel is összehangolt - törvényt, melynek deklarált célja, hogy az önkormányzatiság, a szubszidiaritás és a decentralizáció elvére támaszkodva a személyi, helyi és funkcionális autonómia egyfajta sajátos elegyének létrehozásával biztosítsa „mindazon jogokat, amelyek a kisebbségekhez tartozó személyeknek mint magyar állampolgároknak és ezek közösségeinek nemcsak emberi jogai, hanem olyan politikai jogok, amelyek segítségével nemzeti vagy etnikai önazonosságuk megőrzése elősegíthető”.¹

A 1993. évi LXXVII. törvény a kulturális autonómia megvalósulásának egyik legfontosabb biztosítékaként a kisebbségek önkormányzatainak demokratikus úton történő megalakítását és hatékony működtetését jelöli meg². Ennek szellemében került sor két lépcsőben az első kisebbségi önkormányzatok megalakítására az 1994. december 11-i önkormányzati választásokkal egyidejűleg lezajlott kisebbségi választásokon, valamint az 1995. november 19-i kisebbségi választásokon elért eredmények alapján.³ A törvény lehetővé tette, hogy a helyi kisebbségi önkormányzatok az elektori gyűlés összehívásával országos önkormányzatot hozzanak létre, s ezzel a lehetőséggel a Magyarországon honosnak elismert 13 népcsoport közül 11 élt is 1995-ben.

Jelen vizsgálatunk tárgya az országos német, szlovák és horvát kisebbségi önkormányzatok működése 1995-1998 között.⁴ Mivel a cigány kisebbség problémáit tekintve teljesen máshova kerülnek a fő hangsúlyok, mint a fent említett - a cigányság után legnagyobb létszámú - kisebbségek esetén, ezért az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzatot nem vontuk be a vizsgálandó önkormányzatok sorába.

Az országos önkormányzatok szervei⁵

A közgyűlés

A közgyűlés tagjainak lehetséges létszámát a kisebbségi törvény 53 főben maximálta.⁶ A három legnagyobb kisebbség közül a német és a szlovák 53-53, míg a horvát 50 képviselőt delegált az országos önkormányzat közgyűlésébe. A delegáltak túlnyomó többsége mindhárom közgyűlésben értelmiségi. A középiskolai végzettségűek aránya jóval alacsonyabb, míg az odahaza fizikai munkát végző képviselők száma kimondottan csekély. A nemek szerinti megoszlás a férfiak javára billen, a nők aránya a három közgyűlésben 30-45 százalék között változik.

A szervezeti és működési szabályzatok előírása alapján mindhárom közgyűlés évente négy rendes ülést tart, de szükség esetén - s erre mindhárom önkormányzatnál volt példa - rendkívüli üléseket is összehívhatnak. A közgyűlések tagjai az üléseken való részvételük esetén utazási költségtérítésben részesülnek, ezenfelül a szlovák önkormányzat tiszteletdíjat fizet számukra, hogy a munkahelyükről való kényszerű távollétükből fakadó anyagi veszteségeiket kompenzálja.

A bizottságok

Az önkormányzat feladatainak hatékonyabb ellátása és a törvényesség biztosítása érdekében a közgyűlések bizottságokat állítottak fel. A bizottsági struktúra az egyes részterületek elhatárolása alapján eltér egymástól a vizsgált önkormányzatok esetében. Míg a németek öt bizottságot állítottak fel (jogi és ügyrendi, gazdasági, oktatási, kulturális, felügyelő- plusz az ellenőrző bizottság),⁷ addig a szlovákok hatot (jogi és ügyrendi, gazdasági, oktatási és ifjúsági, kulturális, művelődési és vallásügyi, pénzügyi és ellenőrző, tömegtájékoztatási és kiadói), a horvátok pedig nyolcat (ügyrendi, gazdasági, oktatásügyi, közművelődési, sport- és ifjúsági, pénzügyi és ellenőrző, nemzetközi kapcsolatok, média- és kiadmányozási, társadalompolitikai és vallásügyi).

A tagság legfőbb kritériuma a szakértelem, ezért a szinte kivétel nélkül felsőfokú végzettségű tagok között olyan személyek is dolgoznak, akik nem tagjai a közgyűlésnek. A bizottságok tagjainak az utazással kapcsolatos költségeit megtérítik (a szlovák önkormányzat esetében a bizottságok tagjaira is érvényes a tiszteletdíj rendszere).

Mindhárom önkormányzatra igaz, hogy bizottságaik tevékenysége között jelentős színvonalbeli eltérések mutathatók ki. Vannak bizottságok, melyek rendkívül hatékonyan működnek de vannak mindháromban olyanok is, melyek működése komoly kívánnivalót hagy maga után (sőt arra is akad példa, hogy ugyanazok a bizottságok többször is határozatképtelennek bizonyultak).⁸

Az elnökség

A szervezeti és működési szabályzatok kidolgozásakor csak a német és a szlovák képviselők döntöttek úgy, hogy létrehozzák az elnökség intézményét. Az elnök és a bizottságok elnökei mindkét önkormányzatban automatikusan elnökségi tagok Míg azonban a németeknél a bizottsági elnöki funkció automatikusan alelnöki posztot is jelent, addig a szlovák közgyűlés három külön alelnököt választott, akik úgyszintén tagjai a testületnek. Ezenkívül az elnökségbe tartozik még a szlovák elnökhelyettes és a német megyei önkormányzati szövetségek által megválasztott egy-egy küldött is.⁹

A szlovák elnökség általában kéthavonta ülésezik, míg a német évente tízszer, de szükség esetén mindkét elnökség tart rendkívüli üléseket is. A horvát önkormányzatnak nincs hivatalos elnöksége, de az elnök, a két alelnök és a bizottsági elnökök minden közgyűlés előtt összeülnek, hogy azt kellően előkészítsék. Ez egyfajta tanácsadó testületként működik, mely javaslatokat fogalmazhat meg a közgyűlés számára, de külön jogositványokkal nem rendelkezik.¹⁰ A szlovák és a horvát elnök (illetve a szlovák elnökhelyettes) a közgyűlés által megállapított nagyságú fizetést kap önkormányzatától, a német önkormányzat elnökének pedig bizonyos költségeit megtérítik Míg a német és a horvát elnökség tagjai költségtérítést kapnak, a szlovák elnökség tagjai tiszteletdíjban részesülnek.

Az országos önkormányzat hivatala

Az önkormányzat tevékenységével kapcsolatos hivatali teendők ellátására mindhárom közgyűlés hivatalt hozott létre. Ezek az országos önkormányzatok végrehajtó szervei. A hivatalok élén a hivatalvezető (ügyvezető, ügyvezető titkár) áll, aki pályázat útján választja ki munkatársait, s akivel szemben a munkáltatói jogokat az elnök gyakorolja. A hivatalok a munkavégzés hatékonysága érdekében referatúra-rendszerben működnek Ezt a rendszert a három önkormányzat a működési területek eltérő csoportosítása szerint különbözőképpen valósította meg. A német hivatalban az országos önkormányzat bizottsági struktúrájának

leképeződéseként alakult ki. A szlovák önkormányzat hivatalában három előadó dolgozik: a kulturális ügyekért, az oktatásért és a kommunikációért felelős referens. A horvát kisebbség hivatalában szintén három referens dolgozik. Kettő közülük hét bizottság feladatkörében illetékes, míg a harmadik az oktatásügy helyzetét követi figyelemmel. Ezenkívül egy főkönyvelőt és egy pénzügyi előadót is alkalmaznak. A referensek mellett a hivatalok természetesen titkárnőket is foglalkoztatnak. Az országos német kisebbségi önkormányzat regionális irodákat is működtet, melyek szervezetileg a központi hivatalnak vannak alárendelve.¹¹ Ezekben az irodákban többnyire vagy egy személy dolgozik teljes munkaidőben, vagy ketten részmunkaidőben.

A munkatársak kiválasztásakor elsősorban a szakértelem és a magas szintű nyelvtudása meghatározó minden önkormányzatnál. A nemzetiséghez való tartozás persze előny, de nem előfeltétel. A három országos önkormányzat alkalmazottainak bérezése különböző, de a fizetés miatt még senki sem hagyta ott a hivatalokat. A fluktuáció egyébként sem volt jellemző az elmúlt négy évben. A horvát és a szlovák hivatalban négy éve változatlan összetételben ugyanaz a gárda intézi az önkormányzat ügyeit, míg a németeknél az ügyvezető személye és két munkatárs cserélődött ki (akik közül az egyik később visszatért).

A működés anyagi feltételei

A kisebbségi önkormányzati rendszer állami finanszírozására a jogalkotó a kisebbségi törvény VIII. fejezetében vállalt garanciát. A törvény kétféle finanszírozási módot vázol fel: a szervezetfinanszírozást és a tevékenység- vagy működésfinanszírozást. Az első igyekszik megteremteni az önkormányzatok működési feltételeit, a második a szervezetek, az önkormányzatok által kifejtett aktivitás pályázati úton történő állami támogatását jelenti.

A kisebbségi törvény az országos önkormányzatoknak MOL-részvény formájában induló vagyont juttatott, amely a három vizsgált kisebbség esetében 30-30 millió Ft-ot tett ki.¹³ Mindhárom országos önkormányzat forgatja az indulásként kapott vagyont, bár a horvát a részvények egy részét értékesítette a tőzsdén, s az így kapott összegen megvásárolta a Magyarországi Horvátok Szövetségének 222 négyzetméteres volt bérleményét a Nagymező utcában.¹⁴ A törvény rendelkezett az önkormányzatok maximum 300 négyzetméter hasznos alapterületű ingatlanhoz való juttatásáról is, hogy a megfelelő működésnek ezt az elengedhetetlen előfeltételét biztosítsa.¹⁵ Az azóta eltelt időben a székházak kérdése rendeződött, s a három önkormányzat hivatala már ezekben működik.¹⁶

A központi költségvetés évente meghatározott összeggel járul hozzá az országos önkormányzatok működéséhez.¹⁷ Az éves működési költségek 1997-től külön alcímekként jelennek meg a költségvetési törvényben. A 11 országos kisebbségi önkormányzat költségvetési támogatásának megoszlása szerint a német a teljes összeg 22 százalékát (1995-ben még 20 százalékát), a szlovák és a horvát pedig 10-10 százalékát kapta.¹⁸ A költségvetési támogatás azonban többnyire csak a működtetési kiadásokat fedezi. Az önkormányzatok vezetőinek ezt a helyzetértékelését az Állami Számvevőszék 1997-es jelentése is megerősítette.¹⁹

A különböző programok és rendezvények támogatására az önkormányzatok és az egyesületek a kormány által létrehozott Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítványnál pályázhatnak.²⁰ Ugyanilyen célt szolgálnak a Művelődési és Közoktatási Minisztérium által kiírt pályázatok is. Az állami támogatás mellett az önkormányzatoknak jogukban áll, hogy kisebbségük hatékonyabb támogatása érdekében alapítványokat hozzanak létre. A német és a horvát országos önkormányzat élt is ezzel a lehetőséggel. A „Német Kultúra Magyarországon” már működik, míg a „Magyarországi Horvátok a Harmadik Évezredért” várhatóan a közeljövőben kezdi meg tevékenységét.²¹

A kisebbségi törvény VIII. fejezetének 56. §-a lehetővé teszi, hogy a kisebbségeket külföldi szervezetek, alapítványok és magánszemélyek is támogassák. Ily módon lehetségessé vált, hogy az anyaországok, illetve az anyaországi szervezetek tevőlegesen is részt vállaljanak a magyarországi kisebbségek identitásának megőrzéséért és erősítéséért folytatott munkában. Az anyaországokból érkező támogatás mértéke jelentősen különbözik a három tárgyalt kisebbség esetében, s ez - ha a magyarországi támogatási rendszert mindenki számára adottnak vesszük - komoly befolyást gyakorol az illető kisebbség működésének körülményeire, lehetőségeire.

A legkomolyabb külföldi támogatásban a német kisebbség részesül. Anyaországának kidolgozott koncepciója van a kelet-közép-európai demokratikus jogállamokban élő német kisebbségek támogatására. Gazdasági ereje pedig lehetővé teszi, hogy ezt a koncepciót komoly anyagi eszközök mozgósításával meg is valósítsa. Németország a Bundestag határozata értelmében évi 2-2,5 millió márkával támogatja a magyarországi németeket.²² Ennek az összegnek a jelentős részét nem közvetlenül juttatják a kisebbségnek. A német állam ugyanis jelentős összegeket fordít magyarországi intézmények korszerűsítésére, bővítésére, kórházak modern berendezésekkel való felszerelésére. A német önkormányzat beleegyezése nélkül a német állam sehova sem juttat a támogatási keretből. Pénzt elsősorban a német kisebbség által frekvencián lakott vidékeken lévő, helyközi feladatokat is ellátó, nem privatizálható intézmények kaphatnak.

A német államtól kapott támogatás a belügyminisztériumból és a külügyminisztériumból érkezik. A belügyminisztérium elsősorban a berendezések vásárlásához és az infrastruktúra kiépítéséhez nyújt segítséget, míg a külügyminisztérium a rendelkezésére álló jóval kevesebb pénzből a kultúrát támogatja (tanárok átképzése, tankönyvek, taneszközök, a Szekszárdi Német Színház, a pécsi Lenau-ház). Németország támogatást nyújtott az összes kisebbségi önkormányzat irodájának és az országos önkormányzat hivatalának felszereléséhez, s a regionális irodák alkalmazottainak bérét is - igaz, évenként csökkenő arányban - fizeti. Ugyancsak német pénzből vásárolt meg az országos önkormányzat egy villaépületet a Lendvay utcában, és Németország állja a felújítás és berendezés költségeit is.²³ Ezenkívül komoly összegeket fordított már eddig is a mintegy 100-120 klubhelyiség, valamint az öregek napközi otthonainak berendezésére. A német állam és a tartományok mellett különböző németországi alapítványok is támogatják a hazai német kisebbséget. Legjelentősebbek ezek közül a Donaueschwbische Kulturstiftung és a Hermann-Niermann-Stiftung.²⁴

Az országos szlovák kisebbségi önkormányzatnak nem volt kezdettől fogva kiegyensúlyozott kapcsolata a szlovák állami szervekkel. Időbe telt, míg sikerült elérni, hogy az anyaország hivatalai - melyek kezdetben csak a civil szervezetekkel akartak kapcsolatot fenntartani - az önkormányzatot is partnernek tekintsék. Kormány szinten a külügyminisztériummal, a kulturális és az oktatási minisztériummal tartanak fenn kapcsolatot. Pénzben érkező támogatást a hazai szlovákság szervezetei ritkábban kapnak, elsősorban tárgyi segítség érkezik az anyaországból.²⁵ Komoly segítséget kaptak viszont az országos önkormányzat központjának berendezéséhez és infrastruktúrájának kiépítéséhez.

A Határon Túli Szlovákok Háza, a Szlovák Nemzeti Kulturális Centrum, a Matica Slovenska és egyes alapítványok is segítséget nyújtanak időnként a szlovák kisebbségnek. Könyveket küldenek, a Szlovákiában tartott kihelyezett konferenciák, olvasótáborok és továbbképzések esetén pedig helyiséget és kedvezményes szállást biztosítanak a résztvevőknek. Elsősorban a kultúrát támogatják, az oktatást kevésbé.

A három önkormányzat közül a horvát számíthat a legkevesebb támogatásra az anyaország részéről. Ez csak részben függ az ország politikai életének meglehetősen viharos első éveitől, sokkal inkább annak tudható be, hogy a Magyarországgal egyébként jó kapcsolatokat ápoló ország még nem mérte fel igazán, mit is jelentenek neki a szomszéd

államokban élő horvát kisebbségek.²⁶ A kulturális és oktatási minisztériummal, valamint a Matica Hrvatskával az önkormányzatnak rugalmas kapcsolata van, s rendszeresen meghívást kap a különböző horvátországi rendezvényekre is. Tavaly rendezték meg például a magyarországi horvátok hetét Zágrábban. Anyagi segítség azonban egyelőre nem érkezik Horvátországtól, eddig mindössze egy számítógépet és a különböző delegációk látogatása alkalmával könyveket kaptak.

Kapcsolat a helyi kisebbségi önkormányzatokkal

A kisebbségi önkormányzatok eredményes működésének előfeltétele, hogy a helyi és az országos szint közötti kapcsolat lehetőleg zökkenőmentes legyen. Ez nagymértékben függ attól, hogy milyen a két szint közötti információáramlás.

Az országos kisebbségi önkormányzatok tevékenységéről elsősorban a közgyűlésbe delegált képviselők beszámolóit, a nemzetiségi sajtó híradásait, a körlevelek és a kihelyezett üléseken való személyes részvétel útján tájékozódhatnak a helyi kisebbségi önkormányzatok. Bár a tájékozódási lehetőség így elvileg mindenki számára adott, mégis gyakran előfordul, hogy helyi szinten kritikák fogalmazódnak meg az információáramlás elégtelen volta miatt. Az országos önkormányzatok hivatalainak álláspontja szerint azonban ez a hiányosság felszámolható lenne, amennyiben a közgyűlés tagjai közül mindenki eleget tenne az általa képviselt önkormányzatokkal szemben fennálló tájékoztatási kötelezettségének.

Ami a helyi kisebbségi önkormányzatok tevékenységét, problémáit illeti, az országos önkormányzatok vezetői úgy ítélik meg, hogy megfelelően tájékozottak.²⁷ A szlovák és a horvát kisebbségi önkormányzatok nem számolnak be tevékenységükről a központnak. Amennyiben valamelyikük ezt mégis megteszi, úgy az saját kezdeményezésre történik. A kihelyezett ülések és a személyes kapcsolatok rendszerén keresztül azonban többé-kevésbé friss információkkal rendelkeznek, különösen ami a problémákat illeti. Az országos német önkormányzat a megyei szint kiépítésével és megerősödésével párhuzamosan az első ciklus végére elérte, hogy a kisebbségi önkormányzatok -többnyire - beszámolnak végzett munkájukról. A helyi kisebbségi önkormányzatok a megyének küldik el jelentésüket, a megyei szint pedig, miközben értékeli saját tevékenységét, ehhez hozzáteszi a helyiek jelentését is.

Amennyiben problémák jelentkeznek helyi szinten a kisebbségi és a települési önkormányzat viszonyában, az országos önkormányzatok vezetői a helyszíntre utaznak, és kísérletet tesznek a feszültségek oldására. Erre viszonylag ritkán van szükség, és akkor többnyire eredményre vezet.

A kisebbségi önkormányzatok hatékony működéséhez feltétlenül szükség lenne arra, hogy a helyi szinten dolgozó képviselők legalább minimális szinten tájékozottak legyenek az önkormányzati modellről, jogaikról és köteleességeikről. Sokukat - mivel ez a tevékenység teljességgel új a számukra - ennél jóval hétköznapiabb ismeretekre is meg kellene tanítani: hogyan kell egy hivatalos levelet megírni vagy esetleg valamire pályázni. Ez mindhárom kisebbség esetében élő probléma. Az országos horvát kisebbségi önkormányzat évente 2-3 regionális fórumot tart, amelyre meghívják az önkormányzatok képviselőit, a polgármestereket és a jegyzőket is. Ez nem igazán tekinthető továbbképzésnek, de arra mindenképpen jó, hogy a felmerülő kérdéseket megbeszélhessék. A szlovák évente egyszer az anyaországban és 1-2-szer a kiválasztott régiókban szervez - az általános tájékozódással is egybekötött - továbbképzést. Ez sem tekinthető a szó szoros értelmében vett „szakmai” továbbképzésnek, bár az önkormányzatok megjelenő tagjai információkat kaphatnak a törvény értelmezéséről. Ezen a téren a legmesszebb a németek jutottak, akik - az anyaországi támogatásnak köszönhetően - az utolsó évben már bentlakásos tanfolyamokat is szerveztek

(legutóbb éppen Baján) a kisebbségi önkormányzatokban dolgozó választott képviselők részére az államjog, pártjog, oktatáspolitikai, etika és a viselkedési normák tárgykörében.

Az identitás megőrzése szempontjából kulcskérdésnek számító területek

Oktatás

A kisebbségi oktatásnak kiemelt szerepe van a kisebbségek fennmaradása, önazonosság-tudatának erősítése szempontjából. Ezt az önkormányzatok is tisztán látják, és vagy már kialakították oktatási programjukat, vagy a közeljövőben készülnek el vele.²⁸ Rendkívül fontos, hogy az állam együttműködjék az országos kisebbségi önkormányzatokkal az oktatás fő irányelveinek kidolgozásában. Mind a három önkormányzat szakértőket delegált az illetékes tárca mellé, hogy maguk a kisebbségek is aktívan kivegyék részüket az oktatási reform kidolgozásában. Ennek eredményeként ma már rendelkezésre állnak az iskolákkal szemben támasztható minimális követelmények. Eszerint az adott iskolatípusok tanrendjében szerepelnie kell a nemzetiségi népismeretnek is.²⁹ A tantervet az iskolák maguk dolgozzák ki. A szlovák önkormányzat a kisebbség újságjában mintaként közölt is néhány tantervet, hogy ezzel is segítséget nyújtson az érintett pedagógusoknak és iskoláknak. Az országos önkormányzatok szükségesnek tartanák, hogy saját kezelésbe vehessenek különböző oktatási intézményeket. Erre elvileg van lehetőség, de mivel az ilyen iskolák jogi helyzete nem teljesen tisztázott, finanszírozásuk kérdése pedig a mai napig sincs megnyugtatóan rendezve, egyikük sem vállalkozott az első lépés megtételére.³⁰

Az önkormányzatok maguk nem tudnak külföldi ösztöndíjakat adni a nemzetiségi fiataloknak, de az anyaország által kürt felsőoktatási pályázatok kérdésében ők is szerepet kapnak. Míg a horvát önkormányzat csak az előkészületi munkálatokban segédkezik, addig a németnek véleményezési joga is van. A szlovák önkormányzat pedig maga választ a jelentkezők közül. Általános tapasztalat szerint eddig vagy nem volt elég jelentkező, vagy a pályázatok színvonala nem érte el a kívánt minőséget. Legtöbb ösztöndíj egyébként a német nemzetiségű ifjúságnak áll rendelkezésére, hiszen itt az állam mellett különböző alapítványok is kiírnak pályázatokat. Az általános és a középiskolai tanulók anyaországi utazását-olvasótáborok, kulturális rendezvények- a német és a szlovák önkormányzat is támogatni tudja korlátozott mértékben.

Egyesületek

Mindhárom kisebbségnek vannak helyi és országos szintű egyesületei. Az országos önkormányzatok közvetlenül ugyan nem támogatják ezek működését, de pályázati úton hozzájárulnak egyes rendezvényeikhez, projektjeikhez. Míg a német önkormányzat - egy szerény összegtől eltekintve³¹ - inkább közvetítő szerepet játszik a Németországból érkező támogatás és az egyesületek között, addig a szlovák és a horvát önkormányzat egy, az állami támogatásból elkülönített összegre ír ki pályázatokat.³² A szlovákok a helyi szervezetek támogatását tekintik elsőrendű feladatuknak, míg a horvátok kimondottan a helyi szintet meghaladó, legalább regionális rendezvények anyagi támogatását részesítik előnyben. A német és a szlovák egyesületek a külföldi fellépésekhez is szerephetnek adott esetben támogatást az országos önkormányzattól. A szlovák és a horvát kisebbség kulturális életének megszervezésében, az egyes kulturális szervezetek támogatásában jelentős szerepet vállalnak az önkormányzatok megalakulása után tovább működő szövetségek is.

A hagyományörzés országos szintű integrációját csak az országos német önkormányzat tűzte ki célul és valósította meg. Kezdeményezésére 1996-ban megalakult a 374 egyesületet, hagyományörző kulturális szervezetet tömörítő Magyarországi Német Ének, Zene- és

Tánckarok Országos Tanácsa. Feladata, hogy kidolgozza a magyarországi német ének-, zene- és tánckultúra fejlesztési koncepcióját, az arra épülő programokat, és biztosítsa a programok megvalósításának feltételeit.³³

Egyházi kapcsolatok

A kisebbségi törvény 11. paragrafusa kimondja, hogy „a kisebbséghez tartozó polgároknak joguk van az anyanyelvükön folyó vallási szertartáshoz”. Az istentisztelet (mise) nyelvének kérdését azonban több tényező is befolyásolja: függ az egyházi vezetők és a helyi lelkészek rugalmasságától, attól, hogy az egyháznak egyáltalán van-e elég olyan lelkésze, aki beszéli az adott nyelvet, és nem utolsósorban erősen függ a helyi igényektől is. Bár mindhárom kisebbségnek vannak olyan egyesületei, melyek a hitélettel foglalkoznak, összességében elmondható, hogy ez a folyamat még nagyon az elején tart.

Az állam részéről az önkormányzati ciklus végén történtek kísérletek arra, hogy előkészítsék a hivatalos párbeszéd felvételét, de az első megbeszéléseket valószínűleg még több hasonló találkozónak kell majd követnie.³⁴ Az együttműködés kezdeményezésére természetesen ettől függetlenül is történtek kísérletek. Az országos szlovák önkormányzat és az evangélikus egyház például felvette a kapcsolatot annak érdekében, hogy egy szlovákul jól beszélő lelkész „utazó lelkészként” való alkalmazásának anyagi lehetőségét megteremtsék.³⁵ A horvát önkormányzat társadalompolitikai és vallásügyi bizottsága pedig eddig három ízben rendezett országos konferenciát a horvát községek papjainak, hitoktatóinak, iskolavezetőinek.

A megbeszéléseket a bizottságvezetője pozitívan értékeli, és lát előrelépést. Mindazonáltal megfigyelhető, hogy azért még érezhető az egyház részéről bizonyos fokú fenntartás. Ennek lehetséges oka az a félelem, hogy az egyház függetlensége esetleg csorbul.³⁶

Ifjúsági szervezetek

Az ifjúsági szervezetek az országos önkormányzatoktól teljesen függetlenül működnek.³⁷ Pénzt nem kapnak tőlük, s beszámolási kötelezettséggel sem tartoznak nekik. Működésüket a parlament emberi jogi bizottsága támogatja, és önállóan pályázhatnak programjaikkal. Bár nincs szoros együttműködés egyetlen országos önkormányzat és kisebbségi szervezet között sem, az önkormányzatok rendezvényeikre meghívják a fiatalok képviselőit is. A német és a szlovák ifjúsági szervezetek első kézből értesülhetnek az önkormányzatok tevékenységéről, mivel vezetőik közül néhányan tagjai a közgyűlésnek is.

Média

Mindhárom országos kisebbségi önkormányzat tudatában van annak, hogy a „kisebbségek számára önazonosságuk érdekében alapvető fontosságú, hogy a közszolgálati médiumokban megfelelő időtartamú, szerkesztettséggű, színvonalú műsorokkal legyenek képviselve. Ezen túlmenően a kisebbségek számára az is alapvető fontosságú, hogy a többségi társadalom ismerje meg életüket, kisebbségként való létezésüket.”³⁸ A kisebbségi törvény értelmében a közszolgálati televízió és rádió mindhárom kisebbség nyelvén sugároz nemzetiségi műsorokat.³⁹ Az elmúlt években problémaként merült fel, hogy a Magyar Televízió és a Magyar Rádió a műsorstruktúra megváltoztatásával a kisebbségi műsorok sugárzását olyan időpontra tűzte ki, amikor azok nézettsége és hallgatottsága természetesen rendkívül alacsony. A kérdést az ombudsman is kivizsgálta, s javaslatát az illetékes helyeken meghallgatták és elfogadták.⁴⁰

Mindhárom önkormányzatban dolgoznak olyan személyek, akik a médiával való kapcsolattartásért felelnek. Tapasztalatok szerint az újságírókkal való kapcsolat megfelelőnek mondható - bár kétségkívül lehet még rajta javítani. A média (újságok, közszolgálati és kereskedelmi televíziók, rádió) részéről megnyilvánuló érdeklődés azonban - annak természetéből adódóan - sajnos erősen változó. Ami a kisebbség hivatalos lapjait illeti, azok az országos önkormányzatoktól függetlenek, működésük anyagi hátterét a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány biztosítja.⁴¹ A német önkormányzat *Német Önkormányzati Közlöny* címmel hivatalos lapot alapított, amely időszaki kiadványnak tekinthető, mivel negyedévenkénti megjelenésre tervezték.

A „politikai háló”

Kapcsolat az állami szervekkel

A kisebbségi törvény 38. paragrafusának 1. bekezdésének a) pontja szerint az országos önkormányzat véleményt nyilváníthat az általa képviselt kisebbséget érintő jogszabálytervezetéről. Ezt kiegészítik az 1987. évi XI. törvény 27-31. paragrafusai, melyek értelmében a jogszabályokat előkészítő szervek kötelesek bevonni az arra jogosultakat - itt az országos önkormányzatokat - a jogszabály előkészítésének folyamatába. Az elmúlt négy évben a három önkormányzat tapasztalatai megegyeztek abban, hogy a minisztériumokkal, illetve a megyei és fővárosi közgyűlésekkel ezen a téren nem volt zökkenőmentes a kapcsolat. Többször előfordult, hogy az illetékességi körükbe tartozó tervezeteket nem vagy csak késve, a leadási határidő előtt pár nappal kapták meg. Természetesen nem lehet általánosítani, hisz az egyes szervek gyakorlatában is komoly különbségek figyelhetők meg. Ebben az összefüggésben a kapcsolat leggyengébb láncszemeinek a megyék tűnnek. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatallal (NEKH) az önkormányzat vezetői általában jónak értékelték a kapcsolatot, azzal a megszorítással, hogy a tanulóévek után kívánatos lenne az együttműködés további elmélyítése.

Kapcsolat a többi országos kisebbségi önkormányzattal

Intézményesített formában nem tartanak egymással kapcsolatot az országos önkormányzatok. A kisebbségi kerekasztal gyakorlatilag már nem működik, a Nemzetiségi Fórum pedig jelen formájában, a mostani helyzetben nem tűnik alkalmasnak arra, hogy a kisebbségi önkormányzatok cselekvését összehangolja. Az együttműködés valamilyen formáját a deklaráció szintjén minden országos önkormányzat vallja, de a saját problémák és a 11 országos önkormányzat eltérő érdekei mindeddig lehetetlenné tették az együttgondolkodást. Jelenleg az együttműködés gyakorlatilag kimerül abban, hogy a kormánnyal való egyeztetés esetén közös tárgyalóasztal mellé ülnek, s egymást meg-meghívják a nagyobb rendezvényekre. A Nemzetiségi Fórum kétségkívül az együttműködés valamely formájának is tekinthető - hisz mindhárom közgyűlés erkölcsi támogatásáról biztosította -, de ez valójában egy önálló választási szövetség, melyhez a tagok egyéni döntés alapján, magánszemélyként csatlakoztak, s ily módon az országos önkormányzatoktól független.

A kisebbségi törvény

A törvény legfőbb pozitívumának az önkormányzatok azt tartják, hogy egyáltalán megszületett. Jó keretnek tartják, amely a kisebbség viszonyrendszerét tisztázza, s amely megteremti annak lehetőségét, hogy a kisebbségek önmagukat megszervezzék, önazonosság-

tudatukat erősítsék. Szükséges lenne azonban, hogy a kisebbségi törvény a többi törvénnyel is harmonizáljon. További hiányosságnak tekintik, hogy az elvi deklarációkhoz nem igazítja hozzá az anyagi lehetőségeket. Ráadásul a kisebbségi törvény anyagi vonatkozású rendelkezései csak általános jellegűek. Alkalmasak ugyan arra, hogy irányzékul szolgáljanak, de a részletes kidolgozás hiányában nem nyújtanak teljes körű tájékoztatást.⁴²

A törvény által biztosított lehetőségek megvalósítására sok esetben nincs garancia, s a jogsértések szankcionálásának kérdése sem megoldott.⁴³ Az ombudsman intézményét mindenki rendkívül fontosnak tartja, de mivel a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának véleménye csupán ajánlás jellegű, előfordul, hogy jogi érvekkel alátámasztott állásfoglalását a jogsértést elkövetők figyelmen kívül hagyják. A megyei szint kialakításának lehetősége is olyan fontos kérdés, melynek megoldása a jövőben feltétlenül szükségessé válik ráadásul a kisebbségek parlamenti reprezentációjának ügye is megoldásra vár.

Parlamenti képviselet és önkormányzati választások

Továbbra is „fennáll az a mulasztásos alkotmányértés, melyet az országgyűlés azáltal követ el (tart fenn), hogy mind az Alkotmánybíróság erre vonatkozó határozatában [35/1992. (VI. 10.)], mind az általa megalkotott Nektv.-ben foglaltakkal [20. § (1)] ellentétben a nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési képviseletéről szóló törvényt nem alkotta meg.”⁴⁴ Maguk az érintett országos kisebbségi önkormányzatok is kívánatosnak tartanák a kérdés mielőbbi rendezését. Bár folytak egyeztető tárgyalások az 1998-as parlamenti választásokat megelőző időszakban, a politikai akarat hiánya miatt azonban nem került sor a választási törvény módosítására. A valósághoz persze az is hozzátartozik, hogy a különböző kisebbségek vezetői sem egységesek a parlamentbe jutás kritériumainak megítélésében.⁴⁵ Jól kitapintható a különbség a nagyobb és a kisebb létszámú kisebbségek vezetőinek a parlamenti küszöb kérdését megítélő eltérő véleményében. A probléma rendezetlen volta arra indította a három vizsgált országos önkormányzatot, hogy elvi támogatásáról biztosítsa az utolsó pillanatban bejegyzett Nemzetiségi Fórumot. Nagy valószínűséggel előre jelezhető volt, hogy a Fórum nem tud majd egyetlen képviselőt sem bejuttatni a parlamentbe, de akciójukat figyelemfelkeltésnek szánták, s ezt a céljukat minden bizonnyal el is érték.⁴⁶

Az önkormányzati választásokkal kapcsolatban felmerülő alapvető kérdés, hogy ki szavazhasson a kisebbségekre. Jelenleg legtöbben azt a nézetet vallják, hogy az eddigi gyakorlatnak megfelelően minden magyar állampolgár kifejezhesse szimpátiáját szavazatával. Ez természetesen olyan visszasságokat is szülhet, hogy a többségi támogatással olyan helyi kisebbségi önkormányzatok is megalakulnak, amelyek mögött nincs valódi társadalmi bázis. Mivel azonban a nyilvántartás nem lehetséges, és ezt a kisebbségek többsége sem támogatja, ez a gyakorlat megmaradt az 1998-as önkormányzati választásokon is. Mindhárom vizsgált kisebbség esetében a helyi kisebbségi önkormányzatok számának jelentős növekedése tapasztalható, ami talán azt is jelzi, hogy az önkormányzati rendszer életképes, és megszilárdulóban van Magyarországon.⁴⁷

Négy év után

A német, a szlovák és a horvát országos kisebbségi önkormányzatok vezetői az első négy évet az új helyzettel való ismerkedés és az önkormányzati rendszer törvény adta lehetőségének tartalommal való megtöltéseként értékelik. Kitaposatlan ösvényen indultak el, de mindnyájan úgy látják, hogy az első négy év tapasztalatai nyomán önkormányzatuk képes lesz amennyiben a feltételek adottak - az előző időszaknál hatékonyabban is működni. Megvannak az egyes részterületekre specializálódott szakembereik, és megfelelő gyakorlatra

is sikerült szert tenniük. Az országos önkormányzatok feladatát ma már nem elsősorban az érdekvédelemben látják, hanem sokkal inkább abban, hogy politikai tevékenységük erősödésével egyre inkább koordináló, orientáló szerepet töltsenek be kisebbségük életében.

JEGYZETEK

- 1 Az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól (Nektv.) preambuluma. In: *Kisebbségi kódex*. Budapest, 1995. 14. o.
- 2 A magyarországi kisebbségek statisztikai mutatóit közli: Központi Statisztikai Hivatal: *Az 1990. évi népszámlálás. Nemzetiség, anyanyelv*. I-II. kötet. Budapest, 1993. A nemzetiségek életkörülményeinek statisztikai feldolgozásáról lásd Központi Statisztikai Hivatal: *A nemzetiségek életkörülményei*. Budapest, 1995.
- 3 A megalakult helyi kisebbségi önkormányzatok számát lásd *Beszámoló a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről* Q/3670). 4. Függelék. 1997. január.
- 4 Korábban a Magyarországi Németek Szövetsége, a Magyarországi Szlovákok Szövetsége (korábban Demokratikus Szövetsége) és a Magyarországi Horvátok Szövetsége (1991 előtt Délszláv Szövetség) volt a három vizsgálatunkba bevont kisebbség kizárólagos érdekképviselői szerve. Ezek közül a német szövetség feloszlatta magát, a másik kettő azonban mind a mai napig működik.
- 5 Lásd A Magyarországi Németek Országos Önkormányzatának Alapszabálya. In: *Német Önkormányzati Közlöny*, 1997. 1. 4-14. Az Országos Szlovák Önkormányzat Szervezeti és Működési Szabályzata és az Országos Horvát Önkormányzat Szervezeti és Működési Szabályzata a szlovák, illetve a horvát önkormányzat hivatalának irattárában található.
- 6 Nektv. 63. §. 3. bekezdés.
- 7 Az ellenőrző bizottság közvetlenül a közgyűlésnek tartozik beszámolni vizsgálatainak eredményéről.
- 8 A német önkormányzat részéről Kerner Lőrinc és Koncsek Albert a velük folytatott beszélgetésben a kulturális bizottság működését nevezték példaértékűnek. In: Akadémiai Kisebbségkutató Műhely (AKM) Hangtár (HT) 1. kazetta; Riba Etelka és Alt Gyula a szlovák önkormányzat képviselőjében az oktatási bizottság erőfeszítéseit tartotta figyelemre méltónak In: AKM HT 4.; Pezenhofer Richárd és Karagity István a horvát önkormányzat részéről szintúgy az oktatásügyi bizottság tevékenységét emelte ki. In: AKM HT 6.
- 9 10 megyei szövetség és Budapest delegál egy-egy küldöttet az elnökségbe.
- 10 AKM HT 6.
- 11 Az országos német önkormányzatnak 11 regionális irodája van. In: *A magyarországi németek*. Információs lap. Budapest, 1998. 44.
- 12 A kisebbségi önkormányzatok választása és alapítása Magyarországon. Szakértői tanácskozás. Stuttgart, 1995. 7.
- 13 Nektv. 63. §. 4. bekezdés.
- 14 AKM HT 6.
- 15 Nektv. 59. §. 2. bekezdés.
- 16 A székházak nem képezik az országos önkormányzatok saját tulajdonát. Ameddig működnek, joguk van használni, de megszűnésük esetén visszakerülnek az eredeti tulajdonoshoz.
- 17 Az országos önkormányzatok működésének finanszírozása a helyi kisebbségi önkormányzatok finanszírozásától teljesen függetlenül történik. A finanszírozás rendszeréről lásd A kisebbségi feladatok költségvetési finanszírozásának rendszere. In: *Beszámoló a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről*.
- 18 Ez az összeg a németek esetében 1996-ban 56,1, 1997-ben 63,2 és 1998-ban 81,8 millió forint volt. A szlovákok 1996-ban 27, 1997-ben 32, 1998-ban pedig 42 milliót kaptak. A horvátok 1998 kivételével ugyanannyi pénzt kaptak, mint a szlovákok. Ekkor 300 ezer forinttal kevesebbet. In: *A Magyar Köztársaság vonatkozó évi költségvetései, CD jogtár*.
- 19 Állami Számvevőszék: *Összefoglaló értékelés, következtetések, javaslatok*. V-1008/1997. Tsz.: 371. 4.
- 20 *A Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségeikért Közalapítvány 1996. évi támogatásai*. Budapest, 1997.; *A Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségeikért Közalapítvány 1997. évi támogatásai*. Budapest, 1998.
- 21 A „Német Kultúra Magyarországon Alapítvány” Alapító Okirata. *Német Önkormányzati Közlöny*, 1997. 2. 21-31.
- 22 AKM HT 1.
- 23 A tervek szerint ez az épület lesz a magyarországi németek központja. A hivatalos német kisebbségi újság és egy könyvtár is ide költözne majd. Elképzelhető, hogy a jelenleg pécsi központú GJU, a magyarországi német ifjúsági szervezet is áteszi ide a székhelyét.
- 24 A Hermann-Niermann-Stiftung például több százezer márkával támogatta a soproni evangélikus líceum tetőterének beépítését (termek aula).

- 25 A békéscsabai szlovák kulturális központ és a bánki szlovák ház komoly pénzbeli támogatást kapott az anyaországtól. In: AKM HT 4.
- 26 AKM HT 6.
- 27 Az országos szlovák önkormányzat 1996-ban felmérést készített, melynek elsőrendű célja a településenkénti konkrét lépések, igények feltérképezése volt. A felmérés eredményét 1997-ben publikálták. In: *A magyarországi szlovák nemzeti kisebbség helyzete*. Budapest, 1997. 69-98. Az országos német önkormányzat 1995-1996-ban kérdőíves lekérdezés formájában próbálta meg felmérni a kisebbségi önkormányzatok és a települési önkormányzatok viszonyát. In: *Verhältnis zwischen ungarndeutschen Minderheitenselbstverwaltungen und der örtlichen Selbstverwaltung 1995-1996*. A körkérdés eredményeként megszületett összefoglaló megtalálható a német önkormányzat hivatalának irattárában.
- 28 Stipan Blazetin (szerk.): Irányelvek és követelmények a magyarországi horvát oktatási rendszerben. In: *Hrvatski Glasnik*, 1998.; Pre učastnikov pracovného stretnutia slovenských organizácií a CSS, konané v Békésskej Cabe. Békéscsaba, 1997. A dokumentum a szlovák önkormányzat irattárában található.
- 29 Nemzeti alaptanterv, tantervi alapelvek (Melléklet a 31/1994. Kormányrendelethez). In: *Kisebbségi kódex*. Budapest, 1995. 211-212.
- 30 A német önkormányzat sem vett át oktatási intézményeket. A bajai Magyarországi Német Oktatási Központot közhasznú alapítvány formájában működtetik. Baja város és Bács-Kiskun megye közgyűlése mellett az országos német önkormányzat is tagja a kuratóriumnak, és ő is hozzájárul anyagilag a központ működtetéséhez. AKM HT.2.
- 31 A kulturális bizottság évi 500 ezer forintot kap az önkormányzattól, hogy ebből támogassa az egyesületeket.
- 32 Az országos horvát önkormányzat évi 2 millió forintot különít el erre a célra. AKM HT 6.
- 33 A Tanács felépítéséről és programjáról lásd: *A magyarországi németek*. Információs lap. Budapest, 1998. 27-32.
- 34 AKM H-I. 5.
- 35 Uo.
- 36 AKM HT 6.
- 37 Az ifjúsági szervezetek vidéki központtal működnek. A német központja Pécsen, a szlováké Békéscsabán, a horváté pedig Szombathelyen van.
- 38 Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Jogok Országgyűlési Biztosának Tevékenységéről. J/4048. Budapest, 1997. 48.
- 39 Lásd: Beszámoló a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről. Horvát, német és szlovák alfejezet.
- 40 Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának Tevékenységéről, Budapest, 1997. 47-50.
- 41 A német kisebbség hivatalos, támogatásban is részesülő lapja a *Neue Zeitung*, a szlováké a *Ludové Noviny*, a horváté a *Hrvatski Glasnik*. A lapok támogatásáról lásd a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány 1996. és 1997. évi támogatásait.
- 42 Ezért tartalmaz a törvény 64. §. 5. bekezdése felhatalmazást a pénzügyi vonatkozású kormányrendeletek kidolgozására.
- 43 Kitűnő példa erre a lucfalvai iskola esete. Az iskola élére a települési önkormányzat kinevezett egy, a szlovák kisebbségi önkormányzat által is támogatott igazgatót, akinek a megbízását később a közgyűlés visszavonta. Hiába tiltakozott a kisebbségi önkormányzat egyetértési jogára hivatkozva, a közgyűlés nem változtatta meg döntését. AKM HT 5.
- 44 Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának Tevékenységéről. 1997. 95-97.
- 45 Az alacsonyabb létszámú kisebbségek vezetőinek többnyire az a véleményük, hogy az igazságos megoldás az lenne, ha minden kisebbségtől egy-egy képviselő bekerülhetne a parlamentbe. A nagyobb létszámúak nem zárkóznának el attól, hogy egy bizonyos - természetesen kedvezményes - küszöböt állapítson meg a választási törvény a parlamentbe való bejutás feltételeként.
- 46 A Fórum szereplésének megítélése megosztja a közgyűlések tagjait. Egyesek szükségmegoldás voltát hangsúlyozzák mások az egész akciót károsnak tartják.
- 47 267 a német, 77 a szlovák és 75 a horvát kisebbségi önkormányzati kezdeményezések száma.

ÁCS ZOLTÁN

A bolgár, görög és örmény országos önkormányzatok (1995-1998)

A rendszerváltást követően Magyarországon 1994-ben került sor először kisebbségi önkormányzati választásokra. Az MTA Pécsi Regionális Kutatások Központja a Kisebbségkutató Műhellyel karöltve empirikus felmérést végzett a hazai kisebbségek körében az első négy év önkormányzati tapasztalatairól. A kérdőíves és mélyinterjú felmérés célja az volt, hogy megvilágítsa a kisebbségi önkormányzatok működésének jogi, gazdasági és közigazgatási hátterét, ezzel is segítve a politikai döntéshozókat a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény bizonyos rendelkezéseinek és paragrafusainak módosításában.

Jelen írás szerzője a bolgár, a görög és az örmény országos önkormányzatok vezetőivel készített többórás mélyinterjút, ennek szerkesztett változatát tesszük közzé. Amint látható, az önkormányzatok vezetői nemcsak az elmúlt négy év munkáját értékelték tárgyilagosan és gyakran kritikusan, illetve önkritikusan, hanem ajánlásokat is megfogalmaztak az esedékes törvénymódosítások számára.

A bolgár kisebbségi önkormányzat tapasztalatai

A magyarországi bolgárok 1914-ben alapították meg a Magyarországi Bolgárok Egyesületét, amely azóta is megszakítás nélkül létezik. Túlélte a kommunista időszakot, s eredeti nevét is visszakapta 1991-ben. Ez az egyesület szervezte meg és fogta össze a magyarországi bolgárok kulturális életét. Összetartozás-tudatuk említésre méltó példája a budapesti Vágóhíd utcában majdhogynem közadakozásból épült kultúrház. Az egyesület mind a mai napig tevékenykedik a hazai bolgárság identitásának megőrzése érdekében, és nagyon jó kapcsolatot alakított ki az 1995-ben létrejött önkormányzattal. Közös rendezvényeik vannak többnyire a már említett Vágóhíd utcai székházban, amelyeket olykor 300-400 fő is látogat.

A bolgár egyházközség 1916-ban alakult meg Magyarországon, s azóta rendszeres kapcsolata van a hívekkel. Az utóbbi két évben - többnyire az önkormányzat hathatós támogatásával - majdnem teljesen felépült a Szent Tripon-parókia. Nemzeti és egyházi ünnepeiket közösen ülik meg. Gondot okoz viszont, hogy az itteni bolgár fiatalok közül eddig még senki sem jelentkezett szemináriumba, így lelkészüket mindig Bulgáriából kapják. Az viszont nem tud magyarul, ami több problémát is felvet. Az önkormányzat - lehetőségeihez mérten - igyekszik anyagi támogatásban részesíteni a bolgár egyházközséget.

Budapesten 1918 óta működik bolgár iskola, amelyet a második világháborút követően a bolgár állam vett kezelésbe, és fenntartását is részben finanszírozza. Az iskola elsősorban a magyarországi bolgár közösség gyermekeit neveli és oktatja. Ennek ellenére az önkormányzatnak alig van beleszólása működésébe és a tanterv kialakításába, holott erre igényt tartana. Önálló kezelésben lévő iskolára nem is gondolhatnak, hisz erre anyagi fedezetük nincs, de apparátus sem áll rendelkezésükre. Szeretnék viszont elérni, hogy a magyar és bolgár érettségi bizonyítványt is adó iskolában nagyobb hangsúlyt fektessenek a magyar történelem, irodalom, földrajz és kultúra oktatására, mert az ott tanuló gyerekek ebben az országban szocializálódnak, és továbbra is itt fognak élni. Az iskola színvonalára viszont jellemző, hogy majdnem minden diákja főiskolára, egyetemre kerül.

A bolgár iskola mellett Budapesten hétvégi iskola is működik. 1994 óta Miskolcon és Halásztelken is van hétvégi iskolájuk, ahol többnyire tíz-tíz fős csoportokban tanulnak a gyerekek bolgáruul.

Az anyaország még nem biztosított ösztöndíjakat a Bulgáriába vágyó fiataloknak, mert elsősorban a jóval nehezebb körülmények között élő moldovai és romániai bolgárokat támogatja. Az önkormányzat viszont minden évben pályázik a kisebbségi közalapítvány kuratóriumánál, hogy évente legalább 3-5 főt küldhessenek ösztöndíjjal az anyaországba.

Kapcsolat az anyaországgal

Bár anyagi támogatást nem kapnak Bulgáriától, úgy vélik, jó és kiegyensúlyozott vele a kapcsolatuk. Tavaly az önkormányzat szervezésében tízfős delegáció utazott az anyaországba, ahol igen élénk programot bonyolított le. A bolgár államelnök is fogadta őket, s látogatásuknak az ottani sajtóban is nagy visszhangja volt.

A kisebbségi önkormányzat meghívására már több magas rangú bolgár politikus látogatott Magyarországra, s tájékozódott itteni életükről. Könyvet, folyóiratot nem kapnak rendszeresen. Tavaly hozták létre a bolgár-magyar kölcsönösségi fórumot, melyet igyekeznek tartalommal megtölteni. Tudják, hogy az anyaország nehéz helyzetben van, ezért annak is örülnek, hogy Bulgária tudja, létezik, és érdeklődik irántuk.

Mint mondják, abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy bármely Európába utazó bolgár kulturális csoport megáll Magyarországon. Egy éjszakára tudnak vacsorát és szállást biztosítani, cserébe az együttes itt is bemutatja programját. Költségvetésükből ugyanis képtelenek fedezni egy-egy bulgáriai csoport többnapos magyarországi vendégszereplését.

Finanszírozás

Számításaik szerint az országos önkormányzat normális működéséhez évi 30-60 millió forintra lenne szükség a jelenlegi 13 millió helyett. Országos önkormányzati irodájukat is saját anyagi forrásaikból kellett berendezniük bútorok, számítógépek stb. -, mert hiába kértek erre több ízben is állami támogatást, elutasították őket. Így jelenleg már tartalékaikat élik fel.

Az országos önkormányzat kénytelen anyagilag támogatni a helyi önkormányzatok egy-egy kulturális, tudományos rendezvényét, mert a helyi önkormányzatoknak biztosított 1-2 millió forintos támogatásból nagyobb, színvonalasabb rendezvényekre nem futja. Jelentősebb támogatást kapott Halásztelek, hogy meg tudja rendezni a magyarországi bolgárok első találkozóját. 1998-ban pedig, tekintettel a választásokra, a miskolci és a pécsi önkormányzatnak juttattak pénzt. Segítik az ifjúsági egyesületeket, a Martinica táncegyüttest és a sportegyesületüket.

A nemzetiségi választások kérdése

Szerintük a törvény legnagyobb előnye, hogy egyáltalán megvan. Az elmúlt négy év tapasztalata azonban egyértelműen mutatja, hogy változtatni kell rajta. Előnyének tartják, hogy az anyagi támogatás révén nemcsak Budapesten, hanem több vidéki városban is létre tudtak hozni önkormányzatokat, azok kaptak egy-egy épületet, irodát, ahol a korábban szétszórta emberek összejöhetnek, találkozhatnak, programokat szervezhetnek. A törvény lehetőséget teremtett arra, hogy létrehozzák és fenntartsák kulturális autonómiájukat, védjék a kisebbség érdekeit, identitását, másságának megőrzését, s élénküljön a magyarországi bolgárok élete.

Az aktivitásra jellemző, hogy az 1998-as kisebbségi választásokon már jóval több helyen kezdeményezték önkormányzatok létrehozását. 1994-ben még egyetlen fővárosi kerületben

sem indítottak jelölteket, az idén viszont már nyolcban. A korábbi vidéki helyeken kívül indultak Szigetszentmiklóson, Budaörsön, Debrecenben és Szentendrén.

Egyetértenek azzal, hogy az országos választásokkal egy időben kerüljön sor a kisebbségi önkormányzati választásokra. Azt sem tartják helytelennek, hogy a kisebbségi jelöltekre többségi állampolgárok is szavazhatnak, mert szerintük ez is visszajelzi egy-egy kisebbség megítélését. Félnék viszont az ejtőernyős emberektől, akik esetleg nem is tudnak bolgárul. Úgy érzik, anélkül, hogy az emberek alkotmányos jogát, önmeghatározását sértenék, feltétlenül valamilyen szűrőre van szükség: az országos önkormányzatnak kellene megvizsgálnia és jóváhagynia egy-egy bolgár színekben induló jelölt alkalmasságát. Ne lehessen képviselőjelölt az, akit valamilyen kisebbségi szervezet nem jelöl. Milyen képviselő lesz az – kérdezik -, aki nem beszél bolgárul, hisz náluk a szervezeti életben, a közgyűléseken ez a kommunikáció nyelve.

Feltétlenül fontosnak tartják a kisebbségek parlamenti képviseletét, mégpedig kétkamarás parlamenti rendszerben. Szerintük az elmúlt ciklusban azért nem született pozitív döntés ebben az ügyben, mert a politikai pártok megijedtek attól, hogy mit kezdenek tizenhárom olyan emberrel, aki esetleg egyik vagy másik irányba szavaz, mintegy a mérleg nyelveként. Úgy hiszik, politikai akarat kérdése, hogy lesz-e képviselőjük, akinek a szavazati jogát a házszabályban lehet rögzíteni.

Szervezeti élet

A közgyűlésnek 13 tagja van, minden hónapban ülésezik, s ekkor a vidéki szervezetek képviselői is beszámolnak ügyes-bajos dolgaikról. Tiszteletdíjat csak az elnök kap, a többiek költségtérítésben részesülnek Rendszeres a kapcsolatuk a többi kisebbségi önkormányzattal, ismerik egymást, gyakoriak a közös rendezvények. Alapítványt eddig nem hoztak létre. Viszont irodalmi folyóiratot indítottak, amely évente négy alkalommal jelenik meg. Havonta kiadnak egy bolgár nyelvű újságot, melyet 900 címre juttatnak el-ingyen. Az olvasói levelekből ítélve az emberek megszerették, és ragaszkodnak hozzá.

Többnyire nézik a *Rondó* című televíziós műsort, melyet havonta egy alkalommal sugároz az MTV. A közelmúltban indított bolgár nyelvű rádióműsort még nem szokták meg, már csak azért sem, mert elég szerencsétlen időpontban, hétköznap este 21.30-tól hallható.

A görög kisebbségi önkormányzat tapasztalatai

Magyarországon már a 17. században találkozunk görög kereskedők- kel. Legtöbben a következő évszázadban érkeztek hazánkba, s kereskedelmi jelentőségük is akkor volt a legnagyobb. Számtalan magyarországi városban hoztak létre kereskedőtársaságokat, alapítottak iskolákat, szerveztek egyházközségeket, tartottak fenn ispotályokat. Gazdasági, politikai, tudományos és kulturális tevékenységük a magyar kultúra alkotó elemévé, szerves részévé vált. Ezen görögök egy része azonban a 19. században visszatelepedett hazájába, az itt maradtak pedig asszimilálódtak.

A ma is itt élő több ezer görög 1948-1949 folyamán, a görög polgárháború pusztítása elől menekült hazánkba. Közöttük rengeteg volt a gyerek: ők már itt nőttek fel, itt jártak iskolába, váltak felnőtté és honfitársainkká. De ma is büszkén tekintenek elődeikre, akiknek hagyományait is felvállalják és szívükön viselik.

A görög önkormányzat székházügye 1998-ban rendeződött: márciusban költöztek be Vécsei utcai épületükbe. Az állam által korábban felajánlott székházat sem kifogásolták, de ezt az épületet tartották a legmegfelelőbbnek. Itt ugyanis nemcsak országos, hanem fővárosi önkormányzatukat is el tudták helyezni, valamint ki tudták alakítani egy könyvtárszobát és öt tantermet.

Tudván, hogy nem dúskálnak az anyagiakban, már működésük elején is a racionális gazdálkodást tartották szem előtt, már ami a munkaerőt és annak célszerű hasznosítását jelenti. Két félállásban dolgozó alkalmazottjuk van, egyiket közülük a fővárosi önkormányzat fizeti. Kiváló munkakapcsolat alakult ki a két önkormányzat között; segítik egymás munkáját, s ez a szimbiózis lehetővé teszi, hogy csupán egyetlen titkárnőt alkalmazzanak.

Náluk is égető gond az alulfinanszírozás. Szerintük az országos kisebbségi önkormányzatok működésére biztosított állami keretet más elvek alapján kellene felosztani. Az alapvető működési feladatokat mind a 13 kisebbség számára egyformán kellene anyagilag támogatni, és csak azután differenciálni. Ők is saját működési költségükből fedezték székházuk berendezését, így kevesebb céltámogatást tudtak nyújtania helyi önkormányzatoknak. Ez utóbbiak is ki vannak szolgáltatva a települési önkormányzatok „jóindulatának”. Az országos önkormányzat anyagi támogatása nélkül pedig igazán nehezen tudnának megfelelni a törvényben előírt feladataiknak.

A vagyoni hozzájárulásként kapott MOL-részvényeket egy brókercégnél helyezték el céltartalékként; féltik, hogy hamarosan meg kell válniuk egy részétől ahhoz, hogy működésüket biztosítani tudják.

Az országos önkormányzat évi 13, a fővárosi pedig 9 millió forintból gazdálkodik. Ha arra gondolunk, hogy az állami támogatás ez utóbbi esetében nem haladja meg a félmillió forintot, akkor látható, hogy a fővárosi önkormányzat igen gavallér módon bánik helyi kisebbségi önkormányzataival. Véleményük szerint a kisebbségi önkormányzatok akkor végezhetnének igazán színvonalas munkát, ha kellőképpen megfizetett, függetlenített apparátusokkal tudnának dolgozni. A fővárosi önkormányzat minden évben nem normatív módon támogatta a kisebbségi önkormányzatokat: mindegyik egyenlő összeget kapott, létszámától függetlenül. Hisz ezen önkormányzatok feladatköre nagyjából azonos, ezért a finanszírozás módjának is ezt kell alapul vennie, s ezen túlmenően lehetne differenciálni az egyes kisebbségek között.

Elfogadott álláspontjuk, hogy az országos önkormányzat nem finanszírozza a helyi önkormányzatok működési költségeit, nem fedezi az ott dolgozók tiszteletdíját, hanem programokhoz nyújt céltámogatást. Ugyanez a helyzet a különböző egyesületek esetében is. A legnagyobb céltámogatást az országos önkormányzat nyújtja, de a fővárosi is gyakran besegít. Az egyesület székházát például 3 millió forintért újították fel. A hagyományörző csoportokat és klubokat ugyancsak felváltva támogatják.

A közgyűlésnek 15 tagja van. Elnökséget nem választottak; egyetlen bizottságuk van, a pénzügyi ellenőrzés feladataira.

A kisebbségi hivatal által kezdeményezett egyik felmérés szerint az országos és a helyi önkormányzatok együttműködése a görögöknél a legjobb.

A kisebbségi ombudsman munkájával elégedettek, a kisebbségi hivatallal való munkakapcsolatukat átlagosnak értékelik. A többi kisebbséggel még a kerekasztal idején volt a legharmonikusabb a kapcsolatuk. Egyes kérdésekben egyeztetnek bizonyos kisebbségekkel, de vannak olyan önkormányzatok, melyek erre eddig nem tartottak igényt. Abban reménykednek, hogy az 1998-as választások után másfajta, az eddiginél tartalmasabb kapcsolat jön létre közöttük.

Kisebbségi és választójogi törvény, parlamenti képviselő

Véleményük szerint Magyarországon még csak most van kialakulóban a kisebbségi struktúra, a lehetséges kapcsolatrendszer az országos és a helyi önkormányzatok között. Az 1998-as választások eredményétől függően új struktúrán kell gondolkodni, és feltétlenül módosítani kell a kisebbségi törvényt, méghozzá az országos és a helyi önkormányzatok jogosítványainak bővítése irányában. Hathatósabb kisebbségi érdekvédelemhez, kulturális

autonómiához ez elengedhetetlen. Újra át kellene gondolni a kis és a nagy létszámú nemzetiségek helyzetét.

A múlt választási ciklusban Budapest egyik kerületében nem görög származásúak alakítottak görög önkormányzatot, ami nagy feltűnést keltett. Hasonló esetet kivéendő, 1998-ban kerületenként összehívták a görögöket, hogy saját maguk válasszák ki a jelölésre méltó embereket.

Öt-öt főt választottak, akik felkerültek a listára, de ezzel sem tudták megakadályozni a „kivülálló” jelölését.

Más kisebbségek is a saját bőrükön érzik ezt az égető problémát. Szerintük már a politika is tudja, hogy ez degradálja a kisebbségi önkormányzatokat, úgyhogy a választójogi törvényben helyet kell kapnia egy olyan elfogadható megoldásnak, amely nem jár hátránnyal a kisebbségekre nézve.

A görögök 1998-ban tíz fővárosi kerületben kezdeményezték önkormányzat létrehozását, országos szinten pedig nyolc területen.

Nagyon fontosnak tartják, hogy a kisebbségek képviselői ott üljenek a parlamentben. Szerintük az elmúlt négy évben is születtek olyan parlamenti döntések, amelyek vagy elfogadhatatlanok, vagy legalábbis problematikusak a kisebbségek számára. Nem szeretnék újabb négy évet várni a parlamenti képviseletre. Véleményük szerint az átmeneti időszakban lehetne olyan megoldást találni, hogy a 13 kisebbség képviselőjét meghívják a parlamentbe. Mivel nem választások útján kerülnének be az Országházba, jogosítványaik szerényebbek lennének, mint a választott képviselőké. Lehetne indítványozási, interpellációs joguk, helyük lenne a különböző bizottságokban, de nem élhetnék a törvényi szavazás jogával.

Kapcsolatuk az anyaországgal

Míg korábban csak protokolláris szintű volt a kapcsolat, az utóbbi időben már tartalommal telítődött. Rendszeres a munkakapcsolat például a budapesti görög követséggel. A nagykövet szinte minden jelentősebb rendezvényükön megjelenik. Az anyaországból rendszeresen kapnak könyveket, s az két tanítót is küldött számukra, egyet Beloiannisba, egyet pedig a budapesti iskolába. Az iskolás gyerekek az idén például kétszer voltak a görög szigetvilágban. Az idősebbek évente szervezeten utaznak ki. Az anyaország zenei és táncsoportokat küld Magyarországra. Több görög televíziós társaság forgatott már körükben az elmúlt években. Fejlődnek a testvérvárosi kapcsolatok is olyan településekkel, ahol itthoni görögök is élnek. Kiegyensúlyozott a viszonyuk a görög külügy-, oktatási és kultuszminisztériummal, valamint a külföldön élő görögök tanácsával.

Egyházi kérdés

Számukra az lenne az elfogadható megoldás, ha a görög ortodox egyház visszakerülne a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alá. (1950-ben tudniillik politikai döntés született arról, hogy a magyarországi ortodox egyházak a moszkvai pátriárka felügyelete alá kerülnek) Azt is kívánatosnak tartanak, hogy a történelmi görögség ügyében is mihamarabb születessék valamilyen megnyugtató kormányzati megoldás.

Oktatás

Bár a Vécsei utcában iskolájuk működik, jogi értelemben nem látják biztosítva annak jövőjét: Azért sem, mert tisztában vannak azzal, hogy ez az iskola nem piaci igényeket elégít ki, hanem egy speciális helyzetben lévő magyarországi kisebbségét. Mivel iskolájuk nem intézményesített, nem kap normatív támogatást: az Oktatási Minisztérium külön keretéből

részesülnek anyagi segítségben annak működtetésére. Holott akár önálló intézmény is lehetne, hisz ma már délutánonként kétszázan tanulnak ott. Két tanárral indultak, ma már a kilenc is kevés. Az iskola egyben a görögség szellemi és közösségteremtő műhelye, ahol hagyományőrző klubok, táncsoportok, énekkarok is működnek, és nemcsak a gyerekek, hanem már szüleik is szívesen részt vesznek a foglalkozásokon.

A görögök közül sokan élnek vegyes házasságban. A nem görög házastárs is ambicionálja, hogy gyerekük görögül tanuljon, sőt sok esetben ő maga is hajlandó erre. Az iskola tanárai az ELTE görög szakán végeztek, közülük néhányan már részt vettek anyaországi nyelvi továbbképzésen. A sajátos helyi igények ugyanakkor speciális tanári képzést is igényelnek, ezért pedagógusaikat feltétlenül tovább kellene képezniük. Egy tanári munkacsoport új oktatási követelményrendszert dolgozott ki. Bár a NAT a működő iskolarendszer struktúrájához alkalmazkodik, szerintük az államnak figyelembe kellene vennie a speciális helyi oktatási igényeket is. És ha nekik ettől el kell térniük, annak még nem szabadna mindenfajta állami támogatás megszűnését jelentenie.

Helyzetük azért is sajátos, mert a polgárháború elől Magyarországra menekült görögség nagy része nem részesülhetett megfelelő görög anyanyelvű oktatásban, így körükben nagyobb az igény a felnőttoktatásra. Ez azért is érthető, mert hiába tanul gyerekük görögül az iskolában, hiába jár rendszeresen görög könyvtárba, ha hazatérve nem gyakorolhatja a nyelvet otthoni környezetben.

Amíg egy nagyobb létszámú nemzetiségnél nem okoz különösebb problémát, ha egy tanár- bármilyen ok folytán - otthagyja a települést, egy kis lélekszámú nemzetiségnél ez a tény már visszafordíthatatlan folyamatot indíthat el.

Tatabányán működő iskolájukba a fővárosból küldenek tanárt, Miskolcon ez már a földrajzi távolság miatt sem könnyű. Attól félnek, hogy amíg pótolni tudnak egy tanárt a távolabbi településeken, a kiesett időszakban elveszítik a tanulókat.

Kiadói tevékenységük

Két lapot adnak ki: A *Kafeneio* kétnyelvű közművelődési, irodalmi folyóirat évente 4 alkalommal jelenik meg, de ha sikerül plusz pénzt szerezniük, akkor az utolsó számnak van melléklete is. Ez a lap biztosítja a kapcsolattartást a görög kultúrával, irodalommal. Bemutatja a Magyarországon élő görögök jelentős képviselőit és a szokásokat, valamint visszaemlékezéseket közöl. Az igényesen szerkesztett lap olvasótábora nemcsak a hazai görögségből tevődik ki, hanem nagyon sok magyar értelmiségi is olvassa. Bár az állam anyagilag támogatja a folyóirat kiadását, ez azonban közel sem fedezi költségeit.

A másik kiadvány egy kétnyelvű értesítő, amely a fővárosi önkormányzat gondozásában jelenik meg. Ez a lap tudósít a magyarországi görög önkormányzatok munkájáról, a különböző eseményekről. Bár fővárosi kiadvány, nem kizárólag a Budapesten élő görögöket informálja. Eddig 1200 példány jelent meg, amit egy címlista alapján küldtek szét az országban, de akkora igény mutatkozik iránta, hogy emelni kell a példányszámot. Ennek az újságnak a költségeit szinte kizárólag saját forrásból teremtik elő.

Kulturális missziót kívánnak teljesíteni a könyvkiadással is. Eddig három könyvet adtak ki, s a példányokat ingyen osztották szét honfitársaik között.

A sajtó és a könyvkiadás szerepét nagyon fontosnak tartják a nyelv és az identitás megőrzésében. Szerintük a történelmi görögség is akkor lépett Magyarországon az asszimiláció útjára, amikor megszűntek újságjai, könyvei. A polgárháború elől idemenekült görög diaszpórának sem voltak eddig periodikus kiadványai, s az ismert politikai helyzet miatt hosszú időn keresztül az anyaországból sem kaptak sajtótermékeket, könyveket. Ezért ha valamire, a lapokra és a könyvekre mindig elő fogják teremteni a szükséges anyagi

fedezetet. De remélik, hogy ez a tevékenységük nagyobb állami támogatásban részesülhet a jövőben.

Az örmény kisebbségi önkormányzat tapasztalatai

A Magyarországon élő örmény kisebbség úttörői és alapítói túlnyomórészt az első világháborút követően kerültek Magyarországra. Az örménység életében óriási összetartó szerepet játszik az egyház és a kultúra. Magyarországra kerülésük után egyik legfontosabb dolguk az volt, hogy saját adakozásból béreljenek egy olyan termet, ahol egyházi és kulturális életet élhetnek. A világban szétszóródott örmény diaszpóra összetartására jellemző, hogy a hazai adakozás mellett külföldről is sok pénz érkezett, úgyhogy fel tudták építeni az Orlay utcai örmény templomot, amely egyben kultúrházuk, múzeumuk és az Örmény Kulturális Egyesület központja is lett. Ez volt az előzménye annak a munkának, amit az elmúlt négy évben tovább tudtak fejleszteni.

Megalakulásuk és elmúlt négyévi működésük természetesen nem volt problémamentes, annak ellenére, hogy szinte „kizsákmányolták” magukat. Úgy érzik, hogy a számukra juttatott ingatlan ügye mind a mai napig nem teljesen rendeződött, nem kaptak elegendő anyagi támogatást ahhoz, hogy fizethessék bérleményük közüzemi díjait, nem kaptak pénzt irodáik berendezésére, felszerelésére. A MOL-részvényekben történt vagyonszármazást sem tartják túl szerencsésnek, hisz e részvények értéke az utóbbi időben jelentősen csökkent. Bár az örmények a „jég hátán is megélnek”, anyagi bázis híján vállalkozói tevékenységet nem tudtak folytatni.

Mivel az önkormányzat költségvetése alacsony, az elnökség tagjai nem kapnak díjazást, csupán költségtérítést. Csupán két állandó alkalmazottjuk van, holott a törvényi szabályozás értelmében alkalmazniuk kellene egy főkönyvelőt, egy jogászt, egy pénztárnokot. Vagyonuk kezeléséhez, a naprakész, szakszerű nyilvántartáshoz szerintük legalább 6-7 állandó alkalmazottra lenne szükség, de pénz hiányában erre képtelenek. Így időnkénti megbízási díjjal fogadnak fel például jogászt vagy könyvelőt.

Közgyűlésük megalakult a választások után, de az alapszabályzatot részben szakmai tapasztalatok hiányában, részben egyet nem értés miatt két évig nem tudták megalkotni. Az évente minimum négyszer, de szükség esetén többször is üléselőző közgyűlés félénként bírálta felül az alapszabályzatot. Legutóbb az 1998. évi választásokra való felkészülés és a várható anomáliák kivédése céljából például lefektették, hogy bizottsági elnöknek csak olyan jelöltet választhatnak meg, aki beszél örményül. Ezek jogos védekezőreflexek, hisz a mostani jelöltállításnál kétszer annyian jelentkeztek kisebbségi képviselőjelöltnek, mint ahány örmény a közösséghez tartozik. Azt megértik, hogy a liberalizált választási törvény alanyi jogon minden Magyarországon élő állampolgárnak lehetővé teszi, hogy akár egy kisebbség színeiben is induljon, de szerintük félő, hogy azok kerülnek be az országos képviseletbe, akik nem is ismerik anyanyelvüket. Márpedig az eredmények, melyeket az elmúlt négy évben elértek akár az oktatásban, akár a kulturális életben, egyértelműen azoknak köszönhetőek, akik nemcsak örménynek vagy örmény származásúnak vallják magukat, hanem beszélnek és tanítják is a nyelvet. Ezért már rég meg kellett volna változtatni a kisebbségi törvény egyes paragrafusait, hisz annak hibái az elmúlt években kiderültek. Szerintük külön kellene választani a nemzetiségi és a cigánykérdést. Amikor arról szólnak a tudósítások, hogy milliárdokat költenek nemzetiségi oktatásra, ők ezt értetlenül fogadják. Komoly csatározásukba és rengeteg adminisztratív munkájukba kerül, hogy éves szinten legalább 2 millió forintot kapjanak az oktatásra. Tankönyveikhez még soha nem kaptak állami támogatást, az Oktatási Minisztérium minden alkalommal valamilyen ürüggyel elhárította kérésüket.

Sérelmezik azt is, hogy a kisebbségek nem jutottak parlamenti képviselőhöz az elmúlt ciklusban. Elégedetlenek az Etnikai Hivatal elmúlt négyévi munkájával is. Hiányolják a havi rendszeres konzultációt, pedig véleményük szerint ezek a konzultációk ötletbörzéként is működnek: nemcsak egymásnak tudtak volna tanácsot adni, hanem a hivatal vezetőjének is. Most abban reménykednek, hogy az újonnan kinevezett elnök, Doncsev Toso nem esik ebbe a hibába, nem lesz rabja az állami adminisztratív gépezetnek, hanem igazán a nemzetiségek szószólójává válik

A kisebbségi ombudsmanról nem nyilatkoztak.

Oktatás - kultúra - média

A legtöbb eredményt ezen a területen érték el. Sikert az oktatást országos szinten megszervezniük. Budapesten kívül Veszprémben, Székesfehérváron, Dorogon és Debrecenben folyik örmény anyanyelvű oktatás. Több kezdő és haladó csoportjuk van. Fennmaradásuk érdekében pedagógusokat kell nevelniük, akik tovább tudják adni a nyelvet és ezen keresztül az identitásbeli kötődést. Tavaly már több mint kétszázan vettek részt örménynyelv-oktatáson. Eddig még nem sikerült a pedagógusokat az anyaországba elküldeni, pedig nagyon fontos lenne, hisz pedagógusaik már legalább harminc éve élnek Magyarországon, és nem ártana számukra nyelvi frissítés. A következő négy év legfontosabb programjának ezt tartják.

Van egy tervük: szeretnék létrehozni Budapesten egy bentlakásos örmény elitgimnáziumot, ahová csak pályázattal lehetne bejutni. Ennek több előnye is lenne. Közép-Európában nincs ilyen örmény gimnázium. Innen az örmény diákoknak nagyon messze, Ciprusba, Libanonba kell menniük, de oda igen nehéz bekerülni. Ezek a középiskolák „telt házzal” működnek: az ott érettségizett diáknak egyenes útja van például a Harvardra. Úgy gondolják, egy ilyen iskola létrehozása nemcsak erkölcsi, hanem anyagi haszonnal is járna.

Az elmúlt négy évben létrehoztak egy örmény kulturális központot, Veszprémben egy helyi jellegű kulturális alapítványt, s közel 50 könyvet és kulturális ismertetőt jelentettek meg. A helyi önkormányzati szinten fellépő kulturális csoportok, irodalmi estek megszervezéséhez technikailag és anyagilag is hozzájárul az országos önkormányzat. Szeretnék, ha az új kulturális tárca partner lenne abban, hogy az Orlay utcában lévő örmény kulturális és egyháztörténelmi gyűjteményüket közgyűjteménnyé nyilvánítsák, s annak tárgyyszerű felméréséhez és rendeltetéséhez a minisztérium megfelelő szakembert biztosítsa, mert ez már meghaladja erejüket.

Elindították kétnyelvű, *Ararát* című lapjukat, amelynek színvonalával maga a felelős kiadó sem elégedett, ezért úgy gondolta, hogy beindítja konkurensét is: *a Noé Bárkája* című közéleti, irodalmi és tudományos folyóiratot.

Sikerült megszervezniük a rádióban az örmény nemzetiségi műsort, melyet megbízási szerződéssel egy örményül tudó ember szerkeszt. Örülnek *a Rondó* című televíziós műsornak - amelynek kapcsán már több örmény származású személy is jelentkezett náluk -, de azt mind a mai napig sérelmezik, hogy a műsornak nincs örmény szerkesztője.

Anyaországi kapcsolatok

Az utóbbi négy évben a korábbinál jóval intenzívebb kapcsolatot sikerült kialakítaniuk az anyaországgal, főleg diplomáciai szinten. Jó a kapcsolatuk az örmény kulturális minisztériummal, a jereváni Történelmi Múzeummal, amely kulturális szinten koordinálja az anyaország és a magyarországi örmény közösség együttműködését. Kapcsolatuk folyamatos a külügyminisztériummal és az anyaországi sajtóval.

Az elmúlt négy év önkormányzati tevékenysége arra is jó volt, hogy ma már szinte naprakész név- és címlistával rendelkeznek a nem csupán „csinált” örményekről. Nagyon fontosnak tartják, hogy a választások során az örmény országos önkormányzatban valóban a hazai örménységet reprezentáló szellemi elit jöjjön össze, amely az elmúlt évek hibáiból is tanulva minden szinten jobban tudja képviselni a közösséget.

KOVÁCS NÓRA

Egy magyarországi rác falu horvát kisebbségi önkormányzatának működési tanulságai

(Esettanulmány)

Ezen esetismertetés a katolikus rácok által lakott Dusnok település horvát kisebbségi önkormányzatát mutatja be. Azért választottam ezt a közösséget, mert 1992-ben, jóval a kisebbségi önkormányzat megalakulása előtt, antropológiai terepmunkát végeztem ott, mely elsősorban a rendszerváltást követő átalakulásra irányult, de érintette a közösség sajátos etnikai arculatát is.¹ A korábban szerzett tapasztalatok segítettek az itt felvetett kérdések megfogalmazását, ugyanakkor lehetőséget nyújtanak az akkori és a mai helyzet összehasonlítására. A közelmúltban végzett tájékozódás alapján úgy tűnik, hogy a dusnoki horvát kisebbségi önkormányzat közösségen belüli helyzete, tevékenységi köre szoros kapcsolódást mutat a helybeliek etnikai azonosságtudatával kapcsolatban 1994-ben tett észrevételekhez.

Egy prosperáló község

Dusnok Bács-Kiskun megyében, a Baját Kalocsával összekötő út mentén, a Dunától néhány kilométernyire fekszik. Amint az 1-4. táblázatokból is kiderül, a település lakosságának létszáma a 20. század elejétől napjainkig három és fél ezer fő körül mozgott, számottevőbb eltérést csak az első világháborút követő 1920-as népszámlálás számadatai mutatnak. A volt káptalani településen 1958-ban erőszakkal szervezték meg a mezőgazdasági termelészövetkezetet, amely azonban az 1970-es évek elején elsősorban a fűszerpaprika termelésének köszönhetően - prosperálni kezdett, és nemcsak a falu látképét, hanem a helybeliek önértékelését is átalakította. Részben ez is okozhatta, hogy a természetes szaporulat megemelkedett, és 1972-ben elérte a +2,6 százalékot.

Dusnok mind a mai napig számos területen mutatta és mutatja a növekedés jegyeit. Bölcsőde ugyan nem épült a faluban, de a megyei viszonylatban is kiemelkedően korszerű óvoda 150 gyerek befogadására alkalmas. Bár az általános iskolás korú gyermekek létszámának alakulása egyre csökkenő tendenciát mutat,² 1993-ban az iskola új, hat tantermes nemzetiségi iskolaépülettel bővült. Az általános iskolában jelenleg 330 gyerek tanul. Az 1960-as években elkészült futballpálya mellett 1991-ben új kézilabda-, kosárlabda- és kispályás labdarúgópálya is épült. Dusnoknak 1990-től van saját kábeltévé-stúdiója, a helyi telefonkészülékeket 1993-ban kapcsolták be a crossbar hálózatba. 1990-ben 16 kiskereskedelmi bolt, köztük öt élelmiszerüzlet és két vegyesbolt működött a településen. A polgármesteri hivatal működése első négy esztendeje alatt szilárd burkolattal látta el a falu utcáinak többségét, a második periódus alatt pedig rendezték a településen átkanyargó Vajas csatorna partszakaszát is. Míg korábban a pesti buszok sofőrjei „sáros faluként” emlegették Dusnokot, ma intenzív növekedésének, szépülésének köszönhetően a környékbeli települések körében a „kis Amszterdam” elnevezést vívta ki magának.

Történeti háttér

A kalocsai érsekség uradalma a 17. század végén telepítette ide a dalmát katolikusokat. Dusnok jegyzőjének 1715-ben készített följegyzéseiből az derül ki, hogy bár a férfiak túlnyomó többsége jól vagy legalábbis elfogadhatóan tud magyarul, az asszonyok csak rácul

beszélnek.³ A 19. század utolsó harmadától rendszeresen készített országos összeírások 1900-tól az anyanyelvre, illetve a nyelvismeretre is kitérnek, és időről időre eltérő címkével ugyan, de rögzítik a dusnokiak nyelvi-etnikai különállását. Erdei Ferenc 1937-ben azt állapította meg a dusnoki rácokról, hogy mind munkakultúrájuk, mind családszerkezetük tekintetében nagymértékben hasonlítanak térségük magyarlakta falvaihoz.⁴ A rác nyelvjárás fokozott tétvesztése, illetve a nyelvváltás ugyanakkor csak a legutóbbi évtizedekben indult meg.

A népszámlálások kimutatásaiból kitűnik, hogy a dusnokiak etnikai mivoltára utaló elnevezések sokfélesége nem új keletű. A 18. század elején a délről néhány évtizeddel azelőtt betelepített szláv lakosokat nevük alapján tótnak, ruténak tartják az összeírások. A 19. század végén a magyar népszámlálások figyelme már kiterjedt a lakosság anyanyelvére és nyelvtudására is, ennek köszönhetően az egymást közel tízévenként követő országos adatfelvételek rendre módosított kategóriarendszere az egyes időszakokban eltérő etnikai arculatot alakított ki ugyanarról a csoportról (vö. az 1. számú táblázattal). Az adatfelvétel szakmai szempontjai mellett nyilvánvalóan nem hagyható figyelmen kívül a különböző periódusok kisebbségi politikájának befolyása sem. A vizsgált ötven év során (a német lakosok kivételével) Dusnok etnikai szempontból többé-kevésbé homogén dalmát eredetű népességének anyanyelvét a hivatalos nyilvántartás eltérő arányban hol tótként, hol horvátként, szerbként, bunyevácként vagy illírként vette számba (vö. az 1. számú táblázattal).

1. táblázat *Dusnok lakossága anyanyelve szerint az 1910., 1920., 1930., és 1941. évi népszámlálási adatok tükrében.*

Népszámlálás éve	Össznépség	Anyanyelv ⁵								
		Magyar	Német	Tót ⁶	Szlovák ⁷	Horvát	Szerb	Bunyevác ⁸	Egyéb dél-szláv ⁹	Egyéb
1900	3437	416	25	35	-	4	1	-	-	2962 ¹⁰
1910	3369	429	31	21	-	3	-	-	-	2887 ¹¹
1920	3172	481	37	-	-	3	2	-	-	2648 ¹²
1930	3348	2108	-	-	-	1	1	1227	-	6
1941	3456	3290	33	-	2	-	1	-	2423 ¹³	-

A második világháborút követően az országos népszámlálások községsoros táblázataiban már külön rovatban tüntetik fel az anyanyelvet és a nemzetiséget. A legutóbbi négy népszámlálás összesített délszláv adatai főként az anyanyelv illetve a nemzetiség tekintetében - arra engednének következtetni, hogy Dusnok rác etnikai arculata gyengül. Azonban ha figyelembe vesszük az 1980-as népszámlálástól újra rögzített nyelvismeretet, más képet kapunk. Abban az esetben pedig, ha elfogadjuk a szintén abban az évben alkalmazott társadalmi minősítés módszerét,¹⁴ megállapíthatjuk, hogy Dusnok lakosságának több mint háromnegyede etnikai hovatartozása szerint délszláv (vö. a 2. számú táblázattal).

2. táblázat *A délszláv kategóriába sorolt népesség száma Dusnokon, 1960-1990*

1960		1970		1980			1990		
Anyanyelv	Nemzetiség	Anyanyelv	Anyanyelv	Beszélt nyelv	Nemzetiség	Minősítés	Anyanyelv	Beszélt nyelv	Nemzetiség
158	20	44	89	896	7	3049	14	296	20

Az 1980-ban és az 1990-ben készített népszámlálások eredményei alapján elmondható, hogy a túlnyomó többség mind anyanyelvét, mind nemzetiségét tekintve magyarnak vallotta magát. Az adatok alapján a horvát nyelv, illetve nemzetiség jelenléte számottevő (vö. a 3. és 4. számú táblázatokkal).

3. táblázat *Dusnok lakossága anyanyelve szerint 1980-ban és 1990-ben*

	Összes népesség	Magyar	Szlovák	Horvát	Szerb	Szlovén	Egyéb
1980	3668	3574	1	86	3	0	4
1990	3514	3478	3	21	5	0	4

4. táblázat *Dusnok lakossága nemzetisége szerint 1980-ban és 1990-ben*

	Összes népesség	Magyar	Horvát	Szerb	Szlovén	Német	Egyéb
1980	3668	3656	5	2	-	1	4
1990	3514	3468	16	4	0	5	4

A kisebbségi önkormányzat létrejötte

Az 1990-es önkormányzati választások során nem helyeztek nagyobb hangsúlyt az etnikus örökség ápolásának, továbbéltetésének fontosságára. Az önkormányzati képviselőjelöltek bemutatkozó anyagainak tanúsága alapján mindössze egy jelölt tartotta fontosnak a rác nyelv és a helyi hagyományok megőrzését.¹⁵

Kihasználva az 1993. évi I,XXVII. törvény által kínált lehetőségeket, 1994-ben horvát kisebbségi¹⁶ önkormányzat létrehozását kezdeményezték Dusnokon. Ennek lehetőségéről először a televízióból értesültek. Szervezésében szerepet játszott a Horvát Szövetség is: ennek segítségével és biztatásával fogtak hozzá megalakításának előkészületeihez. A fentebb hivatkozott törvény 23. § (1) bekezdése értelmében a Dusnoki Horvát Kisebbségi Önkormányzat közvetlen módon jött létre, azaz kisebbségi jelöltekre leadott szavazatokkal megválasztott testület alakította meg.

Az előkészületek során a Horvát Szövetség elnöke maga is ellátogatott a településre. Közreműködésével összeállítottak egy ötperces magyar nyelvű bemutatkozó műsort, amelyet közvetített a dusnoki kábeltelevízió. A műsor a helyi kultúra, a nyelv és a hagyományok ápolásának, megőrzésének lehetőségével kapcsolta össze a horvát kisebbségi önkormányzat esetleges megalakítását. A faluban sem a jelölécédulák leadásának idején, sem a kisebbségi önkormányzati választások előtt nem fejtettek ki erős kampánytevékenységet. A horvát kisebbségi önkormányzat vezetője elmesélte, hogy ennek ellenére legnagyobb meglepetésére mind az öt kisebbségi jelölt fejenként több mint ötszáz ajánló támogatását kapta meg. „Ez mutatja, hogy egyszerűen a faluban az emberek akármennyire is mondják, hogy nem tartják [ti. a hagyományt, nyelvet stb. - K N.], mégis fontos nekik Hát most nem mondta senki, most nem volt semmi agitálás, nem mentem házról házra, tehát teljesen rájuk volt bízva, ha szavaztok, szavaztok, ha nem, nem.”¹⁷

A horvát kisebbségi önkormányzat a törvény adta lehetőségnek megfelelően öt tagot számlál¹⁸, négy női és egy férfi képviselőből áll. Többségük pedagógus, illetve iskolai dolgozó. A kisebbségi önkormányzat vezetője nem helybéli rác, hanem garai születésű bunyevác. Közel negyven esztendeje él már a községben, a garai bunyevác nyelvjárást és az irodalmi horvátot beszéli, míg a dusnokiak a helyi rác nyelvjárást használják. A nyelvvesztés mellett ez is magyarázattal szolgálhat arra, hogy a kisebbségi önkormányzat ülésein a megbeszélések miért folynak magyar nyelven. Közvetlenül a kisebbségi önkormányzat

megalakulását követő első települési önkormányzati ülések idején az új helyzet, a még bizonytalan kompetenciahatárok, feladat- és hatáskörök kelthettek némi bizonytalanságot és feszültséget.¹⁹ „A kisebbségi önkormányzatoknak tartott eligazításon hangzott el - mesélte a kisebbségi önkormányzat vezetője -, hogy meg kell szokni a nagy önkormányzatnak, hogy ott ülünk. Szavazati jogunk nincs, a véleményt ugyan meg nem kérdezik. Később valahogy megszoktak bennünket, hogy ott ülünk. És tulajdonképpen kikérik a véleményt, de nem a gyűlés alatt. Úgy lenne hivatalos, hogy akkor kérik, amikor gyűlés van, és nem akkor, amikor már kimegyünk, az utcán vagyunk, és akkor, ugye, beszélgetünk arról, ami a téma volt.”²⁰ A dusnoki horvát kisebbségi önkormányzat évente hat ülést tartott, ezek nem feltétlenül rendszeres időközönként követték egymást, hanem az elvégzendő feladatok határidőjéhez igazodtak.

Az 1993. évi LXXVII. törvény megállapítja, hogy a kisebbségi önkormányzat működésének feltételeit milyen forrásokból biztosíthatja.²¹ A dusnoki horvát kisebbségi önkormányzat az 1998-as esztendőre 447 ezer forint állami költségvetési támogatást kapott működési költségeinek fedezésére. A működtetésre, a telefonra, a helyiségre, a fűtésre, levelezésre azonban nem kell költeniük, mert mindezt a települési önkormányzat, helyi szóhasználatban a „nagy önkormányzat” biztosítja számukra. „Inkább olyan dolgokra költünk, amelyek valóban fontosak - vélekedik a kisebbségi önkormányzat vezetője. - A kultúrcsoport támogatására, meg a gyerekek utaztatására nem kérünk pénzt az önkormányzattól. Erre költjük mi ezeket a pénzeket.”²²

A dusnoki horvát kisebbségi önkormányzat az elmúlt négy év során több alkalommal sikeresen pályázott költségvetése kiegészítésére. A települési és a horvát kisebbségi önkormányzat közötti együttműködési készség mértékét jelzi az a pályázat, amelyben a dusnoki művelődési ház felújításához együtt igényeltek segítséget. Az 1993-as kisebbségi törvény arra kötelezte a kormányt, hogy a hatályba lépését követő két évben 500-500 millió forintos „kisebbségi kompenzációs keretet” különítsen el a helyi kisebbségi önkormányzatok elhelyezésével kapcsolatban az adott települési önkormányzatot ért igazolható veszteségek megtérítésére.²³

Amint azt Ispánovity Márton, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal horvát referense elmondta, ennek a keretnek a szükségességét a gyakorlat nem igazolta teljes mértékben, mert a rendelkezésre álló kompenzációs keret több mint kétharmadát nem használták fel. Sikerült azonban elérni azt, hogy a megmaradt pénzből az arra rászoruló kisebbségi iskolák, kulturális intézmények, önkormányzatok részesülhessenek meghívásos pályázat útján.²⁴

Dusnok horvát kisebbségi önkormányzata, valamint a települési önkormányzat - mint a kisebbségi önkormányzat fenntartó szerve - együttesen két és fél millió forintot nyert el a művelődési ház felújítására a kompenzációs alap maradványából. Ez a felújítás költségeinek csak egy részét fedezte. 1997-ben a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Közalapítványától kaptak 100 ezer forintos hozzájárulást a legjelentősebb helyi ünnep, a „rác pünkösöd” egész napos programjának megrendezéséhez.

A horvát kisebbségi önkormányzat alapvetően a kulturális élet támogatásának, szervezésének és bonyolításának területén vállalt és vállal feladatokat Dusnokon. Ezek közül az első és legfontosabb a nyelvtudás problémája. A különböző csoportok, de leginkább az egyes generációkhoz tartozók nyelvhasználata 1992-ben és ma is típusos eltéréseket mutat. Egy-két kivételtől eltekintve megállapítható, hogy a hatvan év felettiak között általános a rác nyelv (beszél) használata, bár értenek és beszélnek magyarul. Generációjukon belül egymáshoz általában rácul szólnak, amire jó példa a falubeli hetipiac, ahol magyar szót 1992-ben alig lehetett hallani. A mai nyugdíjaskorúak gyermekeinek első nyelve is a rác volt, és ahogyan ők maguk is, gyermekeik is az elemi iskolában tanultak meg magyarul. A kilencvenes évek elején a gyerekek és a tizenéves fiatalok többsége az iskolai nemzetiségi nyelvoktatás ellenére sem beszélt, sőt nem is értett horvátul, legfeljebb köszönni tudott. Az

idősebbek gyakran egyfajta titkos nyelvként használták a horvátot a gyerekek előtt: „Akkor beszélünk így, amikor nem akarjuk, hogy értsék, hogy mit mondunk.”

Figyelemre méltó az általános iskolában a nemzetiségi nyelvoktatás körül közvetlenül a rendszerváltást követően kialakult helyzet. Az akkori polgármester ezt 1992-ben a következőképpen beszélt el: „A Művelődési és Köznevelési Minisztérium körlevelet küldött a helyi általános iskolának mint nemzetiséginek, hogy döntsenek, az iskolában szerbet vagy horvátot oktatnak-e majd. Bevallom, azt sem tudtam, hogy van különbség a kettő között, bár azt gondolom, talán inkább a horvátot kellene, mert a rác arra hasonlít jobban. A tanárok nem tudnak dönteni, a kisebbségi nyelv tanárai közül ketten horvátosok, egy szerbes. Még csak az kellene, hogy tényleg a tanárokat kérdezzék meg, hogy melyik nyelvet akarják, mert annak az lesz a vége, hogy kiírják a gyerekeket a nemzetiségi nyelvoktatásról.”²⁵

Az általános iskola négyszáz tanulója közül 1992-93-ban százötvenen vettek részt a nemzetiségi nyelvoktatásban, de a tanári kar attól tartott, hogy a harmadik nyelv (német, angol) bevezetésével ez a helyzet csak rosszabbodni fog. Akkor úgy tűnt, hogy a szerb-horvát nyelvoktatás népszerűsége csökken, ami feltehetően a tanítandó anyagnak a helyben beszélt horvát nyelvtől való nagyfokú különbözőségéből és a nyelvoktatás módszereiből is adódott. Egy tizennégy éves dusnoki lánnyal való beszélgetésből kitudt, hogy az iskolában tanultak egyáltalán nem hasznosíthatók az idősebbekkel való társalgásban, egyfelől azért, mert a rác a horvától eltérő dialektus, másfelől azért, mert az oktatás tematikus témaköröket ölelt fel, és nem volt kommunikáció-központú.

A nemzetiségi nyelvoktatás feltételei az 1993-ban átadott hat tantermes nemzetiségi iskolában javulásnak indultak. A szükséges anyagi eszközöket az önkormányzat szerezte meg: nemzetiségi iskola létrehozására és bővítésére igényelték támogatást. A kisebbségi törvény, valamint a kisebbségi önkormányzat megalakulása új lendületet adott a kisebbségi nyelvoktatásnak. Bár az általános iskolai tanulók létszáma az előző évtizedek számadataihoz képest csökkenő tendenciát mutat, a horvát nyelvoktatásban részt vevő gyerekek száma és aránya egyaránt növekedett az öt évvel ezelőtti állapothoz képest. E tanévben 330 gyerek tanul a dusnoki általános iskolában, és közülük közel 190 diák jár heti négy alkalommal horvátóra. Az iskolában jelenleg három pedagógus oktatja a horvát nyelvet.²⁶

A horvát kisebbségi önkormányzat több módon támogatja a kisebbségi nyelv oktatását. Az önkormányzat tagjai elkísérik a diákokat a nyelvi vetélkedőkre, a tanévvégén megajándékozzák a nyelvtanulásban jó eredményt elért tanulókat, és támogatást nyújtanak nyári nyelvi táborokban való részvételükhöz. 1998-ban a Balatonon, illetve Hercegszántón vett részt nyelvi táborban tíz-tíz dusnoki diák. A kisebbségi önkormányzat vezetője 1999-ben még több gyereket szeretne elküldeni a nemzetiségi táborokba.

A kisebbségi nyelvoktatás fellendülése a legfiatalabb korosztály aktív nyelvtudása terén egyelőre még nem vezetett nagymérvű változáshoz. Ugyanakkor felnőttek történeteinek egész sora szól arról, hogy rá tudásuk miként volt segítségükre életük különböző helyzeteiben. A téeszvarroda nyugalmazott vezetője így kezdte: „Magyarországon lakunk, magyar állampolgárok vagyunk, de ki ahány nyelvet beszél, annyi embert ér. Van ilyen mondás, nem?” Majd elmesélte, hogy négy évvel azelőtt Nyugat-Németországban járt. Gépet mentek venni a téeszvarrodának Japán gépeket, a legjobbakat. Hat napot töltöttek ott, de a hatodik napon nem volt tolmácsuk. Összeakadtak egy zágrábi textilmérnökkel, és az ő segítségével tudtak értekezni a németekkel. Egy másik alkalommal Amszterdamban jártak, és egy étteremben meghallották, amint a pincér szót vált a társával. Azok is *szerbek* voltak, és mindannyian nagy örömmel üdvözölték egymást.²⁷ Általános szokás volt Dusnokon a kilencvenes évek elején, hogy jugoszláviai buszos bejárólúton vegyenek részt, a faluból is többször indítottak buszt. Több asszony hangsúlyozta, milyen jó volt, hogy szinte mindent megértettek, amit a *jugók* mondtak, és őket is viszont. A falu egyik volt vezetőjének karriertörténetéből az tűnik ki, hogy kulcsfontosságot tulajdonít dusnoki származásából

adódott horvát nyelvtudásának Sorkatonai szolgálata idején ennek segítségével gyorsan elsajátította az orosz nyelvet, magas katonai körök orosz tolmácsaként dolgozott, és elbeszélése szerint ezek a kapcsolatok segítették elő pályája falubeli kiteljesedését.²⁸

A rácok a horváltá válás útján

Az 1980-as évek végéig a művelődési házban még működött egy hagyományörző együttes, egy tamburazenekar, egy táncegyüttes, sőt egy gyerektáncsoport is, amelyek a Délszláv Szövetség támogatását élvezték. Ezek azonban a kilencvenes évek elejére lendületüket veszítve megszűntek. A kisebbségi önkormányzatok megalakítását követő negyedik évben viszont Dusnokon újra országos viszonylatban is kiemelkedő méretű és színvonalú kultúrsoport működik. Közel száz tagja az általános iskolások táncegyüttesében, a tamburazenekarban, a fiatalok csoportjában és a felnőttek hagyományörző együttesében tevékenykedik. A kultúrsoport komoly közösség-szervező erő, az együttesek tagjai összetartanak, összejárnak. A kisebbségi önkormányzat rendszeresen hozzájárul a kultúrsoport felszerelésének költségeihez.

Amint arról már esett szó, Dusnok 1990 óta saját kábeltévé-stúdiót működtet, amely havonta egy húszperces helyi rác nyelvű és témájú műsort készít és közvetít. Rádió és tévé szinte minden háztartásban található volt a kilencvenes évek elején, a magyar tévécsatornákon kívül jugoszláv adókat fogtak és néztek rendszeresen. A helyi kábeltévé-stúdió közvetlenül 1990 után arra tett kísérletet, hogy horvát nemzetiségi falu lévén, a helyi adásban rendszeresen olvassanak híreket horvát nyelven. A Budapesten szerb-horvát nyelvű gimnáziumot végzett ifjú dusnoki bemondónő azonban a híreket a hivatalos horvát nyelven olvasta fel, amiből a helybéli nénikék alig-alig értettek valamit, így a kezdeményezés nem folytatódott. A kisebbségi önkormányzat lehetősége szerint anyagilag is támogatja a helyi rác műsort rendszeresen elkészítő stúdiót, a legutóbbi alkalommal például egy mikrofonlábat szereztek be számára.

Élve a kisebbségi önkormányzatok azon jogával, hogy nemzetközi kapcsolatokat tartsanak fenn, összeköttetésbe léptek a horvátországi Vársziggel.²⁹ A kezdeményező a horvátországi fél volt: az ottani sportklub óhajtott együtt működést teremteni egy magyarországi horvát település labdarúgóklubjával. 1996-ban kezdték meg a levelezést, ennek eredményeképpen 1996 májusában egy huszonöt főből álló várszigeti csoportot láttak vendégül a dusnokiak, ennek során a labdarúgócsapatok barátságos mérkőzéseket vívtak egymással. A dusnokiak 1997-ben viszonzták a látogatást. A horvát önkormányzat a jövőben nemcsak a sport, hanem a turizmus területén is tervezi az együttműködést Vársziggel.

A katolikus templomban a misék nyelve magyar, de havonta egy alkalommal, újhild vasárnapján a délelőtti nagymisén rác népénekeket énekelnek a magyar nyelvű liturgia keretében. A kisebbségi önkormányzat vezetője elmondta, hogy főleg az idősebb korosztály körében igény lenne egy rác kórus megalakítására, így annak megszervezése is szerepel a közeljövő feladatai között.

A kisebbségi önkormányzat vezetője a következőképpen idézte fel a horvát kisebbségi önkormányzat megalakításának lehetőségével kapcsolatos kezdeti aggodalmait: „Először, megmondom őszintén, megijedtem, amikor a horvát szót kiejtettem. Édes Istenem, hát ezek az emberek mindenképp voltak már eddig, szerbhorvátok, délszlávok, illírek, bunyevácok, rácok. Minden rájuk volt már mondva. Ha meghallják ezt az új szót, hát nem is tudom, mi lesz ebből az egészből.”³⁰ Az eddig elmondottakból kitetszik azonban - és ezt a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal horvát területi referensének vélekedése is alátámasztja³¹ hogy a magyarországi horvátság, jelen esetben pedig a dusnoki rácok helyzetének alakulására kedvezően hatottak az elmúlt négy esztendő történései.

A horvát kisebbségi önkormányzat láthatóan nem új vetélytársként jelent meg a helyi hatalmi rendszerben. A helyi szóhasználat kisebbségi vagy „kis önkormányzat”, illetve a települési, azaz „nagy önkormányzat ellentétpárja is érzékelteti a két intézmény közötti alapvető viszonyulást. A tevékenységek finanszírozásának területén is együttműködnek. Olykor a kisebbségi forrásból megszerzett támogatások segítségével a települési önkormányzat szorosán vett hatáskörébe tartozó ügyekhez, az idézett példa esetében a művelődési ház felújításához járulnak hozzá.

A kulturális élet terén a települési önkormányzattól átvett feladatok, valamint a lehetőségek kiszélesedésével újonnan körvonalazódott és felvállalt feladatok új lendületet adtak a nyolcvanas évek végére és a kilencvenes évek elejére háttérbe szorult helyi hagyomány- és nyelvápolásnak. A nemzetiségi iskola átadásának, a nyelvtanulási feltételek javulásának, a horvát kisebbségi önkormányzat nyelvtanulást támogató tevékenységének és a kultúrscsoport virágzásának köszönhetően egyre több dusnoki fiatal sajátítja el az anyaország nyelvét. A Várszigettel felvett kapcsolat megélt valósággá változtatja a Horvátországhoz fűződő viszonyt.

Nemcsak új lendületet, hanem új irányt is szabott a horvát kisebbségi önkormányzatiság a dusnoki rácok etnikai arculata alakulásának. A nyelvet most az iskolában több-kevesebb sikerrel elsajátító fiatalság azt az irodalmi horvát nyelvet tanulja, amelyet nagyszülei nem vagy csak nehezen értenek meg. Úgy tűnik, a helyi rác nyelvjárás az újabb generációk számára visszavonhatatlanul elvész. Ugyanakkor a horvát nyelv, a horvátországi kapcsolattartás segíti a helyi etnikus identitás erősödését.

JEGYZETEK

- 1 A kutatás eredményeit néprajzi szakdolgozatban összegeztem az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1994-ben. Lásd még, Kovács Nóra: Fele horvát, fele rác, fele pedig bunyevác. *Kisebbségkutatás*, 1998/3. 29300.
- 2 A Bács-Kiskun megyei Statisztikai Évkönyv vonatkozó kötetei szerint 1958-ban 636, 1972-ben 604, 1990-ben 400 általános iskolás korú gyerek élt Dusnokon.
- 3 Forrás: *Dusnoki Híradó*. A Dusnoki Önkormányzat lapja. Dusnok, 1991. december.
- 4 Lásd Erdei Ferenc: *Futóhomok*. Budapest, 1937. 220-230.
- 5 1941-ben az országos népszámlálás adatfelvétele az összes beszélt nyelvre, és nem az anyanyelvre irányult.
- 6 Az országos népszámlálás során utoljára 1930-ban alkalmazott kategória.
- 7 A „szlovák” kategória az 1941-es népszámlálás anyagában fordul elő először.
- 8 A „bunyevác” önálló kategóriaként az 1930-as évek népszámlálás-táblázataiban szerepel.
- 9 Az „egyéb délszláv” 1941-ben alkalmazott kategória.
- 10 Az összeírás szerint az egyéb anyanyelvűek rovatában kimutatott egyének illírek.
- 11 Az összeírás szerint az egyéb anyanyelvűek rovatában kimutatott egyének legnagyobb részét illírek (és nem bunyevácok, mely kategória megjegyzésként már szerepel az 1910. évi népszámlálás anyagában).
- 12 Az egyéb kategóriában 2645 illír szerepel.
- 13 Megjegyzés: 2422 fő bunyevác.
- 14 1980-ban kiegészítő vizsgálatot végeztek. Ennek lényege az, hogy a település lakóit jól ismerő személyek (akik általában a nemzetiségi szövetségek helyi aktivistáiból kerültek ki, és megbízásukkal a Nemzetiségi Szövetségek egyetértettek) az összeírtak népszámlálási válaszaitól függetlenül, helyi ismereteikre támaszkodva állapították meg az egy lakásban lakó személyek együttesének nemzetiségi hovatartozását. Lásd *Nemzetiségi népesség településenként*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1990.
- 15 Lásd S.V. dusnoki önkormányzati képviselőjelölt 1990-es választási programját az MTA Kisebbségkutató Műhely adattárában.
- 16 Talán nem lényegtelen megjegyezni, hogy ma a köznyelvben és a közigazgatási szaknyelvben oly általánosan alkalmazott „kisebbség” kifejezés a dusnoki kisebbségi önkormányzat vezetője számára rosszul csengő szó, amely egyfelől egy platformra helyezi a dusnoki rácokat az összes magyarországi kisebbséggel, másfelől a többségi magyarság ellenpontjaként határozva meg őket megkérdőjelezheti Magyarország iránti lojalitásukat.
- 17 Lásd a Góhár Miklósnéval, a dusnoki horvát kisebbségi önkormányzat vezetőjével készült interjút az MTA Kisebbségkutató Műhely adattárában.

- 18 Az 1993. évi LXXVII. törvény 23. §-a (2) bekezdésének értelmében a közvetlen módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzati testület tagjainak létszáma 1300 lakos feletti településen 5 fő.
- 19 Hol szól a törvény arról, hogy benn ülhetnek-e a kisebbségi önkormányzat képviselői a települési önkormányzat ülésein?
- 20 Lásd a 16. jegyzetet.
- 21 Ezek a következők lehetnek: az állami költségvetés hozzájárulása, a települési önkormányzat hozzájárulása, saját bevételek, alapítványi támogatások, hazai és külföldi szervezetektől kapott támogatások, a rendelkezésre bocsátott vagyontárgyak hozadéka, valamint adományok. Lásd az 1993. évi LXXVII. törvény 58. §-a (2) bekezdését.
- 22 Lásd a 16. jegyzetet.
- 23 Lásd az 1993. évi LXXVII. törvény 62. §-a (2) bekezdését.
- 24 Ispánovity Márton szóbeli közlése alapján.
- 25 Lásd Beszélgetés Palotai Péter dusnoki polgármesterrel. Az interjú 1992 júliusában készült. MTA Kisebbségkutató Műhely Adattára.
- 26 Lásd a Góhér Miklósnéval, a dusnoki horvát kisebbségi önkormányzat vezetőjével készült interjút az MTA Kisebbségkutató Műhely adattárában.
- 27 Lásd: *Rendszerváltás és kontinuitás*. Néprajzi Szakdolgozat ELTE, 1994.
- 28 Uo.
- 29 Lásd az 1993. évi LXXVII. törvény 19. §-át.
- 30 Idézet Góhér Miklósnéval, a dusnoki horvát kisebbségi önkormányzat vezetőjével 1998. szeptember 21-én készített interjúból.
- 31 Ispánovity Márton szóbeli közlése alapján.

KÁLLAI ERNŐ

Az abonyi cigány kisebbségi önkormányzat működése

(Esettanulmány)

A problémamentes együttműködés példája, vagy csak az adott helyzet és lehetőségek elfogadása?

Abony város Pest megye délkeleti részén, a 4. számú főút mentén, Cegléd és Szolnok között fekszik.¹ A több száz éves múltra visszatekintő településen már hosszú idő óta kialakult és csak nagyon csekély ingadozást mutat a 15 000-16 000 közötti lélekszám.² Fontos szempont az is, hogy Abony a fővárostól 86, Ceglédtől 18, Szolnoktól pedig 14 kilométerre található, és ez mindenkor meghatározta a lakosság foglalkoztatottságát. 1990-ben még az aktív keresők fele, 1995-ben még mindig egyharmada ingázott fővárosi vagy az említett két nagyvárosban található munkahelye és lakóhelye között. Erre azért is volt szükség, mivel a város sohasem rendelkezett komoly iparral, a két idetelepített üzem - Mechanikai Művek és Konzervgyár - pedig a rendszerváltozás után már azt a kevés munkást sem tudta foglalkoztatni, mint korábban. Mivel a településen halad át a Budapest-Cegléd-Záhony vasúti fővonal, az emberek többsége az elmúlt évtizedekben sem kényszerült munkásszálláson lakni; megoldható volt a mindennapos utazás. Ebből két dolog is következik: egyrészt hogy a lakosság jelentős része szabadidejében, családi keretek között mezőgazdasági termeléssel is foglalkozik, valamint hogy a munkanélküliség aránya 1990-ben is csak 2,3 százalék volt, miközben a térségben ez az arány 6-7 százalék körül mozgott.

Hacsak a statisztikai adatokat nézzük, a település etnikai összetételéről érdekes képet kapunk: 1990-ben a lakosság 100 százaléka vallotta magát magyar etnikumúnak. Ha eltekintünk a történeti forrásoktól, és nem említjük, hogy a kereskedelmi tevékenység a 18. század közepéig az itt letelepült görög kereskedők kezében volt, valamint hogy a múlt században Pest megye területén Abonyban élt a legnagyobb létszámú zsidó közösség, akkor sem értjük: hová lettek a cigányok? Pedig a becslések szerint - a hatályos törvények tilalma miatt a cigányságra vonatkozó adatok esetében mindig csak valószínűsíthető számokról beszélhetünk - a lakosság mintegy 8-10 százaléka, megközelítőleg 1 301 400 ember cigány származású.³

Származás, műveltség, társadalmi helyzet szempontjából Abonyban az egyetlen kisebbség igen heterogén összetételű. Döntő többségük romungro, azaz magyar anyanyelvű cigány, közöttük is jelentős számban található zenészek, akik a többségi társadalom megbecsülését is már régóta kivívták. Kis számban vannak oláh cigányok is, de közülük kevesen beszélnek már cigány anyanyelvüket. A távolság a két cigánycsoport között azonban talán még nagyobb, mint a cigányok és a többségi társadalom között. A magyar cigányok - és ez országos tapasztalat - nagyobb elfogadottsággal bírnak a magyarság részéről: ha tanulnak, dolgoznak, nem is tekintik őket „igazi” cigányoknak, szemben a tradicionális életmódjukból többet megőrző oláh cigányokkal. Összességében nem olyan rossz a helyzet, nem olyan lehetetlenek az életkörülmények, mint az ország oly sok részén. Itt nincs elkülönített cigánytelep, a Mérgek nevű területet már évtizedekkel ezelőtt felszámolták, a romák nem putriban élnek, hanem rendes házakban. Valószínűleg ez a viszonylag polgárosult felfogás tette lehetővé, hogy viszonylag gyorsan megértsék a kisebbségi önkormányzatok lényegét, és ebből következőleg már az első ciklusban kezdeményezték a megválasztását.

A cigány kisebbségi önkormányzat létrejötte

Mindenhol váratlanul és felkészületlenül érte a cigányságot az a lehetőség, hogy sorsuk alakítását befolyásolhatják. Ennek tudható be, hogy az 1994-ben megtartott első kisebbségi önkormányzati választásokra Abonyban csak 5 fő jelöltette magát, éppen csak annyi, amennyi a sikeres választások után a megalakuláshoz elengedhetetlenül szükséges volt. Az sem véletlen, hogy mind az öt jelölt a Lungo Drom nevű cigányszervezet színeiben szállt be a „versengésbe”. Ugyanis ebben az időben egyértelműen a Farkas Flórián vezette szervezet rendelkezett a legnagyobb vidéki hálózattal, központjuk pedig azóta is az Abonyhoz közeli Szolnok városa. Így nem is tudott kialakulni igazi verseny. A kisebbségi jelöltekre leadott érvényes szavazatok száma 2304 volt, az első helyen végzett jelölt 626, az utolsó pedig 323 szavazatot kapott.⁴ Ilyen előzmények után tudott megalakulni 1995 januárjában a közvetlen módon megválasztott önkormányzat.⁵

A testület a tagjai a következő személyek lettek:

- Raffai László, akit később elnöknek választottak, és a kisebbségi kedvezményrel tagja lett a települési önkormányzatnak is. Ő általános iskolai végzettséggel rendelkezik, vállalkozó;
- egy személy gyors- és gépiró iskolát végzett;
- egy személy nyugdíjas, általános iskolai végzettséggel;
- egy személy általános iskolai végzettséggel;
- egy személy gépkocsivezető, sajátos módon ő nem is cigány származású, csak a felesége, de romának vallja magát. .

A fenti felsorolásból láthatjuk, hogy az iskolai végzettség tekintetében az országos átlagnál⁶ is rosszabb a helyzet, ami nagyban befolyásolja a sikeres működés lehetőségét.

Működés és anyagi helyzet

A megalakulás után sor került a törvényben⁷ előírt vagyon használatba adására, a működés biztosítására. Abonyban egy kb. 4 x 3 méteres szobáról van szó, két asztallal és székekkel, amely a Polgármesteri Hivatal épületében található. Nem kell fizetniük fenntartási költségeket (bérleti díj, világítás, fűtés), csak a telefonszámlát, valamint a fénymásolási költségeket.⁸ Ezenkívül a települési önkormányzat biztosít egy adminisztrátort is részükre, ő közhasznú munkás, tehát a bérének csak 30 százalékát kell állnia a település költségvetésének. A kérdésre, hogy ez a szegényes infrastruktúra mennyire elegendő a sikeres munkavégzéshez, az volt a válasz, hogy számukra megfelelő. Jellemző, hogy sokáig nem igazán volt igényük és lehetőségük egy számítógép beszerzésére, pedig ez minimális feltétel egy hivatali ügymenet sikeres megszervezéséhez. Csak nemrégiben, 1998 őszén pályázat útján jutottak hozzá egy géphez.

Hasonló szűkmarkúságot tapasztalhatunk a települési önkormányzattal együttműködési megállapodásban rögzített anyagi támogatás esetében is. A városi költségvetés ugyanis a mindenkori, egy évre megkapott állami támogatáshoz a maga részéről ennek az összegnek a felét teszi hozzá. Ez bizony igen kevés, így a kisebbségi önkormányzat 1998. évi költségvetése (megtakarítással, pályázati nyeresémmel együtt is) csak 700 ezer forint közelében van.⁹ Különösen elenyészőnek látszik ez az összeg annak a fényében, hogy a település éves költségvetése 700 millió forint.¹⁰ A polgármester és a jegyző elmondása szerint azonban Abony nagyon rossz anyagi helyzetben van, és nincs módjuk többet biztosítani a kisebbségi önkormányzatnak, már csak azért sem, mivel a szociális segélyezett szintén ők végzik, és ezt leginkább a cigány származású lakosok veszik igénybe.¹¹

A szegényes költségvetés rányomja bélyegét a kisebbségi önkormányzat egész működésére. A nagy lelkesedéssel megkezdett munka után hamarosan kiderült, hogy ennyi pénzből nincs lehetőség tiszteletdíjak fizetésére a képviselők számára. Így hiába delegáltak képviselőket a települési önkormányzat különböző bizottságaiba, feladatukat nem tudták

megfelelően ellátni, mivel saját megélhetésükre is koncentrálniuk kellett. A kisebbségi önkormányzat Szervezeti és Működési Szabályzatában szerepel három saját bizottság megalakítása is (pénzügyi és ellenőrző, költségvetési, szociális), tényleges, folyamatos működéséről azonban nincs tudomásunk. Egyedül Raffai László elnök végez folyamatos, mindennapi munkát, de mivel ő kedvezményezettként tagja a települési önkormányzatnak, onnan megkapja a tiszteletdíját. Hasonlóan értékelte a kisebbségi képviselők munkáját Gajdos István polgármester is; kiemelve, hogy Raffai László az, aki töretlen lelkesedéssel látja el feladatát. Raffai László szerint képviselőtársai figyelemmel kísérik az eseményeket - erről tanúskodnak a jegyzőkönyvek is, miszerint a kisebbségi önkormányzat évi hat alkalommal megtartandó ülésén minden alkalommal jelen vannak -, de az érdemi, mindennapos munkában nem vesznek részt.

Van azonban néhány ember, aki nem tagja ugyan a kisebbségi önkormányzatnak, de magáénak érzi a cigányság ügyét. Ők folyamatos kapcsolatot tartanak az iskolákkal, az önkormányzat szociális bizottságával, és igyekeznek eredményeket felmutatni.¹² Annak azonban nem sikerült nyomára bukkanni, hogy milyen pénzügyi forrásból finanszírozzák tevékenységüket, mivel a kisebbségi önkormányzat költségvetésében ennek nincs nyoma. Maga a költségvetés szabályos, pontosan betartják a vonatkozó jogszabályokat,¹³ minden kifizetés a jegyző ellenjegyzéséhez van kötve, bár azokat a pályázati összegeket, amelyeket különböző programok megszervezésére szánnak, - és ezeket, mivel nem az államháztartáson belülről származó pénzeszközök, tehát nem vonatkoznak rájuk olyan szigorú szabályok - nehezen lehet nyomon követni. A jegyzőnő megítélése szerint példás ez a gazdálkodás, és a nemrég lezajlott Állami Számvevőszéki vizsgálat is ezt támasztotta alá.

A kisebbségi önkormányzat hivatalmenete leginkább a szóbeliségre épül. Az írásos dokumentációt többségében a törvény által megszabott számban megtartott testületi ülések jegyzőkönyvei képezik. Ezek meglehetősen sematikusak, de pontosan betartják a szabályos formákat. Ezekon a dokumentumokon - miként a Szervezeti és Működési Szabályzaton is érződik, hogy joghoz értő szakember készítette őket, valószínűleg a jegyzőnő vagy valamelyik munkatársa segédkezik ezek elkészítésében. A mindennapi ügyintézés szóbelisége azonban abból adódik, hogy a Polgármesteri Hivatal épületében lévő földszinti irodából sokkal egyszerűbb felmenni az emeletre, mint feljegyzéseket; beadványokat gyártani. Ennek a közvetlen kapcsolattartásnak a fontosságát és működőképességét igen nagyra értékelték a települési és a kisebbségi önkormányzat tagjai is. Az információáramlás ehhez kapcsolódó csatornája az is, hogy Raffai László tagja a települési önkormányzat képviselő-testületének, valamint a szociális bizottságnak Így naprakész a kölcsönös tájékoztatás a felmerülő problémák esetén.

A településen élő cigányság problémái és kísérletek ezek megoldására

Az abonyi cigányság esetében ugyanazokkal a problémákkal találkozhatunk, mint az ország más területein: a foglalkoztatás és az oktatás megoldatlanságával.¹⁴ A már említett viszonylag alacsony munkanélküliségi százalék ugyanis szinte teljes egészében a cigány lakosságot jelenti. Sajnálatosan igaz az a megállapítás, hogy a rendszerváltozás legfőbb vesztesei a romák voltak Mivel képzetlenségük miatt a múltban is csak a legalacsonyabb szintű munkák elvégzésére alkalmazták őket, elsők voltak, akiket elbocsátottak, amikor megindult a gazdaság szerkezeti átalakítása, a magánosítás. Akiknek nem volt lehetőségük valamilyen területen vállalkozásba kezdeni - és a döntő többség természetesen ilyen -, azoknak a mai napig a tartós munkanélküli-léttel és az ehhez kapcsolódó nehézségekkel kell szembenézniük. Ennek a problémának a kezelése igen nagy terhet jelent a települési önkormányzatnak is, mivel költségvetésében jelentős tétel a szociális segélyezés. Ezért is támogatták azt a néhány kezdeményezést, amelyet a kisebbségi önkormányzat indított útjára.

Az elmúlt négy évben ez három átképző tanfolyamot jelentett: kettő a rongyszőnyegkészítéssel próbálta megismertetni a megélhetéssel küzdőket, a harmadik pedig a hulladékgyűjtésre vonatkozóan kínált ismereteket. Ezek mellett segítséget nyújtottak néhány embernek vállalkozás elindításában (ez leginkább a Munkaügyi Központokkal való kapcsolatfelvétel elősegítését jelenti), béreltek földterületet, ahol néhányan növényeket termesztettek, valamint most körvonalazódik egy raklapkészítő kisüzem létesítésének a terve is, de erre még nincs anyagi forrás. Igen fontosnak tartaná Gajdos István polgármester a hagyományos cigányfoglalkozások felelevenítését is (például kosárfonás), szerinte ez megélhetést jelenthetne a cigányság számára.

A foglalkoztatással szoros kapcsolatban van az oktatás problematikája. Kérdés, hogy a cigányságnak sikerül-e olyan tudást szereznie, amely a jövőben lehetővé teszi számára a biztos megélhetést és ezáltal a társadalmi felzárkózást. Sajnos a tendenciák Abonyban sem pozitív irányba mutatnak. A kisebbségi önkormányzat csak részben ismerte fel a probléma lényegét: dicséretes az a törekvés, hogy szerény költségvetésük jelentős részét - kb. 150 ezer forintot - fordították az iskolakezdés támogatására 1998-ban is, füzeteket, tanszereket vásároltak. De nem értik, miért megdöbbentő az a tény, hogy a cigánygyerekek kb. 70 százaléka a speciális (kisebbségi) iskolába jár. Sőt, gyakran maguk a szülők kérik, hogy oda járhasson tanulni a gyerekük. Elmondásuk szerint itt jobban érzik magukat, többet foglalkoznak velük. Feltehetőleg nem elhanyagolható az a tény sem, hogy itt ingyenesek a tanszerek és az étkezés. Csakhogy ez a képzési forma szinte örökre elzárja a roma gyerekek előtt a középiskolába jutás lehetőségét. „Fenntartók és kijelölők talán saját magukat is becsapják, hiszen gyógypedagógusokat küldenek ezekbe az intézményekbe, holott gyógypedagógiai eset alig akad bennük, és az odaküldött gyógypedagógusok mit sem tudnak kezdeni képzettségükkel. Elsőpró többségben nem gyógypedagógiára szoruló gyerekek járnak oda, hanem - ahogy mondani szokás - nehezen nevelhető gyerekek, nyíltabb szóval: cigányok. Azért kerülnek oda, mert a normál iskola normál osztályának normál pedagógusa nem vállalja őket, és nem is boldogulna velük.”¹⁵ Ezáltal nem történik semmi más, mint a képzetlen, alacsony műveltségű, elhelyezkedni nem tudó, tehát szociális támogatásra szoruló cigányság újratermelése.

Összegezve a felvetett két probléma - munkahelyteremtés, oktatás megoldására tett kísérletek eredményeit, megállapíthatjuk, hogy ezekre még nem talált megfelelő választ sem a települési, sem a kisebbségi önkormányzat. Ugyanis a speciális iskolában történő képzés és az idejéltúlt foglalkozások oktatása a 21. század küszöbén nem jelenthet megoldást a cigányság számára. Érthető (de nem elfogadható!), hogy a kisebbségi önkormányzat tagjai a felsorolt iskolai végzettségeikkel nem látják a fennálló veszélyt, hiszen ez országos tapasztalat: „szakmailag nincsenek még kellő mértékben felkészülve olyan mennyiségű és gyorsaságú közreműködésre a döntéshozatali folyamatban, amelyet a kisebbségi törvény számukra biztosít.”¹⁶ De láthatólag a város vezetése sem ismerte fel a probléma gyökerét. Erre mutat a polgármester és a jegyző értetlensége - és itt is a kisebbségi önkormányzattól várják a megoldást - a cigányság családtervezési szokásai láttán, hogy miért is vállalnak olyan sok gyereket a romacsaládok, miért nem ismerik fel lehetőségeik határait. Pedig ha az oktatás segítségével nem kezdik meg a cigányság felzárkóztatását és integrálását a többségi társadalom szintjére, akkor egyre több pénzt kell elkülöníteniük a tűzoltás jellegű szociális segélyezésre.

Kapcsolatok intézményekkel, szervezetekkel

A cigányság esetében az élet szinte minden területén jelentkező problémák mellett döntő módon hátráltatja fejlődésüket az a tény is, hogy nincs anyaországuk. Egyetlen nemzet sem érzi magáénak a roma etnikumot, ezáltal nem kapnak semmilyen erkölcsi, kulturális vagy

anyagi támogatást más államtól, mindig annak az országnak a jóindulatára kell támaszkodniuk, ahol élnek. Magyarország azonban az elmúlt években jelentős lépéseket tett az olyan intézmények kiépítése érdekében, amelyek támogatást nyújthatnak a társadalomban leginkább kiszolgáltatott helyzetben élő romák számára is. Sajnálatos módon azonban az ombudsmannal, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Hivatalával vagy bármilyen civil szervezettel csak akkor kerülnek kapcsolatba, ha valamilyen komoly probléma adódik.

Ez Abony esetében is így van: örömmel tájékoztattott a polgármester, a jegyző és a kisebbségi önkormányzat vezetője is, hogy az említett intézményekkel semmilyen kapcsolatfelvételt nem volt szükség. Ez a helyzet szerintük nagyon jó, mivel azt jelzi, hogy az említett problémákon kívül alapvetően békében élnek egymás mellett a magyarok és a cigányok. És nagyon nem szeretnék, ha ez megváltozna, mert szerintük ez csak olyasmit jelenthetne, mint ami Székesfehérváron, Zámolyon, Tiszavasváriban történt (hogy csak néhány etnikai konfliktust említsünk az utóbbi időkből). Pedig talán a rendszeres gyümölcsöző kapcsolat segíthetné a cigányság felzárkóztatását.

Országos tapasztalatok alapján mondhatjuk, hogy igen ellentmondásos a kapcsolat a helyi kisebbségi önkormányzatok és az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat (OCKÖ) között is. Sok településen mondják: az országos vezetés elszakadt a helyi szervezetektől. Abonyban Raffai László - aki maga is tagja az OCKÖ-nek - másként ítéli meg a helyzetet. Elmondása szerint napi kapcsolatban vannak az országos önkormányzattal, a felső vezetés pontosan tisztában van a helyi problémákkal. Ez a kapcsolat azonban valószínűleg a szóbeliségre épül, mivel Abonyban nem sikerült ennek írásos dokumentumaira bukkanni.¹⁷ A polgármester és a jegyző szerint a települési önkormányzatot ez idáig még nem kereste meg az OCKÖ, pedig szükségesnek és jónak tartanák a közvetlen kapcsolatot. Megítélésük szerint ez nagyban segítené a cigányság helyzetének javítását, a megoldások közös keresését.

A cigány kisebbségi önkormányzat elnöke elmondása alapján jó kapcsolatot ápolnak még a területi munkaügyi központokkal is: sokat tudnak segíteni azoknak, akik valamilyen vállalkozást szeretnének elindítani, vagy valamilyen tanfolyamon részt venni.

Az első ciklus értékelése

A vizsgálat jellegénél fogva és tekintettel a viszonylag rövid tapasztalati időszakra értékelésképpen első szinten a megkérdezett önkormányzati képviselők véleményét tudjuk közvetíteni.

Raffai László elnök szerint nagyon jó, hogy létrejöttek a kisebbségi önkormányzatok, bár az első négy év csak a tanulás időszaka-lehetett. Menet közben kellett megismerkedni lehetőségeikkel, felmérni, hogy mit is tehetnének a helyi cigányság érdekében. A szűkös anyagi lehetőségek pedig behatárolták minden kezdeményezésüket. Nehezítette az elnök munkáját a cigányság megosztottsága is; a későn eszmélők, akik nem indultak a választásokon, gyakran kifejezték elégedetlenségüket munkájával kapcsolatban, sokszor emlegették oláh cigány származását, amire pedig ő nagyon büszke. Véleménye szerint a következő ciklus már sokkal több eredményt hozhat.

A város vezetése szerint a cigányság még nem ismerte fel igazán a kisebbségi önkormányzás törvény adta lehetőségeit. Csak a ciklus végére kezdtek megfogalmazódni előremutató kezdeményezések, és nagy humanitásra és megértésre volt szükség a kisebbségi képviselők iránt, amíg sikerült valamennyire pótolniuk alacsony iskolai végzettségükből fakadó képzetlenségüket. Megítélésük szerint még nem érték el azt a megfelelő érettséget, amely lehetővé tenné, hogy komolyabb összegekkel gazdálkodjanak, nagyobb feladatokat lássanak el. Addig, amíg elérkeznek idáig, jobb lenne, ha inkább a hagyományörzésre fordítanák energiáikat. Bár reménykedtek abban, hogy az 1998-as választásokon már jóval felkészültebb, képzetesebb emberek is bekerülnek a kisebbségi önkormányzatba, és

vezetésükkel megkezdődhet a cigányság nevelésének hosszú folyamata, amivel a magyar társadalom elfogadott szintjére tudják emelni a ma még elmaradott romákat.

Összegezve vizsgálódásaink eredményeit, megállapíthatjuk, hogy az első négy év során a kisebbségi önkormányzatoknak sajátos nehézségekkel kellett megküzdeniük. A megválasztott képviselők szinte véletlenszerűen kerültek posztjukra, nem igazán tudták, milyen elvárásoknak kellene megfelelniük. Különösen így van ez a cigányság esetében: a többi kisebbséghez hasonlóan nemcsak az önkormányzás lényegét nem ismerték, hanem alacsony iskolai végzettségük miatt még jelentős kulturális deficittel is küzdöttek, ami nagyban megnehezítette partnerként, munkatársként való elfogadásukat még egy olyan városban is, amely mentes a kirívó előítéletektől. A jövő útja csak az lehet, hogy a jó szándék mellett már szakmai tudással is felvértezett romák kerülnek a kisebbségi önkormányzatba, akiket tárgyalóképes partnernek tekint Abony város vezetése is. Ebből a pozícióból már könnyebb lesz komoly programokat megvalósítani és a szükséges pénzforrásokat felkutatni. Ez persze nem a közeljövőben várható, bár a cigányság problémáinak megoldása már nem sokáig halogatható. Ezt a kormány is felismerte: „A cigányság társadalmi integrációja a belső stabilitás, az ország gazdasági helyzete szempontjából is kiemelkedően fontos, a hagyományos kisebbségpolitikai eszközrendszerrel *eltérő módszerekkel kezelendő* [kiemelés a dokumentum szerzőjétől!] kérdéskör. A jelenlegi folyamatok folytatódása esetén hosszabb távon alacsony iskolai végzettségű, rossz egészségi állapotú, a társadalmi devianciák legtöbbször kimagasló arányban sújtott, marginalizálódott népességgel kell ugyanis számolni.”¹⁸

Epilógus

Az 1998. október 18-án megtartott választás meglepő eredménnyel zárult: a cigány kisebbségi önkormányzat eddigi képviselői közül senkit sem választottak újra. Annál ígéretesebb, hogy 5002 szavazatot adtak le a kisebbségi jelöltekre, és az a 47,37 százalékos érvénytelenség¹⁹ mellett is közel a dupláját jelenti a szavazatok számának a négy évvel ezelőtthez képest. Az új képviselők azok közül az emberek közül kerülnek ki, akik már az elmúlt években is aktívan működtek a cigányság problémáinak megoldása érdekében. Esetükben már komoly versengésről beszélhetünk, néhány esetben tudatosan megszervezett politikai kampánynak lehettünk szemtanúi, amelybe aktívan bekapcsolódtak a magyar származásúak, sőt, politikai szakértők is. Valószínűsíthető, hogy az elkövetkező ciklusban már egészen más színvonalú munkát végeznek.

JEGYZETEK

- 1 Az esettanulmány helyszínének kiválasztásakor több szempontot vettünk figyelembe: az ország középső részén helyezkedik el, ez még nem a jóval fejlettebb Dunántúl, de már nem a vadkeletinek” tartott országrész. Másrészt itt sohasem fordultak elő olyan látványos összeütközések cigányokkal, mint mostanában az ország többi részén. Azt mondhatnánk - első nekifutásra -, hogy itt látszólag tökéletes összhangban él a magyarság és a cigányság.
- 2 A később is előforduló statisztikai adatok megtalálhatók: *Pest megye kézikönyve* (Ceba Kiadó, 1998. 370-382.), *1990. évi népszámlálás Pest megyei adatai* (Bp., 1992.), *Pest megye statisztikai évkönyve - 1996* (Bp., 1997.)
- 3 Érdemes összevetni ezt az adatot egy 1984-es becslült létszámmal: ekkor a Pest megyében élő cigányok arányát a lakosság 2,25 százalékára tették (Bogdán Béla: A cigány kisebbség rendszerváltás utáni helyzete a változások tükrében. *Regio*, 1993/1. 119.)
- 4 Az adatokat az abonyi Polgármesteri Hivatal bocsátotta rendelkezésemre.
- 5 A Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény 23. §-a biztosítja ezt a lehetőséget a másik két - kisebbségi települési önkormányzat és a közvetett módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzat - változat mellett, a helyi viszonyok függvényében.

- 6 Egyéb vizsgálatok alapján a cigány kisebbségi önkormányzatok tagjainak 63 százaléka csak általános iskolai végzettséggel rendelkezik, és ez igen nagy eltérést jelent a többi kisebbségtől.
- 7 1993. évi LXXCVII. 59. § (1).
- 8 Valószínűleg nem ismétlik a 20/1995 (III. 3.) Kormányrendeletet, amely szélesebb körben hátrítja a költségeket a települési önkormányzatokra, így pl. a sokszorosítási feladatok esetében is.
- 9 Az elmúlt négy év alatt a 100 és 200 ezer forint támogatás a település részéről országos összehasonlításban is igen alacsonynak számít.
- 10 A jegyzőnök által közölt adat.
- 11 A Gajdos István polgármesterrel, Varga Sándorné jegyzővel és Raffai Lászlóval, a cigány kisebbségi önkormányzat elnökével folytatott beszélgetésről hangfelvétel készült, megtalálható az Akadémiai Kisebbségkutató Műhely hangtárában.
- 12 Az 1998-as választásokon már ők is képviselőjelöltek. 13 (III.3.) Korm. rend. 14. § (3).
- 14 Mind a két témával kapcsolatban részletes adatokat olvashatunk az 1993-as országos cigányvizsgálat elemzésében (Kemény István: A magyarországi roma (cigány) népességről. *Magyar Tudomány*, 1997/ 6. 644-655.)
- 15 Erről az országos problémáról rengeteget lehet olvasni. A kiragadott idézet: Kemény István: A romák és az iskola. *Educatio*, 1996/1. Itt adatokkal alátámasztott, részletes elemzéssel találkozhatunk.
- 16 A Magyar Köztársaság Kormányának J/3670. számú Beszámolója a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről. Budapest, 1997. január.
- 17 sajnálatos, hogy az OCKÖ többszöri megkeresésünkre sem válaszolt, így nem tudtunk információt szerezni arról, hogy milyen is a kapcsolatuk a helyi önkormányzatokkal, jelen esetben mennyire ismerik az Abonyban élő cigányság problémáit, tettek-e valamit ezek megoldása érdekében. Pedig érdekes adalékot jelenthetne a kutatás szempontjából a központi dokumentáció - ha van ilyen - áttekintése, az országos vezetők véleményének megismerése. Az OCKO ellentmondásos megítéléséről külön tanulmányban kellene szólnunk más alkalommal, mivel a Lungo Drom erőteljes befolyása miatt igen sok kritika éri tevékenységét.
- 18 A Magyar Köztársaság Kormányának J/3670. számú Beszámolója a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről. Budapest, 1997. január.
- 19 Az előzetes eredmények láttán az érvénytelen szavazatok hatalmas, 60-70 százalékos aránya a megdöbbentő: a választások lebonyolításában rejlő komoly működési problémára hívja fel a figyelmet.

DEMETER ZAYZON MÁRIA

A nemzeti és etnikai kisebbségek kutatása Magyarországon (Történeti előzmények és mai helyzetkép)

A kisebbségi tárgyú kutatásoknak Magyarországon komoly előzményei vannak, amelyek a hazai társadalomkutatás kezdeteihez nyúlnak vissza, és folyamatosan nyomon követhetők a 18. század végétől. Először az önállósuló rokon tudományterületeken bukkanak fel, szervesen beágyazódva az általános tematikába, majd a későbbiekben, a 20. század közepétől önállósuló interdiszciplináris kutatási témaként is. Ez utóbbi értelemben tekinthető a kisebbségkutatás önálló diszciplinának, amely feltételezi több tudományág ismereteinek, módszereinek összetett, egyidejű felhasználását. Napjainkban a kisebbségek témakörének tudományos vizsgálata mindkét vonulaton felfedezhető: egyrészt egyes szaktudományok- a néprajz, a történettudomány, a statisztika, a szociológia, a politikatudomány, a neveléstudomány - kisebbségi tárgyú kutatásaiban, másrészt a kisebbségi problematika tudományközi elemzésében. Mielőtt röviden és vázlatosan ismertetnénk a fontosabb kutatástörténeti momentumokat, itt jegyezzük meg, hogy e dolgozat kereteiben nem térhetünk ki részleteiben az egyes kisebbségek kutatásának tagadhatatlanul sajátos - netán eltérő - kutatástörténetére, és nem törekedhetünk az elérhető gazdag információ teljes körű bemutatására. Íme tehát néhány fontosabb állomás.

Kezdeteknek tekinthetjük itt is - akárcsak a társadalomkutatás általános fejlődését illetően - a Habsburg abszolutizmus azon időszakát, amikor - ha nem is tudományos célú, de - módszeres, rendszeres adatgyűjtések révén megszületnek az első leíró adatbázisok az ország népességének összetételére vonatkozóan; különösen értékes számszerű tények kerülnek napvilágra a cigányságot illetően a 18. század végén, 19. század elején, a közigazgatási rendeleteket megalapozó adatgyűjtések keretében.¹

Magyarország területén az első népszámlálást II. József uralkodása idején, 1784-1787 között végezték. Az akkor alkalmazott kérdőív nemzetiséggel összefüggő kérdést nem tartalmazott. A lakosság nemzetiségi összetételéről adatot szolgáltató első népszámlálást 1851-1851-ben tartották. A következő népszámlálás 1857-ben ismét elhagyta a nemzetiséggel összefüggő kérdéseket. A nemzetiségek elhelyezkedéséről, arányuk változásáról a vallás szerinti megoszlásból nyerhetnek információt a kutatók és más érdeklődők. 1870-től kezdődően a kiegyezés után megszervezett magyar statisztikai szolgálat hajtotta végre a népszámlálásokat, tízéves gyakorisággal, már a mai számbavételi elvek szerint.

A magyar népszámlálások során több olyan kérdést is alkalmaztak, amelyekből közvetlenül vagy közvetve (több válasz kombinációjából) megállapítható a nemzetiségi, etnikai hovatartozás. Az anyanyelvet - mint a nemzetiségi hovatartozás egyik legfontosabb ismérvét - 1880 óta minden népszámláláskor megkérdezték. (Anyanyelvként azt az élő nyelvet kellett bejegyezni, amelyet az összeírt gyermekkorában elsőként megtanult, legszívesebben beszél, anyanyelvének tart.) A nyelvismeretet azóta kérdezik, amióta az anyanyelvet. A nemzetiség konkrét kérdése első alkalommal 1941-ben kapott helyet a népszámlálási kérdőíven. Ezt követően - 1970 kivételével - minden alkalommal tudakolták az összeírtak nemzetiségi hovatartozását.² (Jelenleg ez többek között ENSZ-ajánlások figyelembevételével történik.)

Meg kell említeni az 1890. évi népszámlálást követő nagy jelentőségű, 1893-as cigányfelvételt, amelyet a Statisztikai Hivatal irányításával a helyi közigazgatási szervek hajtottak végre. Bár az összeírást Budapesten és néhány nagyvárosban nem sikerült elvégezni, az elért adatok szerint 1893 januárjában 275 ezer cigány személy élt Magyarországon.³ Ilyen jellegű, a népszámlálási eredményeket kiegészítő, a cigány népesség

egészét vizsgáló felvételre csak közel egy évszázad elteltével került ismét sor (az MTA Szociológiai Intézetében, Kemény István vezetésével megvalósult országos cigánykutatás keretében 1993-ban).⁴

A múlt századból és a 20. század elejéről számtalan olyan neves történészre, néprajzkutatóra hivatkozhatunk, akinek munkái jelentős forrásanyagot jelentenek az akkori nemzetiségi adatokra, helyzetre vonatkozóan. 1889-ben alakult meg a Magyar Néprajzi Társaság, Hermann Antal kezdeményezésére. Folyóirata, az *Ethnographia* számos olyan írást publikált a múlt század végén, századunk elején vagy később, amelyek a nemzetiségi közösség hagyományos dalait, meséit, táncait, mesterségeit, kulturális hagyományait írják le, de gyakran bukkanunk ez időszak bibliográfiai adatbázisában statisztikai, demográfiai, szociológiai helyzetképekre is.⁵ Emellett a korszak más tudományos folyóiratai - *Uránia*, *Erdélyi Múzeum*, *Századok* stb. - is hoztak a témába vágó tanulmányokat.

Magyarországon először az 1920-as évek végén, még inkább a harmincas években vetődik fel a kisebbségtudomány művelésének, illetve intézményes keretekbe történő helyezésének gondolata, elsődlegesen a határon túl élő magyar közösségek kutatásának kapcsán. A magyarországi nemzetiségek kutatása a pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet programjában kapott helyet. Ösztönzőleg hatott a Teleki Intézet a néprajztudomány művelőire, így több társadalomnéprajzi monográfia születik, például Harta német, Nyíregyháza szlovák lakosságáról. Szintén ösztönzőleg hatott főleg a hazai német értelmiségre - az 1930-as években Németországból kiinduló „Sprachinselforschung”.⁶

A második világháború után az ideológia- és politikaérzékeny nem zenségi problematika siváran jelenik meg: a kisebbségi tárgyú kutatások egyrészt sablonos, ideologikus tartalmú broszúrákban, másrészt az ideológiásemleges(ebb) bibliográfiai műfajban jelentkeznek. Önálló intézményi kereteiről nem beszélhetünk, egy-egy könyvtár, múzeum, egyetemi tanszék adott helyet ilyen témájú kutatásoknak. Később is központilag finanszírozott kutatási programokon belül művelik e tudományt: az 1948 után meginduló „Kelet-Európa története” kutatási programon belül elsősorban a történeti Magyarország nemzetiségeinek kutatását. A pártállam idején jórészt szétszórt nemzetiségi helytörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok, könyvek jelentek meg. 1961-ben a Magyar Néprajzi Társaság kidolgozza átfogó javaslatait a nemzetiségek néprajzi kutatására, amelyek majd a hetvenes évek elején valósulnak meg. Ekkor alakult meg (újonnan) a Magyar Néprajzi Társaság Nemzetiségi Szakosztálya, ennek ösztönzésére a nemzetiségi szövetségek honismereti és néprajzi szekciói, amelyek kezdik kibocsátani a hazai nemzetiségek nyelvén immár negyed százada folyamatosan megjelenő *Nemzetiségi Néprajzi Tanulmányokat*.⁷ (A kilencvenes évek kezdeményezéseként jelent meg a *Cigány Néprajzi Tanulmányok* sorozat 5 kötete és az ún. „kis” nemzetiségekről - kis létszámúakról - szóló tanulmánykötet.) 1976-ban szervezték meg az első nemzetközi nemzetiségi néprajzi konferenciát Békéscsabán, amelyet azóta ötévente rendszeresen tartanak. Az itt - magyar, nemzetiségi vagy valamely világnyelven - elhangzott előadások könyv formában is megjelennek.

1975-ben került sor egy újabb nemzetiségi program kidolgozására. Vezetője Arató Endre akadémikus volt, alá tartalmilag és intézményesen is meg kívánta újítani a kutatást-országos hálózatban gondolkodva, egyetemi tanszékekre kívánta azt helyezni.

A nyolcvanas években új jelenségként regisztrálható a magyarországi kisebbségek történetének hagyományos nagy kérdéseivel foglalkozó munkák számának ugrásszerű növekedése, mint például a 18-19. századi betelepülés, a második világháború utáni kitelepítés, lakosságcsere, iskolapolitika. 1985-ben a TS4 program újabb, a modern tudományos elvek alapján nyugvó nemzetiségi kutatóprogramot dolgozott ki, olyanok vezetésével, mint Glatz Ferenc, Szépe György, Joó Rudolf, Gyivicsán Anna. E tervezet szorgalmazta a történeti és a jelenre vonatkozó kutatásokat, kitért az összehasonlító kutatások és az interdiszciplinaritás szükségességére. A teljességre törekvő program, amely több

tudományág bevonását célozta, még szűk intézményi alapokra támaszkodhatott, vagyis csupán két, könyvtárakhoz telepített kisebbségkutató egységre: az Állami Gorkij Könyvtár (ma: Országos Idegennyelvű Könyvtár) nemzetiségi kutatócsoportjára és az Országos Széchényi Könyvtár magyarsággkutató csoportjára.

Ugyanebben az időben felértékelődik a kisebbségek főleg 20. századi történelmének ismeretanyaga, kibővül a kutatási témaválasztás, korábbi tabutémák az érdeklődés homlokterébe kerülnek, megvalósulnak történeti vizsgálatok (elsősorban Tilkovszky Lóránt, Zielbauer György), szociológiai kutatások (Demeter Zayzon Mária, Garami Erika, Gyivicsán Anna, Radó Péter, mások), történeti demográfiai dolgozatok (Hoóz István, Dávid Zoltán, Kovacsics József, Mészáros Árpád, Czibulka Zoltán), oktatáskutatások (Forray R. Katalin, Imre Anna, Kozma Tamás) színesítik a tematikus skálát.⁸

A magyarországi kisebbségkutatásban 1989 után lezajló folyamatok erőteljes intézményesülés, komoly munkamegosztás, a kutatások szakmai színvonalának emelkedése - nem függetlenek a bekövetkezett társadalmi, politikai változásoktól, sem az etnikai reneszánsz nálunk is tapasztalható jelenségétől, sőt azokkal összefüggésben alakulnak. Értelemszerű, hogy valamely kisebbség nemzeti és etnikai identitásának fenntartásához nélkülözhetetlen saját történelmének, kultúrájának ismerete. A közös hazában „egymást megbecsülve élés” egyik legfontosabb támpontja, hogy ismerjük egymást, önmagunk és a másik nemzetiséghez tartozók sajátos kultúráját, történelmét, értékeit, problémáit. Az állam meghatározó szerepet vállal ennek elősegítésében, nemkülönben komoly felelőssége és szerepe van a kisebbségi önkormányzatoknak, civil szervezeteknek, a kisebbségi értelmiségnek.

1989-90 folyamán, élve az önszerveződési lehetőségekkel, megalakultak az első, nemzetiségi értelmiségiek kezdeményezte nemzetiségi kutatóintézetek, munkacsoportok, amelyek önismereti diszciplínaként foglalkoznak közösségük hagyományaival, jelenkori létével. Elsőként a szlovákság alapította meg, 1989-ben, a Szlovák Kutatóintézetet Békéscsabán; 1990-ben jött létre Szegeden a József Attila Tudományegyetem szláv tanszéke mellett a Szerb Intézet a Milos Crnjanski Alapítvány kezdeményezésére. 1991-ben alakult meg a német kutatóközösség Pécsen, majd Budapesten az ELTE Germanisztikai Intézete vállalt komoly feladatokat a hazai németiség tudományos életében. 1993 folyamán létrehozták Gyulán a Magyarországi Románok Kutatóintézetét, ugyanezen évben Pécsen a Horvát Kutatóintézetet. A kisebbségi törvény és az önkormányzati választások közvetett hatására további kisebbségek hozták létre kutatóintézeteiket, így a bolgárok a Bulgarisztikai Intézetet, amely az Országos Bolgár Önkormányzat támogatásával működik, a ruszinok a Ruszin Kutatóintézetet, amelyet egyesületük tart fenn. A kilencvenes évek közepén alakul egy Cigány Kutatóintézet Budapesten (ez több vezetőváltás után jelenleg Kerékgyártó T. István szociológus irányításával működik). Kutatási programjaik részletes ismertetésére nem térhetünk ki. (Néhány példa: a Germanisztikai Intézetben a német nyelv revitalizációja Magyarországon, település-nyelvjárások, dialektusok kutatása, nyelvi állapotok felmérése, identitásdefiníciók kidolgozása. A Szlovák Kutatóintézet néprajzi kutatásai számtalan kötetben kerültek kiadásra, legnagyobb két kiadványa az alapműnek számító néprajzi és a nyelvjárási atlasz, az oktatási kérdések kutatása, a kisebbség létszámának 20. századi alakulása, a magyar-csehszlovák lakosságcsere, szociológiai vizsgálatok.)

Színvonalas elemzések születtek olyan kisebbségi kutatók tollából, akik sokrétű - kutatói, oktatói, közéleti - tevékenységükkel többszörösen elkötelezett képviselői közösségüknek, ilyen minőségükben többen magas állami kitüntetésekben is részesültek. Közülük megemlíthjük: Doncev Toso szociológust, aki a magyarországi bolgárság kutatása terén alkotott kiemelkedőt; Vujicsics Sztoján irodalomtörténészt, aki a hazai szerbség elkötelezett kutatója; Gyivicsán Anna szlovák társadalomnéprajz-kutatót és Krupa András szlovák néprajzkutatót, akik számtalan kötet szerzői, Manherz Károlyt, aki a magyarországi német

néprajzi és nyelvi hagyományok nemzetközi szinten elismert kutatója, Berényi Máriát, a hazai románság enciklopédikus ismerőjét; Dzindzisz Jorgoszt, aki a magyarországi legújabb kori görög diaszpóra kialakulásának kutatásában szerzett érdemeket - s hosszasan folytathatnánk. Az érzelmi kötődést óhatatlanul feltételező kisebbségi önkutatást művelők vallják, hogy „a nemzetiségtörténeti kutatásokat távol kell tartani mindenfajta indulattól, érzelmi túlzástól, szubjektív tényezőktől”.⁹

A mindig is kívánatos kisebbségi önkutatás mellett jelentős szerepük van e tudomány művelésében az akadémiai társadalomtudományi intézeteknek, különböző felsőoktatási - egyetemi, főiskolai - és múzeumi, könyvtári társadalomtudományi kutatóműhelyeknek, ahol kisebbségi tárgyú kutatások (is) folynak. A Magyar Tudományos Akadémia valamennyi társadalomtudományi intézetében évtizedek óta folynak magyarországi, kelet-közép-európai kisebbségi, etnikai tárgyú kutatások. Glatz Ferencnek, az Akadémia elnökének kezdeményezésére 1996-ban „nemzeti stratégiai kutatási” program kezdődött az akadémiai intézethálózat égisze alatt. Ennek részeként 1998 májusától indult a Kisebbségi kérdés Közép-Európában nevet viselő projekt. Szervezeti alapját az Akadémiai Kisebbségkutató Műhely jelenti¹⁰, amely a sokrétű kérdés összehangolt akadémiai tudományos kutatására, összegző jellegű munkák elősegítésére (nem utolsósorban a határon túli magyar kisebbségek kutatására) jött létre 1998 áprilisában.

Programjaiban olyan magyarországi kutatóintézetek, intézmények vesznek részt, amelyekben mára szervesült a kisebbségkutatás.¹¹

A felsőoktatási, múzeumi műhelyek közül megemlítnék néhányat: az ELTE Szociológiai Intézetében a Kisebbségkutatás Tanszékét (Csepeli György), ugyanitt az ELTE-UNESCO Kisebbségkutató Programját (Örkény Antal), a pécsi JPTE Romológia Szemináriuma keretében folyó kutatásokat (Forray R. Katalin), a kaposvári, a zsámbéki Romológia Tanszékeket (Takács Éva, Nagy Pál), az ELTE Szláv Tanszékén (Nyomárkay L, Gyivicsán A., Zsilák M.), a szegedi JGYT' Román Tanszékén (Petrusán Gy.), a nemzetiségi bázismúzeumokban folyó munkát - Mohácson (Sarosácz Gy.), Tatán (Kemecei L.), Békéscsabán (Csobai L.-né,) Szegeden (Tóth L), valamint több más múzeum kutatásait: Szombathelyen a Savaria Múzeum szlovén kutatásait (Mukicsné Kozár Mária), az interetnikus kutatásokat a Néprajzi Múzeumban (Fejős Z., Szuhay P.), Miskolcon a Herman Ottó Múzeumban (Viga Gy.), Székesfehérvárott a Szent István Király Múzeumban (Lukács L.). A kilencvenes évek elején létrejött központi jellegű Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetében a hazai kisebbségekre vonatkozó kutatások terén is születtek eredmények, például a müncheni Süd-Ost Instituttal együttműködésben elkészített és 1997-ben kiadott értékes regionális nemzetiségi bibliográfia¹² illetve más kiadványok.

A központi kutatóhelyeken folyó munka mellett öröndetesen megindultak a regionális kutatóműhelyek: nemcsak az MTA Regionális Kutatóintézeteinek hálózatán belül, hanem közigazgatási egységek támogatta civil szerveződések, kutatóközösségek körében, mint az 1997-ben létrejött Baranyai Nemzetiségi Kutató Munkaközösség esetében. Fellendültek nagymértékben helyi vagy országos kisebbségi önkormányzati ösztönzéssel, anyagi támogatással - a nemzetiségi helytörténeti kutatások is. Így a Dél-Alföldön, ahol több nemzeti kisebbség él, rangos monográfiák, tanulmánykötetek jelentek meg Békéscsaba, Gyula, Elek történetéről, amelyek méltó helyet és terjedelmet szentelnek az itt élő németek, szlovákok, románok, szerbek életének ábrázolására.

Az állami szerepvállalás és módozatainak sokrétűsége. Az NEKH feladatai, koncepciója e téren

Az állami szerepvállalás előfeltétele az ország lakói nemzetiségi összetételének ismerete, főbb demográfiai jellemzőinek feltárása. E fontos állami szerep megvalósításában az NEKH-

nak is komoly feladatai vannak a következő, 2000-2001. évi népszámlálás előkészítése kapcsán: többlépcsős egyeztetési folyamat elindítása a kisebbségek képviselői és a KSH szakmai fórumai között, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségekhez tartozó lakosság számáról és összetételéről megbízható és tárgyilagos adatokat gyűjtsünk. (Valamely nemzetiséghez tartozásnak nincsenek külső szemlélő által meghatározható jegyei; a nemzetiségi tudat belső érzés, amelyet az állampolgár az adott társadalmi, politikai helyzetben egyéni mérlegelése szerint kifejezésre juttathat, nyíltan vállalhat vagy eltitkolhat.)

A finanszírozás terén komoly állami feladatok maradtak még az utóbbi évtized többszörös finanszírozási mechanizmusának kialakulása után is: költségvetési (eddig az MKM támogatása a kisebbségi kutatóintézeteknek), MTA, projektfinanszírozás, közalapítványi támogatások. Az MNEK évente meghirdeti kutatási célpályázatát: a közalapítvány 1996-ban például az összes támogatások kb. 20 százalékát fordította a kisebbségi kutatások támogatására, ez összegszerűen meghaladta a 45 millió forintot. 1997-ben hasonló összeggel támogatta a kisebbségi kutatásokat, és számtalan kötet látott ezáltal napvilágot.¹³ A kutatási projektek támogatása OTKA-, OKTK-, MTA-alapokból történik, több közalapítvány is létrejött a területen, mint az 1997-ben létrehozott Európai Összehasonlító Kisebbségkutató Közalapítvány Intézete, amely Csepeli György irányításával működik projektfinanszírozás rendszerében. Szintén idetartozik a tény, hogy a magyar tudományos életet legmagasabb szinten irányító MTA központi koordinációs szerepet vállalt az intézeteiben folyó kisebbségi kutatások támogatására, kutatási programokat indított az említett, 1998-ban létrehozott Kisebbségkutató Műhely programjával.

A kutatói utánpótlás biztosítása, a nemzetiségi értelmiség képzése, az alkotói munkára való felkészítés szintén állami feladat, amely a kisebbségi közélet vezetőinek mind aktívabb részvételével valósul meg. Az országos kisebbségi önkormányzatok közül többeket foglalkoztat a kutatóképzés biztosítása (a tanárképzésen kívül). „A korábbi évek-évtizedek szerzőgárdájához képest szinte évről évre növekszik a nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozó szerzők száma és aránya”,¹⁴ akik megfelelő szaktudással, kellő forráskritikai tapasztalattal rendelkeznek, hathatósan kapcsolódnak be a kutatásba. Az MNEK Közalapítvány 1998-ban kutatói ösztöndíjat adományozott jeles, a kisebbségi önkormányzatok ajánlását élvező nemzetiségi értelmiségieknek.

A könyvkiadás, könyvterjesztés terén több tucat kiadó tevékenysége részesül közvetlen vagy közvetett állami támogatásban. E kiadók között s, kifejezetten nemzetiségi témájú könyvek kiadását, terjesztését vállalók is vannak.

A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal 1996-tól tanácskozássorozatot indított Kisebbségkutató Műhelybeszélgetések címmel, amely a különböző kisebbségkutató intézetek, műhelyek, illetve a helyi, valamint országos kisebbségi önkormányzatok, a nemzeti és etnikai kisebbségek civil szervezetei közötti kapcsolatteremtés, információáramlás elősegítését szolgálja, egyúttal a hazai nemzeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos tudományos kutatási igények, ösztönözhető törekvések megismerésének, konstruktív javaslatoknak, kezdeményezéseknek magas szintű szakmai vitafóruma. A nemzeti és etnikai kisebbségek közötti kommunikáció eme színterén megteremtődhet a korábban megvalósult vagy a folyamatban lévő - akár államigazgatási intézkedések hatásvizsgálatát érintő - kutatások feltérképezése, eredményeik ismertetése, végső soron koordináltabb hasznosulása az államigazgatásban. A kisebbségi önkormányzatok és a kisebbségkutatók témajavaslataira építő műhely alkalmanként változó kutatási problematikához kapcsolódott. A Műhelybeszélgetés áttekintette és megvitatta a hazai nemzetiségkutatás legújabb eredményeit, jövőbeli feladatait, a kisebbségi önkormányzatok és a kisebbségkutatók együttműködésének főbb vonulatait. A találkozások alkalmat, fórumot jelentettek a hazai kisebbségek anyanyelven művelt tudományos kutatásainak bemutatására egy tágabb körben is. Két év alatt - 1996-1998 között-kilenc ilyen tanácskozást szervezett, amelyeken közel 30

előadás hangzott el, közülük többet publikáltak szakfolyóiratban vagy az NEKH elektronikus (Web) kiadványában.¹⁵

Összegezve az utóbbi évtized jellemző jelenségeit, tendenciáit: változott - pozitív irányban - a kisebbségkutatás helyzete, szerepe és témaválasztása 1989 óta az intézményesülés, a saját kutatóintézetek alakulása terén; a kutatóhálózat kibővülése értelmében, hisz a kisebbségi tárgyú kutatások művelése számtalan akadémiai, egyetemi tanszéki, főiskolai, múzeumi, könyvtári kutatóhelyen zajlik; a kisebbségek iránti érdeklődés fokozódása terén; a kutatások iránti igény növekedése terén: az etnikai reneszánsz, önismeret igénye, öntudatosodás, eszmélés terén (részint a kisebbségi önkormányzatiság hatására). A tabutémák megszűntek. A felhasználó-központú kutatások megsokszorozódtak: a hasznosíthatósági mutatók komolyak (Például a nyelvi kutatásoknál: különböző iskolatípusokban, tankönyvírásban, nemzetiségi szakos tanárok posztgraduális továbbképzésében, a kisebbségi önkormányzatok kulturális tevékenységében.)

Kutatott témakörök az elmúlt tíz évben

Közöttük fontos tudományos feladatok és tervek szerepelnek több vagy minden kisebbséget érintően, nemkülönben valamely nemzetiség sajátos vonatkozását illető témák. Jellemző a megközelítésre, hogy ez vagy elsődlegesen teoretikus, vagy gyakorlatorientált, ahol a fő cél visszaforgatni az eredményeket a kisebbségi lét különböző területeire: oktatás, kisebbségi önkormányzatok programjai, tudományos fórumok. Jellemzőek a hosszú távú programok, a különböző szintű együttműködések, az akadémikus igényesség. Emellett mind nagyobb számban vesznek részt e munkában nem hivatásos kutatók is. (Feltűnik olykor a „naiv tudományosság” jelensége is, mint az „amatőr kutatás mellékterméke.”)¹⁶ A kutatások és publikációk nyelve: magyar, vagy/és a nemzetiség anyanyelve, vagy/és valamely világnyelv. Az alábbiakban a kutatások tárházának összeállítása helyett áttekinthetőleg ismertetjük a leginkább kutatott témaköröket.

1. Az anyaországi kutatókkal megvalósított közös kutatások egyszerre módszertani és koncepcionális megfontolásokból születtek: magyar-szlovák nyelvészeti, magyar-román néprajzi közös kutatások, magyar-német tudományos együttműködések; több hazai kisebbség köréből hozhatnánk hasonló példákat. Egy részük határon átnyúló összehasonlító kisebbségkutatás: kezdve a sort a nyolcvanas évek végén a magyar-szlovén empirikus összehasonlító szociológiai kutatással, folytatva a kilencvenes években az Alpok-Duna-Adria Munkaközösség Kisebbségek Munkacsoportjának tudományos projektjével, amely nemzetközi együttműködéssel öt ország összehasonlító kisebbségi helyzetleírásának létrehozatalát célozta meg.¹⁷ E fejezethez tartoznak az országon belül alkalmazott összehasonlító kisebbségkutató módszer kutatási eredményei is.

2. A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek tipológiai sajátosságai, definíciók, identitástudati jellemzők meghatározása, megtöltése konkrét empirikus tartalommal.

3. Demográfiai folyamatok: említettük, hogy a magyarországi népszámlálások során 1880 óta kérdezik a lakosságtól az anyanyelvet és az anyanyelven kívül beszélt nyelveket; a felvételi programban 1941 óta 1970 kivételével - a nemzetiség konkrét kérdése is szerepel. Így az utóbbi 50 évben az anyanyelvre, az anyanyelven kívül beszélt nyelvekre és a nemzetiségre vonatkozó kérdések alapján lehetett következtetni a nemzetiségi népesség arányára. Ez az adatbázis több történeti demográfiai elemzésnek biztosított alapanyagot.

4. „Tényeket adni az érvekhez”: társadalmi statisztikák, szociológiai, történeti, néprajzi, nyelvi adatok segítségével átfogó vagy eseti empirikus felmérések, nemzetiségsszociológiai vizsgálatok rajzolják meg a magyarországi kisebbségi csoportok helyzetét.

5. „Helyzetképet adni kisebbségi önkormányzati programokhoz”: az NEKH Kisebbségkutató Műhelybeszélgetés programsorozata épp abból a gyakorlati igényből indult

ki, hogy a kisebbségi önkormányzatok - országos vagy akár helyi szinten - programjaikat a valós helyzet és a konkrét szükségletek ismeretében, pontos adatokra kívánták építeni. Említést érdemel az Országos Szlovák Önkormányzat 1997. évi országos szociológiai felmérése a magyarországi szlovák nemzeti kisebbség helyzetéről, amely megfogalmazta az ebből adódó konkrét feladatokat is.

6. A magyarországi kisebbségek valamennyi politikailag releváns kérdésének tisztázása, például az asszimilációs folyamatok előrehaladottságának, visszafordíthatóságának megítélése, a kisebbségi iskolaügy új és reális szerepének kijelölhetősége.

7. Történeti kutatások, kronológiák: az előbb említett célok megkövetelik, hogy pontosan ismerjük a történeti előzményeket és a jelen helyzetet. „Pozitív és negatív mítoszoktól, ábrándoktól és önfeladástól mentes magatartásformákat csak abban az esetben remélhetünk, ha az egyes kisebbségi közösségek tisztában lesznek saját csoportjuk múltjával.”¹⁸

8. A nemzetiségi jog, jogalkotás, jogtörténet.¹⁹ Az emberi jogok megvalósulásának helyzete Magyarországon. A hazai civil jogvédő szervezetek tevékenységének eredményeként évente kerülnek kiadásra tényfeltáró elemzések (a Mászág Alapítvány által működtetett Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda Fehér Füzetei, 1995 óta).²⁰ Idetartoznak a kisebbségi önkormányzatok működésének tapasztalatait vizsgáló átfogó, összegző jellegű²¹ vagy esettanulmányok.

9. A cigányság speciális kérdéseinek kutatása, mint a térbeli elhelyezkedés, élethelyzet javítását szolgáló programok, társadalmi integráció, egészség-magatartás²², roma holocaust.

10. A vallás, egyház, népi vallásosság és nemzetiségi identitás kapcsolata, hitélet, vallási hagyományok kutatása.

11. A nemzetiségi kultúra kutatásának elméleti és módszertani kérdései, hagyományos és modern, népi kultúra, irodalom, nyelv, nyelvjáráskutatás, pszicholingvisztikai kutatások, anyanyelvi állapotok, kétnyelvűség, Oktatókutatás.

12. Különösen fontos részét jelentik a kisebbségi önismeretnek a helytörténeti kutatások. Az eddigi tapasztalatok alapján ezek szorosan összefüggnek a helyi kisebbségi közösségek legitimációs problémáival, létjogosultságuk, jelenlétük igazolásával. Felismervén ezt, jó néhány országos és helyi kisebbségi önkormányzat támogatja e kutatásokat, az ilyen témájú könyvek kiadását.

13. Adatbázisok kiépítése, leletmentés, forráskiadások (levéltárak, múzeumok, magángyűjtemények).

14. Törekvés szintjén konstatálható az igény egy kisebbségi tudományos kataszter kialakítására, az akadémiai, egyetemi, főiskolai keretek között működő, illetve a magyarországi kisebbségi önkormányzatok, civil szervezetek által fenntartott kutatóműhelyek teljes körű számbavételére. Tudományos tevékenységük áttekintése és felmérése egyúttal kiindulópontot jelenthet, amely rámutathat hiányosságokra, deficitre, bizonyos elemi feladatok koordinált elvégzésének szükségességére.

A fenti témafelsorolás nem tekinthető sem teljes körűnek, sem egyformán jellemzőnek a 13 nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó kutatások között: a témaválasztás kisebbségenként sajátos kérdésekre is irányul, mint ahogyan fellelhetők közös tudományos törekvések is. Ugyanígy, diszciplínánként és - visszatekintve - időszakonként eltérő fejlődési szakaszokat különböztethetünk meg: például a történettudomány nem tartott lépést a cigányság kutatásában más szaktudományokkal²³, amelyek viszont figyelmet keltő eredményeket értek el ebben, főként az etnográfia, a szociológia, a zenetudomány és újabban az antropológia terén (lásd Michael Sinclair Stewart brit kultúrantropológus magyarországi kutatásait s az ezekről megjelent könyvét).²⁴

Tudományos élet az elmúlt tíz évben

1. Az elmúlt évtized kisebbségi tárgyú konferenciáiból, szimpóziumaiból, emléküléseinek sorából gazdagon meríthetnénk. Egy részük a kisebbségi kutatóintézetekben folyó élénk tudományos tevékenységre világít rá, más részük valamely tematika köré szerveződött. Olykor szűkebb hazai, máskor tágabb, nemzetközi részvétellel valósultak meg. Kiragadott példaként: a Magyarországi Románok Kutatóintézete évente rendezi tudományos szimpóziumait, idén (1998-ban) kerül sor a nyolcadikra. Itt az intézet három szekciójában - történeti, nyelvészeti-irodalmi, néprajzi - az elért eredményekről számolnak be a meghívott hazai és anyaországi román értelmiségnek. A Szlovák Kutatóintézet tudományos eseményeit a jubiláló, szlovákok lakta településeken rendezik: például 1993-ban Békéscsabán (275. évforduló), 1996-ban Tótkomlóson (250. évforduló), 1997-ben Szarvason (275. évforduló). Emlékülések tekintetében jellemzőek a közös történelmi múlthoz kapcsolódó rendezvények, mint az Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat szervezte Bem József-vagy Sobieski-emlékülések, az örmény kisebbségi önkormányzatok szervezte megemlékezések az 1848-as szabadságharc mozzanatairól.

Az utóbbi évtized számtalan tematikus konferenciája közül megemlítjük az 1992. szeptember 3-5. között Budapesten a nemzetiségi/etnikai/nyelvi csoportok statisztikájáról tartott konferenciát, de említhetnénk a közelmúltból az MTA Politikai Tudományok Intézetében működő Etnoregionális Kutatóközpont szervezésében tartott konferenciát a magyarországi görögökről vagy a Kráter Műhely Egyesület rendezte tanácskozást a hazai kisebbségek kettős kötődéséről.

2. A tudományos élet fontos részét képezi a gyűjtőmunka, amelynek kiteljesedése, szakszerűvé válása értékes dokumentumtárak létrehozásához, szótárak összeállításához (például a szlovén-magyar, Mukics Ferenc munkája) vezetett. A leletmentés hatékony eszközei a kisebbségi kutatóintézetek szervezte nemzetiségi néprajzi, nyelvészeti táborok

3. Kiadói tevékenység, publikációk A kilencvenes évek elejétől indult kisebbségkutató szakfolyóiratok a *Regio*, a *Kisebbségi Szemle*, a *Pro Minoritate*, a *Kisebbségkutatás*, a *Szemle a Hazai és Külföldi Irodalomból*, amelyek magyar nyelven, idegen nyelvű összefoglalókkal jelennek meg, esetenként angol verzióban. Nemrég ünnepelte negyedszázados fennállását a korábban említett *Nemzetiségi Néprajzi Tanulmányok* (több kötete német, szlovák, román, horvát, szerb, görög nyelven jelent meg); nemrég indult a Germanisztikai Intézet új kiadványsorozata, a Magyarországi Német Archívum (*Ungarn-deutsches Archiv*), legújabbán a minden kisebbséget érintő *Körtánc Füzetek* sorozat, amelynek tematikus számai egy-egy hazai kisebbség szakszerűen adatolt tudományos bemutatására törekednek. Ezekon kívül természetesen több szakfolyóirat publikál a kisebbségkutatás témáiban írott tanulmányokat (*Ethnographia*, *Magyar Tudomány*, *Statisztikai Szemle*, *Educatio*, *Valóság Társadalmi Szemle*, *Kritika*, *A Falu*); kisebbségi bibliográfiásorozatok készültek (O.LK). A hazai kisebbségek kutatóintézeteinek rendszeres tudományos tanácskozásain elhangzott előadások megjelennek magyar és/vagy nemzetiségi nyelveken, gyakran valamely világnyelven is. A publikációk sajátos vonulatát jelentik a nemzetiségi oktatást szolgáló nemzetiségi népismereti tankönyvek, amelyek közül nemrég jelent meg például a *Cigány népismereti tankönyv* (Bódi Zsuzsanna, Kaposvár, 1998). Az Útmutató Kiadó nemzetiségi (zsebkönyv)sorozata kötetenként összefoglaló alapismereteket tesz közzé egy-egy nemzetiségről (eddig a szlovákokról, a németekről szóló kötetek jelentek meg); magyar nyelvű kiadásai a többségi társadalomhoz szólnak, s a továbbiakban e kötetek a nemzetiség nyelvén, majd valamely világnyelven is elérhetők lesznek. Ami a tudományos elemzések, empirikus kutatások eredményeit bemutató munkákat illeti, bő jegyzéket állíthatnánk össze belőlük. 25

A kisebbségi szakembernek, kutatónak sajátos feladata a tudomány művelése mellett annak népszerűsítése, a források feltárása, különböző csatornákon való közvetítése,

visszaforgatása a gyakorlatba, nem utolsósorban megismertetése a többségi társadalommal. Ez sokrétű szervezett tevékenység révén történik: a legtöbb kisebbségkutató, -kiadóhely rendszeresen eljuttatja kiadványait minden kisebbség önkormányzatához, nemzetiségi és két tannyelvű iskolájához, minden fontos szervezetéhez, múzeumhoz. A népszerűsítést szolgálják az ismeretterjesztő előadások, a közigazgatást, államigazgatást, kisebbségi önkormányzatokat illető tájékoztatások, szakanyagok, tudományos szakismeretekre alapozott nemzetiségi témájú kiállítások. A gazdag eseményláncolatból kiemeljük a budapesti Néprajzi Múzeum két nagy jelentőségű kultúrantropológiai kiállítását a cigányságra vonatkozóan: a kilencvenes évek első felében „A világ létra, amelyen az egyik fel, a másik lefelé megy”, majd 1998-ban, nemzetközi együttműködéssel „Romák Közép- és Kelet-Európában” címmel. Pécsen szintén színvonalas kutatási háttérre épül a Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztályának kiállítása a soknemzetiségű Baranya népművészeti kincseiről.

Interneten történő terjesztés: e téren az NEKH Web-kiadványának specifikus tematikus fejezete - a Kisebbségkutatás/Research on Minorities - az, amely korszerű és hatékony eszközzel, strukturált, szerkesztett formában tesz közzé információkat, elemzéseket, tényeket, tanulmányokat magyar és angol, illetve nemzetiségi nyelven a hazai kisebbségkutatás területéről. Ez hazai viszonylatban első számú és egyedülállóan gazdag internetforrása a kisebbségkutatásnak.

JEGYZETEK

- 1 Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Osiris-Századvég Kiadó Budapest, 1995. 298 old.
- 2 Czibulka Zoltán: Nemzetiségeink és a statisztika. *Kisebbségkutatás*, 1997/1. 16-18.
- 3 A Magyarországon 1893. január 31.-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. In: *Magyar Statisztikai Közlemények*. IX. kötet. Bp., 1989.
- 4 Kemény István: *A magyarországi cigányság helyzete*. 1993. Kézirat. 20 old.
- 5 Kósa László: A magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatása. 1945-1975. *Ethnographia*, 1975. 422-436.
- 6 Gyivicsán Anna: A magyarországi nemzetiségi kutatások intézményesítéséről. In: *Magyarországi kutatás 1996*. TLA Budapest, 1995. 249.
- 7 Uo.
- 8 Szarka László: A magyarországi kisebbségi történetírás helyzete és feladatai. *Kisebbségkutatás*, 1997/1. 32.
- 9 Berényi Mária: *Történeti kutatások a magyarországi románokról*. Az NEKH-MTA TTI Kisebbségkutató 1997. január 28-i Műhelybeszélgetésén elhangzott előadás kézírata. 5 old.
- 10 Szarka László: Kisebbségek, konfliktusok - kutatás. *Kisebbségkutatás*; 1998/3. 272
- 11 Ezek az MTA Történettudományi Intézete, az MTA Szociológiai Intézete, az MTA Földrajztudományi Intézete, az MTA Nyelvtudományi Intézete, az MTA Politikai Tudományok Intézete, az MTA Konfliktuskutató Központ, az MTA Néprajzi Kutatóintézete, az MTA Regionális Kutatások Központja, a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet, az Európa Intézet Budapest, valamint több, határon túli kutatócsoport. Vö. Szarka László: *A Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Műhelye. Kutatási feladatok és tervek*. 1998. Kézirat.
- 12 *Bibliographisches Handbuch der ethnischen Gruppen Südosteuropas*. Herausgegeben von Gerhard Seewann und Péter Dippold. 1997. R. Oldenburg Verlag, München. Band 1., 2.
- 13 Forrás: *MNEKK Évkönyv 1996*. 1997.
- 14 Szarka László: A magyarországi kisebbségi történetírás helyzete és feladatai. *Kisebbség- kutatás*, 1997/1. 29-36.
- 15 Internetforrás: <http://www.meh.hu/nekh> *Kisebbségkutatás c.* fejezet (szerk. Demeter Zayzon Mária).
- 16 Kovalcsik Katalin-Réger Zita: A tudomány mint naiv művészet. *Kritika*, 1995. február. 31-34. Továbbá: „A naiv történészek legfélelmetesebb nézete az, hogy a cigányok történelmével csak cigányok foglalkozhatnak, mert a nem cigány szerzők nem képesek belülről átélni azt a mitikus cigány szellemiséget és hagyományt, amelyet egyébként a cigány származású szerzők sem tudnak fogalmilag definiálni és tudományosan leírni. A kutatás nem származás, hanem szakmai felkészültség, képesség és kitartás kérdése. Aki nem francia, ne foglalkozzon Franciaország történelmével?” - teszi fel a kérdést Nagy Pál, a cigányság történetének kutatója. Vö. Nagy Pál: *A magyarországi cigányság történeti kutatásának aspektusai*. Az NEKH-MTA TTI Kisebbségkutató 1997. január 28-i Műhelybeszélgetésén elhangzott előadás kézírata. 5 old.
- 17 Alpok-Duna-Adria-projekt

- 18 Szarka László: *A magyarországi kisebbségi történetírás módszertani kérdései*. Az NEKHMTA TTI Kisebbségkutató 1997. január 28-i Műhelybeszélgetésén elhangzott előadás kézírata. 8 old.
- 19 Föglein Gizella: *A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetének jogi szabályozása. 1945-1993. Regio. 1997. 1.*
- 20 NEHI Fehér Füzetek, 1995., 1996., 1997.
- 21 Csefkó Ferenc-Pálné Kovács Ilona-Tasnádi Péter: *A kisebbségi önkormányzatok működésének országos tapasztalatai*. Az MTA RKK szociológiai felmérésének zárótanulmánya. 1998. Kézirat. I-II. kötet, 600 old.
- 22 Neményi Mária: *Roma anyák az egészségügyben*. Az NEKH-MTA TTI Kisebbségkutató 1997. nov. 5-i Műhelybeszélgetésén elhangzott előadás kézírata. 80 old.
- 23 Nagy Pál: i.m. 1.
- 24 Michael Sinclair Stewart: *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. T-Twins Kiadó-MTA Szociológiai Intézet-Max Weber Alapítvány, Bp., szociálpolitikai Értesítő Könyvtára. 1994/2. 267 old.
- 25 A cigányságra vonatkozó irodalom teljes körű bibliográfiáját - amely tartalmazza a tudományos műveket is - állította össze Bódi Zsuzsanna 1997-ben, és tartja karban folyamatosan. Forrás: Internet: <http://www.meh.hu/nekh> *Kisebbségkutatás* fejezet *Bibliográfiák c. alfejezete*.

FELHASZNÁLT KUTATÁSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

- Berényi Mária: *A Magyarországi Románok Kutatóintézete. Barátság* 1998. szept.15. 2168-2169.
- Czibulka Zoltán: *Nemzetiségeink és a statisztika. Kisebbségkutatás, 1997/1.* 16- 28.
- Glatz Ferenc: *Kisebbségkutatás Magyarországon. Múlt ú lehetőségek*. (Előadás az MTA KM Megnyitóján, 1998. április 27.)
- Gyivicsán Anna: *A magyarországi nemzetiségi kutatások intézményesítéséről*. In: *Magyarországi kutatás 1996.* TLA Budapest, 249-255.
- Gyivicsán Anna: *A békéscsabai Szlovák Kutatóintézet tevékenységéről. Barátság, 1998. szept. 15.* 2170-2171.
Internet: <http://www.meh.hu/nekh> *Kisebbségkutatás/Research on Minorities c. fejezetek* (szerk. Demeter Zayzon Mária).
- Joó Rudolf *Nemzetiségi kérdés - kisebbségtudomány. Magyar Tudomány, 1981.* 11-12. 952-959.
- Kósa László: *A magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatása. 1945-1975. Ethnographia, 1975.* 422-436 old.
- Kövágó László (szerk.): *Magyarországi nemzetiségi kutatások*. Budapest, 1984.
- Manherz Károly: *A magyarországi kisebbségek kutatásáról*. (Előadás az MTA KM Megnyitóján, 1998. április 27.)
- Manherz Károly: *Kisebbségkutatás - növekvő igények. Barátság 1998. szept. 15.* 2167.
- Nagy Pál: *A magyarországi cigányság történeti kutatásának aspektusai*. Az NEKH-MTA TTI Kisebbségkutató Műhelybeszélgetésén elhangzott előadás kézírata. 1997.
- Szarka László: *A magyarországi nemzeti kisebbségek legújabb kori történetének vizsgálata 1961-1990 között*. In: V. Molnár László (szerk.): *Új törekvések a történelemtanításban*. Budapest, 1993. 112-121.
- Szarka László: *A magyarországi kisebbségi történetírás helyzete és feladatai. Kisebbségkutatás, 1997/1.* 29-36.
- Szarka László: *A Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Műhelye. Kutatási feladatok és tervek*. 1998. Kézirat.

TÖRTÉNELEM ÉS INTEGRÁCIÓ KONFERENCIA A KÖZÉP-EURÓPA INTÉZETBEN

A Közép-Európa Intézet 1998. április 16-17-én Történelem és integráció címmel konferenciát szervezett Budapesten. Az 1989-90-es közép-európai rendszerváltozás óta térségünk egyik legfontosabb kérdésévé vált a nyugat-európai szervezetekhez (NATO, EU) való csatlakozás lehetősége. Emiatt a tanácskozás egyik fő témája az integráció volt, amelynek megvitatása során közép-európai párhuzamokat kívántunk keresni, a régmúltban is vizsgálva, hogy milyen integrációs törekvések érvényesültek a térségben, és az integráció (benne az európai) miként lett történeti érv a politikában.

A téma bevezető előadását Tadeusz Mazowiecki (volt lengyel miniszterelnök, parlamenti képviselő) tartotta. Mazowiecki - hasonlóan a később magyar részről felszólaló Martonyi Jánoshoz, Jeszenszky Gézához vagy éppen Vásárhelyi Miklóshoz - a térségünkre jellemző közös identitás, önazonosság-tudat kialakulását tartotta elsőrendűen fontosnak, amely nagymértékben megkönnyítené a régióon belüli későbbi együttműködést gazdasági, kulturális és politikai téren.

A térségünk integrációjának problémájával foglalkozó ülészak központi kérdésévé Szlovákia akkori helyzete vált (a magyar és a szlovák választások előtt). A számos szlovák és magyar felszólaló után a lublini Kelet-Közép-Európa Intézetből érkezett lengyel történészek felajánlották közvetítő szerepüket egy esetleges lengyelországi magyar-szlovák konferencia megrendezésében is.

Csatlakozásunk az európai intézményekhez nem képzelhető el a térség népeinek együttműködése nélkül. A politikában, de a civil társadalom szintjén is történtek már ilyen irányú kezdeményezések, folytatásukhoz azonban szükséges, hogy a jövő érdekében rendezzük az integrációs folyamatokat hátráltató történelmi vitáinkat. Erre tett kísérletet az a kezdeményezés is, amelynek összefogója, irányítója és központja a Közép-Európa Intézetek Föderációját is létrehozó lublini Kelet-Közép-Európa Intézet.

Térségünk helyzetének megértésében igen jelentős szerepet játszhat a lengyel, litván, ukrán és fehérorosz történészek vállalkozása. Ennek keretében kísérlet történt arra, hogy a régi lengyel nemesi köztársaság (a Rzeczpospolita) utódországai közös múltjukat úgy dolgozzák fel, hogy a politikai, társadalmi és kulturális kapcsolatokat figyelembe véve pozitív történelmi képet vázolnak - külön is kitérve az eltérően értelmezett mozzanatokra. A konferencia során az ukrán, de főleg a fehérorosz és balti történelmi és politikai kérdések előtérbe kerülésével közelebb kerülhetünk a mi érdeklődési horizontunkból már nagyrészt kieső területekhez, másrészt a lublini projekt tanulságai, nehézségei és lényegében sikere is példával szolgálhat az ilyen irányú magyarországi kezdeményezések számára.

A konferencia során az integrációval és a történelemben ezt elősegítő vagy hátráltató tényezőkkel foglalkozó magyar, horvát, szlovák és román szempontú előadásokból a *Magyar Szemle* legutóbbi három száma ad ízelítőt.

Az alábbi válogatás a lublini kezdeményezés témáját járja körül. Jerzy Kloczowski bevezető értekezésében egyértelműen rámutat arra (ami a jelenlegi lengyel történelemtudomány és politika irányával is megegyezik), hogy az egykori Rzeczpospolita keleti fele, vagyis a mai Ukrajna, Fehéroroszország és Litvánia régióink szerves részét képezi. Erős nyugati hatás mutatható ki ezeken a területeken, mivel egy állam keretein belül éltek a nyugati kultúrájú lengyel etnikumú részekkel. Az ebben az írásban nem említett unió - az ortodoxoknak a római katolicizmushoz való csatlakozása - is ezt a célt szolgálta, habár a Szentszék ezzel inkább Moszkvát célozta meg, mintsem az ortodoxia egy másik régi központját, Kijevet.

Nagyon fontos - s remélhetőleg bizonyos mértékben pótolja is a litván és a fehérorosz szempont hiányát - Jaroszlav Hricak leMBERGI ukrán történész írása, aki a másik oldalról

próbálja ugyanezeket a folyamatokat bemutatni, értelmezni olyan fogalmakat, mint a tolerancia vagy a Pilsudski által elképzelt föderáció. A témához értelemszerűen kapcsolódik Simon Attila írása Szlovákiából, aki a mi kisebb régióink, a Duna-medence népei közötti hasonló kezdeményezés lehetőségeit vizsgálja, annak fontosságát hangsúlyozza.

Illés Pál Attila

"History and Integration" at the Central European Institute

April 16 and 17, 1998, the Central European Institute held a conference entitled "History and Integration". In describing regional attempts at European integration, participants pointed to parallel developments in Central Europe and examined the historic roots of present integrationist policies; how integration becomes a historic argument in policy making.

The keynote speech was presented by Tadeus Mazowiecki (former Polish Prime Minister, currently MP). Mr. Mazowiecki, as much as his Hungary colleagues, János Martonyi, Géza Jeszenszky and Miklós Vásárhelyi, attributes great importance to a sense of shared identity and the development of self-identity characteristic to our region, characteristics that hold great promise for regional economic, cultural and political cooperation.

It appears that contributions by Polish, Latvian, Ukrainian and White Russian historians can play an important role in shedding light on present conditions in the region. Within this framework, an attempt is under way by successor states of the former Polish Republic (i.e., Rzeczpospolita) to interpret their shared history and point out positive economic, cultural and political developments, however, without ignoring events that are seen differently by the various sides.

The above selection treats topics of the Ljublin initiative. In his introductory essay, Jerzy Kloczowski makes it abundantly clear (which, incidentally coincides with current historical and political tenets in Poland) that the eastern lands of the former Rzeczpospolita constitute integral parts of today's Ukraine, Belorussia and Latvia. These areas show a strong western influence to this day as they were part of a thoroughly westernized Polish culture.

Hanna Dylagowa analyses traditional Polish perceptions of neighboring peoples, i.e., Ukrainians, White Russians and Latvians, paying special attention to present ways of thinking as well. The Ukrainian historian from Lemberg, Yaroslav Hrytsak looks at the same phenomena from the other side of the fence, examining concepts like tolerance or Pilsudski's conception of federation.

Henryk Gapski and Hubert Laszkiewicz talked about research projects and their experiences working with Central European colleagues from the vantage point of their Eastern and Central European Institute in Ljublin, Poland.

In a related topic, Attila Simon from Slovakia presented a paper examining the chances and relevance of a similar cooperation among peoples of the Danube basin.

JERZY KŁOCZOWSKI

Fehéroroszország, Litvánia, Lengyelország és Ukrajna történetének új összefoglaló feldolgozásai

Szeretném bemutatni annak a négy ország történelmével foglalkozó kiadványnak az alapvető elképzeléseit, amelynek létrehozásán és szerkesztésén az utóbbi évek során négy egymással szorosan együttműködő szerzői gárda dolgozott. Munkánkat úgy kezeltük, mint az egész keletközép-európai régió minden országát érintő vállalkozás részét, egy olyan sorozat elemeként, amely térségünk összes államának és nemzeti társadalmának történelmét új megközelítésben tárja fel annak érdekében, hogy Kelet-Közép-Európa története a jövőben Európa történelmének szerves részeként jelenjen meg.

A négy szomszédos ország történelme az elmúlt századok során számos szállal kötődött egymáshoz. Egyiket sem lehet tehát megérteni és bemutatni a többi megkerülésével. Számításba kell vennünk a hosszú történelmi „együttmenetelést”, az együttélést, az élet legkülönbözőbb területein jelentkező kölcsönhatásokat - vagyis azokat az elemeket, amelyeknek figyelembevétele a korszerű historiográfiai elemzések és szintézisek alapvető követelménye. Ihor Sevcenko, korunk nagy ukrán történésze tömören ezt így fogalmazta meg: nincs értelme Ukrajnáról és Fehéroroszországról beszélni Bizánc említése nélkül, mint ahogyan a Lengyelországra való kitekintés nélkül sem. Mindjárt hozzá kell tennünk: természetesen ugyanígy nem lehet megérteni Lengyelország és Litvánia történelmét sem a fehérorosz és az ukrán kapcsolatok feltérképezése nélkül.

Ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy egészében véve nem éppen „simán gördülő” történelemről van szó. Ez a história telis-tele van kisebb-nagyobb, mély és nemegyszer tartós konfliktusokkal, antagonizmusokkal.

E négy ország történetírói a 19. században, de különösen a 20. században gyakran egymástól élesen eltérő megközelítésben mutatták be a közös történelem egészét, annak egyes eseményeit vagy folyamatait. Mindehhez társult a velük szomszédos országok-elsősorban Németország és Oroszország - történetírása, amely abban volt érdekelt, hogy országaink és egész régióink történelmét a saját szemszögéből mutassa be, hiszen az orosz, a porosz és az osztrák terjeszkedési politika - tudjuk jól - nemegyszer Kelet-Közép-Európa térképének hosszú időre szóló átrajzolásához vezetett a 18-19. század során, a 20. században pedig a német náciizmus és a szovjet kommunizmus mutatott nagy érdeklődést régióink iránt, ugyancsak messzemenő következményekkel.

Együttműködésünk első és alapvető követelményeként a reánk örökített különféle történetírási hagyományok bírálatát jelöltük meg. A legfontosabb lépések egyike annak a lengyel hagyományokban mélyen gyökeret vert tendenciának a leleplezése volt, amely a lengyel nemesi Köztársaság (a Rzeczpospolita) „polonizációját” hirdette, s a lengyel-litván államot már az 1385-1386-os unióra lépéstől fogva egyszerűen Lengyelországgént igyekezett kezelni. A 19. század során a hazájuk függetlenségéért harcoló lengyel hazafiak a visszaállítandó független lengyel államot csaknem ugyanazon határok között képelték el, mint amelyek között az 1772 és 1795 közötti felosztások előtt létezett. Ugyanakkor az egyébként gyakran csak „etnikai” mozgalmaknak titulált fehérorosz, litván és ukrán fiatal nemzeti irányzatok - amelyek végül a 19-20. század fordulóján öltöttek határozott formát - saját államalakulatuk, nemzeti államuk megteremtésében gondolkodtak. A lengyelekkel való együttélés elutasítása azzal magyarázható, hogy a lengyel nemesség hosszú jelenléte területeiken a fehérorosz, a litván és az ukrán nemzeti nemesség kulturális ellengyelesítését vonta maga után, amit a saját nemzeti kultúra és lét fenyegetéseként fogtak fel.

Anélkül, hogy belemennénk a 20. századi konfliktusok részleteibe, meg kell vizsgálnunk az általában igen rossz irányba fordult lengyel-litván, lengyel-ukrán és lengyel-fehérorosz viszonyt. A Vilna (Vilnius), illetve Lemberg (Lviv) hovatartozása kapcsán keletkezett konfliktusok hosszú időre megbénították, fagyossá tették a kapcsolatokat. A második világháború - különösen az ukrán-lengyel viszonyban - egész sereg drámai összeütközést hozott: áldozatok ezreit követelte elsősorban Volhíniában, majd a különböző erőszakos ki- és áttelepítések során. (Hogy csak az úgynevezett Visztula-akcióra utaljunk, amely a Lengyelország 1945 után létrejött területén maradt ukránokat érintette rendkívül érzékenyen!) Az új „rend” és a sztálini felügyelettel a győztes Szovjetunió által parancsuralmi módon, tönkényesen megállapított határok egyik következménye az volt, hogy több millió embernek kellett elhagynia lakóhelyét, s így jelentősen megváltozott a terület etnikai képe. 1945 után a kommunista uralom alatt Lengyelország viszonylag homogén nemzetiségi összetételű állammá vált. Szovjet-Ukraj- na és Szovjet-Fehéroroszország határai közé került csaknem az egész ukrán, illetve fehérorosz nemzetiségű lakosság - az 1939-ben Lengyelországhoz tartozott keleti területek elcsatolásának ebben különösen nagy szerepe volt. Ugyanakkor Vilna és környéke is egy szovjet tagköztársaság területére került.

A hatalmi tényezők, a politikai és kulturális elitek, valamint a társadalmaink közötti kapcsolatok alakulása a kommunista uralom évtizedeiben (1945-1989) önmagában is elmélyült és sokoldalú kutatást igényel. Ugyancsak fontos szerep jutott ebben az időszakban a Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban megtelepedett politikai, elsősorban az antikommunista emigrációnak a közelebbi kilátások szempontjából különös jelentősége van e négy ország független értelmiségi elitjének, amely lassan elindult az egymáshoz való közeledés útján. Soraikban s a független politikai erők - sőt az emigráció - köreiben is mindinkább jelentkezik a konfliktusok békés feloldásának igénye. 1980-1981-ben a Szolidaritásnak a kommunista diktatúrák alatt élő társadalmakhoz intézett testvéri nyilatkozata jelentős visszhangra talált nemzettudattal rendelkező keleti szomszédainknál is.

Az 1989-91-es évek változásait, mindenekelőtt a függetlenség elnyerését általános megértés fogadta, a közvélemény szinte egyöntetűen fejezte ki igényét a vitás kérdések békés megoldására.

Hamarosan elkezdődött a történészek rendszeres együttműködése is. Fontos lépést jelentett Fehéroroszország, Litvánia, Lengyelország és Ukrajna honi és emigráns történészeinek 1990. április 28 - május 6. között Rómában tartott találkozója. A rendezvény a közös munka kiindulópontjává vált, amint azt a későbbi találkozók és vitafórumok bizonyították.

Megkezdődött országaink és egész Kelet-Közép-Európa kulcsfontosságú problémáinak áttekintése, de sikerült megvetni egy közösen szerkesztett szintézis alapjait is, amely az említett négy ország történelmét új megközelítésben képes tárgyalni.

A legtöbb nehézség természetesen azokban az országokban mutatkozott, amelyek korábban szovjet köztársaságok voltak, s ahol a nézeteket kötelezően az „össz-szovjet” történetírás egymást követő kiadványaihoz kellett igazítani. Ezek a kiadványok hihetetlen mértékben eltorzították a fehérorosz, a litván, az ukrán és a lengyel történelmet. Lengyelországban a kommunista nyomás és az intézményes cenzúra ellenére a történetírás függetlensége összehasonlíthatatlanul nagyobb volt. Ilyen helyzetben kellett világosan szembenézni mind a kommunista idők hivatalos kánonjaival, mind pedig az emigráns és a régebbi hagyományokra támaszkodó történetírással, és kialakítani a hozzájuk való viszonyt.

A történész szerzők és szerkesztők egymást követő értekezletein nagy hangsúlyt kapott a 20. század második feléhez méltó korszerű történetírás elveinek megvitatása, a közös elképzelések kialakítása. Olyan humán kutatásokat kellett indítanunk, amelyek elsősorban az emberi tényezőre, a társadalmakra koncentrálnak, s nem csupán általános, hanem konkrét és összehasonlító válaszokat keresnek. Lehetőség szerint arra törekszünk, hogy az egymást

követő nemzedékeket koruk feltételrendszereibe ágyazva írjuk le, figyelembe véve a szomszédos nemzetekkel való hosszú kulturális együttélés tényét. Mindezt a kutatások jelenlegi állásánál nem könnyű megvalósítani. Az emberi jogok történetével kapcsolatban azt gondoljuk, hogy az egyes rendekre és a különböző típusú és rangú társadalmi csoportokra vonatkozó törvények a szabadság és az emberi, állampolgári méltóság tiszteletének fokmérői. Az így felvetett problémák tisztázásához természetesen szükséges a hatalomgyakorlás, a szabadságjogok korlátozásának vizsgálata.

Nagy nyomatékmal jelentkezett a nemzettudat erősödésének kérdése különösen olyan országok esetében, mint Fehéroroszország vagy Ukrajna, ahol a tervszerű és hatékony „nemzettelenítés” és „szovjetizálás” következtében a függetlenség beköszöntekor egyszerre kellett megindítani a nemzettudatra és az önálló államiságra való nevelést. Ez azonban könnyen vezetett nacionalista, a szomszédok iránti ellenséges hangulat kialakulásához. A nemegyszer szinte vallási érveléssel alátámasztott „nemzeti kommunizmus” - mint köztudott - számos volt kommunista országban jelentős mozgalommá, sőt, néhol vezető erővé vált.

Ahhoz, hogy szembe tudjunk szállni az ilyen - éppen a korszerű történetírással ellentétes - megközelítésekkel, és hogy valóban tudománynak nevezhessük azt, amit művelünk, szükséges volt egyfelől a jogos nemzeti és kulturális törekvések megértése, másfelől pedig annak tudatosítása, hogy a tisztánlátáshoz nemcsak a „mieinket”, hanem a másikat, az adott konfliktus által érintett felet is figyelembe kell vennünk. A gyakorlatban mindig komoly segítséget jelentett, hogy egy időben négy - azaz fehérorosz, litván, ukrán, lengyel - szempontot kellett összehangolnunk. Amikor két, hagyományosan egymástól távol álló nézethez egy harmadikat vagy negyediket is társítottunk, az eredmény általában gyümölcsöző volt. Kitágította az adott kérdés vizsgálatát, az analógiák áttekintésére készítetett, nemegyszer egymás helyzetének összehasonlító elemzéséhez és a hasonlóságok és eltérések pontos feltárásához vezetett. A munka folytatásának *sine qua non* feltétele volt a történészek egymás iránti bizalma, a külső manipulációs lehetőségek teljes kizárása. Nagyon határozottan alá kell húznunk, hogy nem a nézetek uniformizálásáról volt szó, sem pedig arról, hogy az egyes szerzőket valamiféle előre kialakított álláspont elfogadására kényszerítsük. Azt viszont alapelvvé tettük, hogy minden szerző vegyen figyelembe minden szempontot, ismerkedjen meg a többiek véleményével és álláspontjával, s ezek ismeretében fogalmazza meg saját véleményét.

Úgy döntöttünk, hogy az ily módon kidolgozott négy szintézis mindegyike jelenjen meg az érintett négy ország nyelvén annak érdekében, hogy a honi történészek érdemi vitába szállhassanak a bennük megfogalmazottakkal. A kiadványok fontos feladata még az is, hogy általuk országaink minél szélesebb társadalmi rétegei ismerhessék meg szomszédaikat, akiktől annyi mindent hallottak és hallanak, de akiktől igen keveset tudnak, holott számtalan szál fűzi őket hozzájuk. A teljességhez szükséges külön történelmi atlasz kiadása, valamint forrásgyűjtemény megjelentetése, amely tartalmazza mindazt az irodalmat, amely - elsősorban didaktikus célból e négy ország egymásról szerzett ismereteihez alapvetően szükséges.

Nyilvánvaló, hogy egész tevékenységünket voltaképpen javaslatnak, irányt adó kísérletnek tekintjük, amelyet remélhetően további, már jóval érettebb történelmi kiadványok követnek majd, alkalmasint egy másik szerzői csoport munkájának jóvoltából. Munkáinkban figyelembe vesszük az egyes országokban jelentkező paradigmákat, a hagyományok különböző megközelítéseit, a történetírás változatait. Néhány esetben - s itt Fehéroroszország példája a legfeltűnőbb - egymástól nagyon is távol álló megközelítésekkel van dolgunk. Ezért is tisztában kell lennünk azzal, hogy számtalan kérdés vár megoldásra, szükség mutatkozik a mélyebb szintézis elvégzésére. Jó néhány probléma kidolgozása pedig monográfiát igényel.

Az eddigi munka egyik nagy haszna, hogy tudatosodott bennünk a további együttműködés szükségessége, többek között épp ezen a területen. A német nyelvű, az orosz

és a zsidó történetírás ismerete itt nagyon fontos. 1997 őszén a német Herder Intézet és Kelet-Közép-Európa történészei között komoly vita alakult ki e négy ország szerepéről, amikor Németország és régióink átfogó viszonyrendszeréről volt szó. Fontos eredmény született: megkísérelték a szükséges együttműködési és kutatási vonalak felvázolását. Bízást remélhetjük, hogy már a kollokvium anyagának közzététele is megkönnyíti a valódi együttműködést. Megnyílt a lehetőség a komoly vitákra az orosz és a zsidó történészekkel is. A 16. századtól kezdve a soknemzetiségű Lengyelország egészen a második világháború drámai időszakáig a világ zsidóságának egyik legnagyobb gyülekezőhelyévé vált. Nem könnyű, ám annál fontosabb feladat, hogy a kelet-közép-európai történelem vizsgálata során, az egyes évszázadok feldolgozásakor többrétűen foglalkozzunk a zsidó népesség jelenlétével országainkban, úgy, hogy ezt általános összefüggéseibe tudjuk helyezni, nem pedig elvontan kezeljük, ahogyan korábban általában történt.

Történészgárdánk munkája során világosan kirajzolódott, hogy e négy ország minden tekintetben a kelet-közép-európai régió része. Lehet, hogy ez az állítás a továbbiakban nemzetközi viták tárgyát fogja képezni, de világossá kell tennünk: az egész „európai térségről” folyó vitának nyitottá kell válnia, s fel kell ölelnie az elmúlt ezer év történelmi folyamatait. A 20. század második felének különböző elképzelései szerint a kelet-közép-európai térség természetes tengelyét a cseh, a magyar és a lengyel monarchiák alkották. A mi felfogásunk azt a viszonyrendszert domborítja ki, amely a 14. században keletkezett, és azóta fejlődik tovább Lengyelország és a litván, valamint a rusz (ruszin) földek között, egyrészt a Litván Nagyhercegség állami kereteiben, másrészt a lengyel koronához tartozó területeken (az ún. Galíciában és Halicsban). Fontos jelenség ebben a térségben a lassú, sokrétű, de egyre mélyebb „nyugatiasodás”, különösen a rusz, a belarusz és az ukrán lakosság körében, amelyhez sajátos nyugat-bizánci szinkretizmus társult, amint ez kimutatható mind a belarusz, mind az ukrán kultúrában. A nyugat-európai modellek megjelenése Lengyelországban már a 13. században tapasztalható, s ez a folyamat a 14-15. században már eléri a keleti végeket is. A 16-17. század e folyamat tekintetében különös jelentőséggel bír: ekkorra járják át a nyugati minták az élet minden területét, az összes rendet, a politikai kultúrát és az államszervezés területét, ekkor történik a kereszténység megreformálása különböző módokon. A reneszánsz, a barokk, a felvilágosodás mind olyan kulturális áramlatok, amelyek a szabadság érzetét és igényét, az emberi méltóság ébredését jelentik. A kozákok - vagy általánosabban az ukránok - harca a lengyel nemesi köztársaságon belül az őket megillető helyért, a törekvés, hogy a „két nemzet köztársasága” három nemzeté legyen, igen meggyengítette Lengyelországot a 17. század második felére. A kozákok saját „atamán-államot” próbálnak létrehozni, akár Oroszország protektorátusa alatt is, de a lengyel köztársaság modelljét véve alapul, amely pedig egészen más, mint a moszkvai uralkodók állama. A kozák-ukrán állam autonómiájának likvidálására a 18. század második felében került sor - ugyanakkor, amikor egymást követik a lengyel államiság megszűntetését eredményező felosztások is.

A nyugati kultúra befolyása a fehér-orosz-litván-ukrán régióban a 18. században is folytatódott, de még a 19. század elején is érzékelhető volt. A már többször említett hosszú együttélés folyamatának fontos elemei ezek, amelyekkel eleddig nem kellő súllyal s nem eléggé tárgyyszerűen foglalkoztak a szocio-kulturális és antropológiai kutatások. Természetesen figyelembe kell vennünk az általunk vizsgált jelenségek térbeli eltolódását, kronológiáját. A nyugati befolyás megszűnését követő regresszió jelensége is külön kutatást igényel. A hosszúra nyúlt osztrák, orosz vagy porosz uralom nagy hatással volt a társadalmi életre - ennek nyomait még ma is felfedezhetjük az érintett területeken. A Lengyelország felosztásában részt vevő nagyhatalmak mindegyike sajátos politikát folytatott 1772-1795 között, majd az 1815 után bekebelezett területeken is, amelyeket végül egyfajta perifériaként kezelt. A megszálló hatalmak politikájának és integráló tevékenységének hatása ugyancsak külön kérdéskör. A négy ország 20. századi történelmének drámai részletei, a totalitárius

rendszer következményei szintén sokrétű kutatás tárgyát képezik. Kezd kialakulni egy tünet-földrajzi kép, amelyen kirajzolódnak bizonyos tartós változások.

Az összefoglaló munkáinkban lefektetett tézis kidomborította a „nyugatosodás” jelenségét a négy ország területén, különösen a 15-16. századtól kezdve. A „nyugatosodás” olyan területet érint, amely korábban a szláv és a bizánci kultúra, a keleti kereszténység világához tartozott, s ez a térség úgy lépett előre, hogy keleti örökségét szinkretikus módon kapcsolta össze a nyugati értékekkel. Pjotr Mohila, az 1646-ban elhunyt kijevi metropolita alakja jelképezi talán a leginkább azt a sajátos kultúrát, amely a soknemzetiségű lengyel nemesi köztársaság keleti végeit áthatotta. Eltérő módon jelentkezett ez a folyamat a litván római katolikusok körében: a pogány időszak kultúrája itt kivételesen mélyen gyökerezett, és sokáig tovább élt, egészen a 14-15. század fordulójáig (sőt, később is). Idők múltán persze ezt a befolyást elhalványította a szláv és a bizánci hatás, amely rányomta bélyegét a litván társadalom fejlődésére.

Úgy véljük, hogy az ukrán, a fehérorosz és a litván társadalom éppen a soknemzetiségű lengyel nemesi köztársaságban átvett nyugati befolyás révén teremtett magának tartós kulturális alapokat. A 17. század eseményeinek nagy szerepe volt az ukrán nemzettudat kialakulásában, éppen a kijevi Rusznak és Ukrajnának a „két nemzet köztársaságában” folytatott kemény harcai következtében, de más okok miatt is. Az 1569 utáni Litván Nagyhercegség „politikai nemzete” viszont elsősorban a litván és a fehérorosz nemességéből keletkezett - abból a rétegből, amely egyaránt fontosnak tartotta a saját államszervezet eszméjét és a Lengyel Koronához fűződő kapcsolatokat.

A mai Fehéroroszország, Litvánia és Ukrajna kulturális és nemzeti gyökerei igen mélyre nyúlnak, és szervesen kapcsolódnak az egykori lengyel nemesi köztársaság sokszínű, pluralista világához. A későbbi változások a 19-20. század intenzív oroszosítási folyamataival együtt sem voltak képesek végképp kiirtani őket. Az utóbbi évek nemzeti újjászületési folyamatai nemcsak a függetlenség megszerzéséhez vezettek el, hanem az egykori közös értékek felelevenítéséhez is. Erre utal az is, hogy Ukrajna és Fehéroroszország kultúrájában szinte szimbolikus jelentőséget kaptak olyan - a lengyel nemesi köztársaság idején élt - történelmi személyiségek, mint Pjotr Mohila és Franciszek Skvarina.

Úgy véljük, hogy a tapasztalatok, amelyeket az említett négy kelet-közép-európai ország történetírói szereztek együttműködésük során az ellenérzések és bizalmatlanság lebontásában, hasznosak lehetnek térségünk más országai és nemzetei számára is, hasonló együttműködés kialakítása végett.

Lengyelből fordította: Szalai Attila

HUBERT LASZKIEWICZ

Fehéroroszország, Litvánia, Lengyelország és Ukrajna történelmének szintézise

1990. április 28-a és május 6-a között Rómában, a II. János Pátról elnevezett Keresztény Kultúra Intézetének szervezésében találkozóra jöttek össze az egykori Rzeczpospolita négy utódállamának történészei. A találkozón lezajlott viták nyilvánvalóvá tették annak szükségességét, hogy újra feldolgozzák országaik történelmét a távoli múltba nyúló közös történelmi gyökereik szempontjából. A résztvevők nem újabb adatok tömkelegével terhelt összegzést kívántak készíteni, hanem a történelem egyfajta új interpretációját, melyben az eddigieknél nagyobb mértékben vennék figyelembe a közös kulturális örökséget, nem takargatva a különbségeket, a vitás ügyeket, a távoli múlt és a jelen számos konfliktusát. A tervek szerint ezt az új értelmezést nagyobb mértékben kell, hogy jellemezzék az egymás igazát kölcsönösen, elmélyültebben meg- és elismerő törekvések.

Jerzy Kłoczowski professzor kezdeményezésére szerkesztőbizottság alakult, amely vállalta a szintézis szerzőinek kiválasztását. Fehérorosz részről a bizottság tagja lett Adam Maldzis professzor (a Franciszek Skaryna Tudományos-Oktatási Központtól), litván részről dr. Juozas Tumelis (az M. Mažvydas Litván Nemzeti Könyvtártól), ukrán részről Jaroszlav Iszajevics (az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémiától -1990-ben még az Ukrán SZSZK Tudományos Akadémiája), lengyel részről pedig Jerzy Kłoczowski professzor. A bizottság tagjai sorába választották a washingtoni Georgetown University professzorát, Andrzej Kaminskit is.

A szerzői munkaközösség a következő személyekből áll: Fehéroroszország történetének a 18. század végéig terjedő részére dr. Hienad Sahanowiczot, a Fehérorosz Tudományos Akadémia (1990-ben még a Fehérorosz SZSZK Tudományos Akadémiája) tagját, a 19-20. század történelmét tartalmazó kötetre pedig dr. Zachar Szybiekát kérték fel (Franciszek Skaryna Tudományos-Oktatási Központ). A litván fél Litvánia történetének megírását a kezdetektől a 18. század végéig dr. Adomas Butrimasra bízta (Vilnai Szépművészeti Akadémia), a két következő évszázad pedig dr. Antanas Kulakauskasnak jutott (Litván Tudományos Akadémia -jelenleg a Kaunasi Nagy Vitold Egyetem is). Az ukrán kötetet is megosztották két szerző között: Natalia Jakovenko professzor az Ukrán SZSZK Tudományos Akadémiájának Levéltári Intézetétől (jelenleg Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia) vállalta Ukrajna történelmének megírását a 18. század végéig, dr. Jaroszlav Hricaknak, a Lemberg-i Ivan Franko Egyetem munkatársának az utolsó két évszázad jutott. A Lengyelországnak szentelt kötet megírását viszont három szerző közt osztották föl: a 15. század végéig terjedő időszakot Jerzy Kłoczowski, a 16-18. századot Andrzej Kaminski, a 19. és 20. századot pedig Hanna Dylagowa professzor (Lublina Katolikus Egyetem) vállalta. Pótkötétként, a szintézis kiegészítésére szolgál a „Forrásjegyzék” és a „Történelmi Atlasz” melléklete. A bizottság, valamint a szerzők szándéka volt az is, hogy az összegzés megjelenjék mind a négy országban.

Kiindulópontok és a megvalósítás módja

Amint már említettem, az első impulzust a kulturális örökség tudatosítása adta, mely a konfliktusok és különbségek ellenére is közös irodalmat, művészetet, szokásokat és a politikai kultúra hagyományát is magába foglalta. Szándékosan igyekeztek elszakadni a historiográfiai hagyományban mindenütt föllelhető, a szomszéd népből csak ellenséget látó gyakorlattól. Tudatosították magukban, hogy a véres konfliktusokat békés korszakok váltották föl, sőt még e konfliktusok idején sem szüneteltek a társadalmi élet különböző szintjeit át- meg átszövő sokoldalú kapcsolatok. Az 1991-es év és mindaz, ami a korábbi

Szovjetunió területén történt, újabb lökést adott a szintézistervezetnek. A nemrégiben létrejött vagy több évtizedes függőség után újjászülető államok múltjukban saját gyökereiket és az önálló léthez való joguk igazolását keresték. Ebben a helyzetben az összegzés tervezete mintegy elébe ment a fehérorosz, litván, lengyel és ukrán olvasók elvárásainak.

A szerkesztőbizottság és a szerzők is rendkívül fontosnak tartották a polgári társadalom kiépítésére irányuló társadalmi és politikai folyamatok bemutatását. Mindnyájan egyetértettek abban, hogy annak előzményei a régi Köztársaság politikai szerkezetében keresendők. Ez ugyanis - minden hiányossága dacára - e népek politikai elitje számára a politikai tevékenység és gondolkodás jelentős iskolája volt. Számos vita után egyetértettek abban is, hogy az értékelő ítéletek kiindulási pontja - különösen a 19-20. századdal kapcsolatban - az emberi jog kell, hogy legyen. Az elkerülhetetlen nézeteltéréseket az egyes személyek, folyamatok, tények vizsgálatakor oly módon kívánták áthidalni, hogy az adott szerző saját hagyományához híven fejti ki álláspontját, ugyanakkor meg kell jegyeznie, hogy a kérdésben más interpretáció is létezik. Amennyire lehetséges, rá kell mutatnia, mely okokból következnek az eltérések, illetve interpretációs konfliktusok. A bevezetett alapelv szerint tehát nemhogy megkerülnék a közös történelem kényesebb kérdéseit, épp ellenkezőleg: kötelesek bemutatni és értelmezni őket.

Már a kezdet kezdetén szükségesnek tartották saját országukat, nemzetüket s annak történelmét a tágabb politikai és kulturális közösségbe ágyazni. Főleg - de nem csak - az egykori Rzeczpospolitát, az Orosz Birodalmat, a Habsburg Monarchiát értették ezen. Kiemelték az európai örökség mindkét ágának: a római és a bizánci hagyománynak a fontosságát. Mivel az illető négy ország kisebb-nagyobb mértékben eme két nagy európai hagyomány találkozásának ütközőpontja volt, felismerték, hogy Európának ezt a régióját, amelyet Oskar Halecki nyomán Kelet-Közép Európának neveznek, ez a tapasztalat jellemzi leginkább. Már itt szükséges megjegyezni, hogy az összegzés munkálatainak előrehaladtával a szerzői munkaközösség tagjaiban egyre inkább tudatosult, mennyire helyénvaló ez az elnevezés Európa e részére.

A szintéziseknek - az előzetes szándékok szerint - saját államainkat és nemzeteinket érintő komoly reflexióknak kell lenniük: olyan reflexióknak, amelyek elkerülik a nacionalizmust és exkluzivitást, az „idegenek” kizárását a nemzeti közösség történelméből. Ezért is határozották el, hogy mindenképpen figyelembe kell venni azokat a nemzeteket és vallási közösségeket is - zsidókat, oroszokat, németeket, tatárokat, karaitákat és másokat -, amelyek e négy ország területén éltek vagy élnek mindmáig.

A legnehezebb feladatnak a 20. századi totalitarizmus megítélése bizonyult, melyet e térség lakói oly keservesen voltak kénytelenek megtapasztalni. A nehézségeket még a szintézis megfelelő részeinek elkészülte előtt felvetették. Az értékelés kiindulópontja a már fentebb is említett emberi jogok érvényesülése volt. Lényeges feladatot jelentett az eddigi történetírás állapotának kritikus mérlegelése, amelyet úgyszintén célul tűztek ki maguk elé a szerzők. Vonatkozik ez a 19. századra mint a modern nemzeti mozgalmak születésének időszakára és a 20. században a függetlenség korára, de még inkább a szovjet korszakra.

A szintézisek védnöke az 1993-ban létrejött Kelet-Közép-Európa Intézetek Föderációja, amely a fehérorosz, litván, ukrán, magyar, lengyel, szlovák és cseh kutatóműhelyek munkáját koordinálja, kapcsolódva a két világháború között már működött hasonló szövetség hagyományához. A projekt anyagi támogatást kapott és kap a következő intézményektől: National Endowment for Democracy, UNESCO, a Tudományos Kutatások Bizottsága, Lengyel Nemzeti Oktatásügyi Minisztérium.

A szerkesztőbizottság és a szerzők az utóbbi nyolc év folyamán mintegy harmincszor találkoztak, esetenként viharos viták közepette tárgyalták meg a munkák újabb részeit. A vita kötetlen volt, gyakran kiélesedett, de szem előtt tartva a szükséges egység megteremtését. Az opponensek által meggyőzött szerzők ennek nyomán gyakran átírták szövegeiket. Előfordult,

hogy egy-egy szóért, kifejezésért késhegyre menő vita folyt, ami tanúsította, hogy nemcsak az fontos, *amit* mondanak, hanem a mód is, *ahogyan* mondják. Nem egy kifejezés, amely az adott nyelven semlegesnek, sőt pozitívnak tűnik, egy másik nyelven pejoratív felhangot kaphat. Számos példát lehetne hozni - elégedjünk meg most eggyel. A lengyel nyelvben meggyökerezett „kresy” -végek, határvidék - nem hangzik túl jól egy litván vagy ukrán fül számára. Ami lengyel perspektívából „határvidék”, az a szomszédos ország számára gyakran központnak számít. Fontos megjegyezni, hogy nem pusztán szavakról, hanem elsősorban a másik fél iránti tiszteletéről van szó.

Találkozóink minden résztvevője kiemelte annak jelentőségét, hogy mind a négy érdekelt fél részt vett a tanácskozásokon. Ily módon gyakran hamarabb sikerült megegyezésre jutni.

Eredmények

1996-ban a szerkesztőbizottság jóváhagyta és elfogadta az összegzés valamennyi kötetét. Azóta a fő feladatot a publikáláshoz szükséges szponzorok megtalálása s a könyveknek a projektben részt vevő négy ország nyelvére történő lefordítása jelenti.

Mindeddig csak két kötet jelent meg: Natalia Jakovenko *Ukrajna rövid története a kezdetektől a 18. század végéig* (Kijev, Heneza, 1997), valamint Jaroszlav Hricak műve: *Ukrajna rövid története. A modern ukrán nemzet kialakulása a 19-20. században* (Kijev, Heneza, 1996). Mindkettő elnyerte a Varsói Keleti Szemle 1997-es díját a legjobb külföldi történelmi munkáért. A díj átadására 1998. március 7-én került sor a varsói Potocki Palotában (Varsói Egyetem). A könyvek hamarosan megjelennek lengyel fordításban, ami a tervezet alapelveiből következik - sőt angolul is.

Sok összetevője volt ennek a kétségkívül nagy sikernek. Az okok mindenekelőtt a két könyv értékében keresendők. Mindkét szerző sok szempontból úttörő szerepet vállalt Ukrajna és az ukránok történelmének újraértelmezése terén. Jakovenko leszámolt az ukrán történetírásban régóta létező „ukrán nép - lengyel urak” sztereotípiával, bebizonyítva, hogy a főurak közt a 17. században milyen sokan vallották magukat ruszinnak, ergo ukránnak. Kifejtette, hogy a Lengyel Köztársaság idején kialakult politikai hagyományok mily módon honosodtak meg és éltek tovább a kozák és hetman Ukrajnában.

Bemutatta azt is, hogy egészen a kozákság végső sikeréig mennyire lengyeles volt a „ruszin” politikai hagyomány, mely a nemzetiségi szolidaritáson és a hercegi családok iránti hűségen alapult. Végül megmutatta, hogy etnikailag és vallásilag milyen sokszínű volt az ukrán föld lakossága.

Hricak viszont a következő, sokak számára talán vitatható tézist állította fel: az ukrán földön kialakult bolsevik függőségnek nemcsak külső, hanem belső okai is voltak. Ily módon a 20. századi Ukrajna történelméért - tegyük hozzá, tragikus történelméért - magukat az ukránokat is felelőssé tette.

A még kiadás előtt álló Fehéroroszország, Litvánia és Lengyelország története ugyancsak szolgál újfajta interpretációkkal, időnként még új faktográfiai megállapításokkal is. Ez utóbbi szempontból különösen Hienad Sahanowicz és Zachar Szybieka Fehéroroszország történelmét tárgyaló munkái fontosak.

A négy nemzet történelmének szentelt szintézis terve iránti érdeklődés és elismerés újabb bizonyítéka „A nemzeti térség változásai és határai Kelet-Közép-Európa történelmében Fehéroroszország, Litvánia, Lengyelország és Ukrajna példáján” című nemzetközi konferencia, amelyet 1998. október 23-25. között a Lublin melletti Dabrowicában rendeztek. A konferenciát a Jerzy Kłoczowski igazgató által irányított Lublini Kelet-Közép-Európa Intézet szervezte, az UNESCO és a CISH égisze alatt.

Összegzés

Mint már említettem, a szintézisek elkészültek. Csak azt kívánhatjuk, hogy a szerkesztők és szerzők sokéves fáradozása napvilágot lásson, vitát kezdeményezzen. Kifejezhetjük abbéli reményünket is, hogy a négy nemzet történetének megírása során végzett közös munka tapasztalatai más hasonlóképpen gazdag és problematikus történelmi múltra tekintő régiók történészei számára is hasznosak lesznek a múlt megértésében és a kölcsönös tiszteleten alapuló jövő alapjainak kialakításában, minél nagyobb hangsúlyt helyezve arra, ami összeköt.

Lengyelből fordította: Laurinyecz Imre

JAROSLAV HRICAK

Az Ukrajna, Lengyelország, Fehéroroszország és Litvánia által létrehozandó közös tankönyv előkészületei és kiadása - ukrán szemszögből

A mai kelet-közép-európai térséget vizsgálva legtöbbször döntő fontosságúnak tartják a régióbeli különböző történelmi örökségek szerepét a posztkommunista gazdasági, politikai és kulturális fejlődés alakulásában. Ehhez elengedhetetlen a nemzeti múlt kritikus szemmel történő újraértékelése. A kihívásnak eleget téve kelet-európai és észak-amerikai történészek egy csoportja 1992-ben meglehetősen nagyigényű projektbe kezdett, mégpedig négy posztkommunista ország - Fehéroroszország, Litvánia, Lengyelország és Ukrajna - történelmének újraírásába. A kiindulópont az volt, hogy ezen országok történelme különösen gazdag hagyománnyal rendelkezik a demokrácia terén. Ez a gazdagság sokak szerint annak köszönhető, hogy a négy államnak közös történelmi öröksége a Rzeczpospolita, vagyis az újkori lengyel-litván állam hagyatéka, melyet néhány történész egy újonnan felbukkanó demokratikus rend, vallási tolerancia stb. példájának tekintett.

A projekt gondolatát áthatotta a kommunizmus bukása utáni optimizmus. Más elképzelések mellett létezett a régi Kelet-Közép-Európáról alkotott felfogás is, melyet a híres lengyel történész, Oskar Halecki dolgozott ki a két világháború között. Halecki nem értett egyet azzal a szokással, amely úgy beszélt a nyugati civilizációról, hogy közben nem vette figyelembe a kontinens keleti felét. Szerinte ez a térség fontos szerepet játszott Európa és Ázsia civilizációs különbségeinek áthidalásában. A különbségtétel alapjául szolgáló fő kérdés a szabadság és hatalom, valamint anarchia és nihilizmus közötti egyensúly. Így ahelyett, hogy Európát kétfelé, egy nyugati (katolikus) és egy keleti (ortodox) részre osztaná, bevezette a négy részre tagolás gondolatát: nyugat, nyugat-közép, kelet-közép, kelet.

Halecki azokat a független államokat tekintette a kelet-közép-európai régió részének, melyeket nyugaton Skandinávia, Németország, Olaszország, keleten pedig a Szovjetunió határolt. Régióinkban hajdan ez Lengyelországot és a Kijevi Ruszt jelentette, később a Lengyel-Litván Nemzetközösséget. Halecki szerint Lengyelország pozíciója a legfontosabb, mivel a múltban, a Rzeczpospolita idején ő volt a föderáció központja, mely majdnem az egész kelet-közép-európai térségre kiterjedt. Történelmileg három állam - Litvánia, Lettország és Észtország - tartozik teljes egészében Kelet-Közép-Európához. Fehéroroszországot és Ukrajnát tekintve Halecki három lehetőséget vázolt fel: függés Oroszországtól, függetlenség-ebben az esetben Kelet-Európához tartozna - és végül, történelmi kötődésekre hivatkozva, befogadás Kelet-Közép-Európába.

Ezen előfeltevéseknek megfelelően a projekt fő célja az volt, hogy bemutassa a négy állam nemzeti történelmét - külön hangsúlyt fektetve politikai életük és nemzeti kultúrájuk demokratikus tradícióinak fejlődésére és megőrzésére -, valamint a négy nép együttműködésének számos példáját. A szerzők arra törekedtek, hogy a szöveg ne legyen túlhalmozva adatokkal, hanem inkább segítse az olvasót a négy ország politikai, kulturális és gazdasági történelme főbb irányvonalainak megértésében. Tehát azokat a tendenciákat részesítették előnyben, amelyek hosszú távon működnek, a rövid távú perspektívákkal szemben. A projekt kezdeményezői feltételezték, hogy a történelem ilyenfajta leírása nemcsak tudományos, hanem oktatási célokot is ki fog elégíteni. A tankönyv a demokráciát nem elvont fogalomként tanítaná, hanem mint amelyet közvetlenül a négy állam történelmi örökségéből lehet levezetni, és így könnyebben érthető az állampolgárok számára. A közös történelmi örökség gondolata elősegítené, hogy a négy ország lakossága közelebb kerüljön egymáshoz, valamint azt, hogy újraéledjen a kelet-közép-európai régió fogalma sajátos kulturális és politikai hagyományaival.

A vállalkozásnak nem az volt a célja, hogy hagyományos gimnáziumi tankönyvet hozzon létre. Inkább olyan első lépésnek tekintették, melynek során szövegek keletkeznek, amelyeket belátható időn belül egy teljesen új tankönyvtípus létrehozásához kívánnak felhasználni. Ezért első számú célcsoportjuk a történelemtanárok, tágabb értelemben olyan átlagértelmiségiek, akik változásokat tudnának kezdeményezni a politikai és kulturális életben.

A tankönyvek szigorú kronologikus sorrendben tárgyalják a fontosabb történelmi korokat. A periodizálás tükrözi az egyes országok történelmi eseményeinek sajátosságát éppúgy, mint az összeurópai eseményeket. Minden korról külön fejezet foglalkozik. A fontosabb korok a következők:

- őskor;
- az első államok kora (Kijevi Rusz, Lengyel Királyság, Litván Királyság - sic!) / a középkor eleje és közepe;
- a lengyel-litván közös állam kora / a középkor második fele és az újkor eleje;
- a lengyel-litván közös állam felbomlása és területeinek az Orosz és az Osztrák Birodalomhoz csatolása, újkori nemzetépítés / a történelmi 19. század (a francia forradalomtól az első világháborúig);
- a háború és a forradalom (1911-1921); - a két világháború közötti korszak;
- a második világháború;
- a háború utáni kommunista éra;
- a bársonyos forradalmak és a kiválás a kommunista blokkból;
- a kommunizmus utáni fejlődés.

Az egész projekt műhelyfoglalkozások során született. A találkozások alkalmával, melyeket átlagban évente kétszer rendeztek meg, a szerzők, a kiadók és a projekt szakértői alaposan ki tudták dolgozni az alapötletet, és megbeszélni a már megírt fejezeteket. E vitáknak nem az volt a céljuk, hogy egységesítsék a vitatott témákról alkotott nemzeti értelmezéseket, hanem hogy mindenki számára elfogadható formába öntsék a különböző nézőpontokat.

Az eredeti szövegek országonként mintegy 600 gépelt oldalt tesznek ki. A négy kötet egészét mind a négy nyelven és angolul is ki szeretnék adni. A tankönyvet a térségről készített történelmi atlasz, valamint történelmi dokumentumgyűjtemény fogja kiegészíteni, mely utóbbi a nemzeti múlt főbb tényeit és történéseit mutatja be.

Az eredeti szövegek mellett a litván és az ukrán szerzők készítettek egy részletesebb változatot is, melyet hazájukban külön is ki fognak adni. Az Ukrán Nemzeti Közoktatási Minisztérium komoly érdeklődést mutatott a projekt e része iránt, és talált módot arra, hogy az ukrán tankönyv bővített változatának kiadási költségeit fedezze. A tankönyv két kötetét 1996-1997-ben kiadták, és engedélyezték iskolai használatát segéd-, illetve kiegészítő anyagnaként.

Ahogy a projekt a befejezéséhez közeledik, reálisan értékelhetővé válnak erős oldalai és gyenge pontjai. Elsőként az előnyeire szeretnék utalni. Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a projekt hozzájárult egy újfajta nemzeti történetírás modelljének bevezetéséhez, és így segített elkerülni néhány megrögzött intellektuális klisé, mely akadályozta a négy nép kölcsönös megértését. Az első a nemzeti hagyomány eltorzítása, mely a történelmet idegen behatolók és megszállók történelmi igazságtalanságainak hosszú soraként szemléli. A történelem ezen felfogása a „nekünk van igazunk, ti tévedtek alapon nyugszik. A másik felfogás arra csábít, hogy a nemzeti történelmi fejlődést egyedülállónak, minden előzmény nélkülinek tekintsük. Az igazság az, hogy mindkét megközelítés élt az egykori Szovjetunióban, így aztán nem csoda, hogy még mindig felfedezhetők a posztkommunista történetírásban. A harmadik intellektuális bűnnek viszont semmi köze a szovjet örökséghez. Ez inkább a kelet-európai értelmiségiek azon hajlamát tükrözi, mely a nemzetet etnikai alapon tekinti, tehát azonos

leszármazásúak közösségeként, akik azonos nyelvet beszélnek, és azonosak a szokásaik. E felfogás számára a nemzeti történelmekben nincs helye a nemzeti kisebbségeknek, melyek nyilvánvalóan nem ugyanolyan származásúak, mint a népesség nagy része. Ők így csak terhet jelentenek, melyet figyelmen kívül lehet hagyni.

Az ilyen alapon írt legrosszabb történelem gyűlölködő, önmagába zárkózó, és nemzeti szempontjaiban kirekesztő. Megfordítva: a legjobb történelem kritikus, összehasonlító és soknemzeti. A szerzők és a kiadók mindent megtettek azért, hogy elkerüljék az első megközelítést, és minél közelebb kerüljenek a második alternatívához. Véleményem szerint ennek az intellektuális törekvésnek ez a legnagyobb sikere.

Most pedig az akadályokról és a hiányosságokról szeretnék szólni. Ezek közül néhány a törekvés tudományos jellegéhez kapcsolható. A legtöbb szerzőnek nem volt tankönyvírói vagy középiskolai, egyetemi történelemoktatói tapasztalata. Ők kizárólag tudósok, akik ritkán érezték szükségét szűk tudományos területük népszerűsítésének. Ezért meg kellett találniuk saját hangjukat, hogy szövegük ne legyen unalmas, és elkerüljék a szakzsargont. Meg kellett tanulniuk egyszerűen, kifejezően és meggyőzően fogalmazni. Tudósokból hirtelen írókká és tanárokká kellett válniuk.

A legnehezebb feladatot a különböző nemzetiségi interpretációk összhangba hozása jelentette. A négy ország történelme szorosan összekapcsolódik a politikai rendszerek, valamint a kulturális és vallási folyamatok, melyek ebben a térségben jelentkeztek, gyakran átlépték a négy nép etnikai határait. Ezért néhány esemény és évszám nem csupán egy nemzet történelméhez csatolható. Gyakori probléma, hogy mindegyik nemzeti történetírás megpróbálja saját nemzetéhez kötni az eseményeket. Melyik volt az a nyelv, amely a középkori Litván Királyságban (sic!) hivatalos rangot kapott? A litvánok óslávnak nevezték, miközben a fehéroroszkok és ukránok inkább óbelorusznak, illetve óukránnak tartják.

Az igazság az, hogy még a 17. században, a Dnyeper völgyének kiterjedt térségében élő lakosságról sem lehet megállapítani, milyen nemzeti identitású volt. Az egymástól távoli csoportokban élő lakosság meglehetősen különböző nyelvet használt, de a legeltérőbb beszédmódokat számos átmeneti dialektus hidalta át, és nyelvészeti szempontból nem volt éles határ közöttük. Különösen igaz ez azokra a népcsoportokra, amelyeket ma ukránoknak és fehéroroszkoknak hívunk. Csak fokozatosan, a különböző kulturális központok vonzásának hatására jelentek meg a külön nyelvek. E rövid utalások azt mutatják, hogy a nemzeti identitás fejlődésében nem demográfiai vagy nyelvészeti folyamatosságról van szó - ahogy azt a nemzeti történetírás állítja-, hanem nemzeti mítoszok elfogadásáról, melyeket többé-kevésbé tudatosan manipuláltak.

A legnagyobb problémák akkor jelentkeznek, amikor ezek a mítoszok a politikatörténet területén bukkannak fel. E négy nép múltbeli közös léte egyáltalán nem volt békés. A lengyel történészek felfogása szerint a lengyel-litván közös állam példát adott vallási toleranciából és demokratikus elvekből - miközben a fehérorosz és az ukrán történeti feljegyzések egészen másról tanúskodnak. Ugyanez igaz a 19-20. századi nemzeti viszonyokra, különösen a lengyel-ukrán, lengyel-fehérorosz és lengyel-litván kapcsolatok drámai jellegére a háborúk közötti és alatti időkben. Röviden tehát: hogyan lehet összeegyeztetni az áldozat és az elkövető szempontját? A legtöbb ukrán számára a 17. század derekán kirobbanó lengyelelles kozák felkelés vezetője, Bohdan Hmelnyickij nemzeti hős, aki felszabadította őket az elnyomó lengyel iga alól. A lengyel és zsidó nemzeti emlékezés azonban felelőssé teszi őt lengyel nemesek és a zsidó lakosság véres lemészárlásáért. És fordítva: a modern, két háború közötti lengyel állam egyik alapítóját, Józef Pitsudski marsallt meglehetősen negatívan értékeli a hagyományos fehérorosz, litván és ukrán történetírás. Tervei közt szerepelt, hogy felélessze a lengyel-fehérorosz-litván-ukrán föderációt, az egykori Rzeczpospolita mintájára. Óriási, etnikailag nem lengyel területek bekebelezését jelentette a

terv, így hozzájárult a fehéroroszk, litvánok és ukránok nemzeti sérelmeihez a két háború közötti időkben.

A hagyományos nemzeti történetírások gyakran nem veszik figyelembe, hogy az elkövetők sok esetben maguk is áldozatok, mártírok Egyértelmű, hogy a nemzeti mítoszok és sztereotípiák kritikusai számára a nemzeti nézőpontok összeegyeztetése volt az egyik legnehezebb feladat. Az ilyenfajta kérdések megvitatása vette igénybe a legtöbb időt a szerzők és kiadók találkozásai alkalmával. Meglepő, hogy nem volt komoly nézeteltérés a lengyel, a litván és az ukrán történészek között. A legtöbb vita a fehérorosz és a litván szerzők között folyt.

A közös erőfeszítésnek, az intellektuális tisztességnek és a jó szándéknak köszönhetően a projekt résztvevőinek sikerült megoldaniuk a legtöbb problémát. Külön dicséret illeti a lublini intézet munkatársait, akik a viták során igen toleráns légkört teremtettek. A legfőbb problémát azonban nem a nemzeti történetírások összhangba hozása jelenti. Ahhoz, hogy mind a négy ország olvasói számára egyformán meggyőzőek legyenek a szövegek, nem elég csupán azt mondani, hogy mindnyájan bűnösök voltunk, és mindnyájan szenvedtünk. A legnagyobb kihívást annak bemutatása jelentette, hogy ez a négy ország-politikai és kulturális hagyományai folytán - milyen különböző történelmi régiókhoz tartozik.

A valódi ellentmondás abból a tényből származik, hogy ezek az országok az elmúlt években különböző irányokba távolodtak egymástól. Lengyelország, a legsikeresebb, Nyugat felé orientálódik, Litvánia a többi balti országgal együtt próbálja megtalálni az útját, Fehéroroszországra pedig megint a tekintélyelvűség árnyéka vetül. Úgy látszik, egyedül Ukrajna nem döntötte még el, melyik irányba induljon. Így a közös politikai és kulturális hagyományokból kevés maradt meg.

Nem merek minden szerző nevében beszélni, és elmondani, miként próbálják ők az elméleti séma és a valós élet közötti ellentmondást feloldani. Inkább a saját megoldásomat vázolnám. A jelenlegi Ukrajna képe távol áll a nyugati modelltől, és nehezen lehetne bizonyítani az eredeti feltevést, miszerint életképes és megbízható demokratikus hagyományok élnek az ukrán politikai életben. Ha az egykori lengyel-litván közös állam négy utódállamát vizsgáljuk, akkor Fehéroroszország helyzete még gyászosabb - azonban ez nem adhat okot az ukrán államügyek feletti örömré.

Van azonban az ukrán közéletben valami, amit nyugati mérce szerint is nagyra becsülhetünk: az ukrán társadalom magas fokú politikai stabilitása. Sokan jósolták és számítottak arra, hogy Ukrajnában etnikai és szociális felfordulás lesz úrrá az ősi faji ellenségeskedés, a gazdasági helyzet rosszabbodása és a nagy politikai és regionális különbségek miatt, ám ez nem következett be, és reméljük, nem is fog. A regionális különbségek Ukrajnában is nagyjából azt az elvet követik, mint a másik három országban: minél nyugatabbra fekszik egy terület, annál stabilabb politikailag. És fordítva: minél közelebb van egy térség a 19. századi Orosz Birodalom, illetve a 20. századi Szovjetunió szívéhez, annál nagyobb gondot okoz a régi politikai és gazdasági rendszertől való elszakadás. Így Európa politikai és kulturális övezeteinek egykori megkülönböztetése máig érvényes, az új körülmények között is.

Amikor ennek a térségnek a sorsáról beszélünk, teljesen egyértelmű: Ukrajna és a környező országok politikai függetlenségének kérdésében többről van szó, mint csupán saját jövőjükről. A nyugati kultúrával foglalkozó történészek felhívták figyelmünket arra, hogy egykor az európai civilizáció sorsa a Kr. e. 5. századi perzsa-görög háború kimenetelétől függött. Ha a perzsák nyertek volna, a görög polisz Perzsia egyik alkirályságává válik. Mi történt volna a görög művészettel, drámaírással, filozófiával és mindenekelőtt az önkormányzás eszméjével? Mennyire mássá vált volna a nyugati kultúra! Ez a példa azt mutatja, milyen nagy hatása lehet egy látszólag helyi konfliktusnak hosszú távon. A 20. század világméretű politikai eseményeit, így a második világháborút vagy a kommunista

rendszer felemelkedését, illetve bukását az is meghatározta, mi irányítja a Németország és Oroszország közötti országokat. Fehéroroszország, Litvánia, Lengyelország és Ukrajna földrajzi fekvésükből adódóan az európai sakktabla fontos figurái. Amennyiben politikailag életképesek, akkor elősegíthetik Oroszország és a keletebbre fekvő országok demokratikus átalakulását. Ha viszont elvesztik a játszmát, akkor megint kiújulhat Kelet és Nyugat ősi ellentéte.

Nagyon fontos, hogy ezen országok lakói tudatában legyenek küldetésüknek, mert semmi sem tudja erejüket jobban fokozni, mint a felelősségtudatuk. Pontosan ezt tűzték ki célul a tankönyvek szerzői. Hogy ez mennyire sikerült nekik, azt majd az olvasók döntenek el.

Angolból fordította: Kiss Antalné

HENRYK GAPSKI

A kelet-közép-európai együttműködés lublini tapasztalatai

Budapesti találkozáson-melyet a mai Európában zajló közeledési folyamatok különféle aspektusainak, elsősorban az ebben rendkívül fontos szerepet játszó történelemnek szenteltünk - mindenképpen szót kell ejtenünk a lublini tapasztalatokról is. E tanulságok összefüggnek az ott megalakult és működő Kelet-Közép-Európa Intézettel, mely formálisan 1991-1992 fordulóján, az 1989-es változások következményeképpen jött létre. Létét a lublini központ több évtizedes kutatói tapasztalatának köszönheti, de magába foglalja számos olyan korábbi reflexió csíráját is, amely Közép-, Kelet-, Szláv- és Dél-Európa, általánosságban véve kontinensünk ama részének történetét érinti, melyen Szent Vencel és Szent István történelmi államainak királysága, valamint a lengyelek és litvánok közös állama, a Rzeczpospolita terült el: tehát a mai Németország és Oroszország közt húzódó nagy politikai térségét.

Az intézet alapítói a Kelet-Közép-Európa nemzeteinek és államainak közös múltját érintő interdiszciplináris kutatást tűzték ki célul maguk elé. Ami a történelmet illeti, rögvest ki kell azonban jelentenem - anélkül, hogy jobban belebonyolódnánk a fogalom definíciójának tárgyunktól eltérő taglalásába -, hogy itt egy lehetőleg széles, integráns, a középpontba magát az embert állító történelemképről van szó. Mulasztások, kisebb-nagyobb hazugságok, különféle torzulások, úgynevezett fehér foltok-melyek nem csak barna vagy vörös színű ideológiai totalitarizmusokból, netán különböző típusú imperializmusokból eredeztethetők - azonban voltak és maradtak is jócskán.

Tökéletesen tisztában voltunk azzal, hogy kelet-közép-európai országaink elsődleges feladata a közeledési folyamatokban éppen egész eddigi történelmünk és historiográfiai hagyományunk áttekintése, egyfajta mérlegkészítés. Abból a meggyőződésből következik ez, hogy az európai gondolkodásban és kultúrában a történelem mindig is kivételes szerepet játszott. S ahogyan azt Jerzy Kłoczowski, az intézet alapítója megfogalmazta: „A kérdés, melyet föl kell tennünk magunknak, a következő: hogyan kell megírni országaink történelmét, Közép- és Kelet-Európa összes országának-nemzetének történelmét úgy, hogy egyúttal teljes egészében figyelembe vegyük a különféle csoportok azonosságtudatát és nemzeti kultúráját, keresztény vagy egyéb vallási identitását, a pluralizmus egész gazdagságát. Ugyanakkor másokat is megértő, nyitott értelmezésnek kell lennie, hogy megtalálhassuk azt, ami örökségünkben, kultúránkban, történelmünkben közös.” Országaink a keresztény Európa keretein belül hosszú múltra tekintenek vissza, s ezt sokoldalúan be kell mutatni. Ugyanakkor ezen a területen a zsidóknak vagy éppen a muzulmánoknak is jelentős szerep jutott, ezt is ki kell emelni, szakszerűen be kell mutatni.

A különböző kutatási tervzetek kiindulópontja - nyilvánvaló okokból - a visszatekintés volt az egykori Lengyel Köztársaság és mai utódai: Fehéroroszország, Litvánia, Lengyelország és Ukrajna múltjára. Ezekben történészcsoportokat hoztak létre, melyek felvállalták országaik „közösén átgondolt” történetének megírását. A jelentős mű, melyben megkísérlik a szomszédos országok kedvező ábrázolását, hamarosan elkészül, s már nyomtatásban is megjelentek a szintézis egyes országokat érintő részei.

Francia kollégákkal együttműködve kezdeményeztük az egész keletközép-európai régió történelmének újabb tudományos feldolgozását, elsősorban a kontinens más részein élő olvasók számára. A munka a Presses Universitaires de France kiadónál a nyomdai előkészületek fázisában van.

A feladat, amely sok ország számos kutatóját - nem csak a kelet-közép-európaiakat - gyűjtötte össze, a nemzeti, etnikai és vallási kisebbségek sokrétű problémáinak bemutatása volt. A téma már önmagában véve is igen nehéz, s a bonyolult események, amelyek a 20.

században bekövetkeztek, rendkívül sürgőssé tették e kérdéskör nyugodt és sokoldalú vizsgálatát. Hiszen a balkáni katlan jugoszláv kiadásban „új leckét” adott mindannyiunknak. Szembe kellett néznünk azzal, hogy a kisebbségek problémáját nem vizsgálhatjuk elkülönítve: tágabb, összehasonlító rálátásra van szükség, hogy egyetlen kisebbséget se vizsgáljanak önmagában, s ezáltal ne kényszerítsék saját „traumájának” pozíciójából szemlélni az őt érintő kérdéseket. Ezért a soron következő konferenciákra különféle specialistákat hívtak meg, magas szakmai színvonalat és széles tematikai határokat biztosítva így a tanácskozásoknak. Az egyes ülészakok a következő hat téma köré szerveződtek: statisztikai atlasz, valamint történelmi, jogi, politológiai, pszichológiai-szociológiai és filozófiai-teológiai megközelítések. Eddig öt ülészakot tartottunk, egyenként körülbelül 150 résztvevővel 20, elsősorban európai országból.

Befejezésül széles körű nemzetközi konferenciát rendeztünk „Azonosságtudat, másság, tolerancia - a béke kultúrája” címmel. A lublini konferencia kapcsolódott az UNESCO és az ENSZ által „A tolerancia évének nyilvánított 1995-ös esztendő eseményeihez. Előkészítésébe bekapcsolódtak többek közt az Európa Bizottság, az Európa Tanács és a Helsinkii Emberi Jogok Bizottsága, az UNESCO országos bizottságai és a Kelet-Közép-Európa Intézetek Föderációjába tömörült szervezetek is. A szervezők célul tűzték ki régióink nagy történelmi hagyományának, a toleranciának fölidézését és szembeállítását a 20. század végi kelet-közép-európai országok helyzetével, ahonnan barbár módon tűnt el a különféle nemzetiségek, vallások, nyelvek és kultúrák együttélésének gazdag hagyománya. A lublini konferencia megfelelő keretet nyújtott azoknak a tárgyilagos vitáknak és eszmecseréknek, amelyek a tolerancia hagyományait és fejlődésének perspektíváit kívánták régióink, valamint az egész európai kontinens keretein belül vizsgálni.

A legkényesebb kérdések megvitatásakor tanúsított nyíltság és a dialógus légköre, amelyet Lublinban elértünk, igényli a folytatást, a megfigyelések és elemzések újabb területekre való kiterjesztését, többek közt régióink déli részének bevonását. Részünkről teljes mértékben nyitottak vagyunk egy ilyenfajta együttműködésre.

Végezetül szeretném megemlíteni a lublini Kelet-Közép-Európa Intézet tevékenységének egy magyar vonatkozását. A könyvek sorában, amelyeket intézetünk a Kelet-Közép-Európa Könyvtár sorozatában kiadott, az elsők között jelent meg az ismert magyar történész, Szűcs Jenő műve, a *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*.

Lengyelből fordította: Laurinyecz Imre

HANNA DYLAŁOWA

A fehérorosz, litván, lengyel, ukrán közös történelmi örökség problémái

A hajdani Rzeczpospolita története 1945-ig négy nemzetet foglal magába: a fehéroroszt, a litvánt, a lengyelt és az ukránt. A Szovjetunió összeomlása, sőt már korábbi átalakulása, a *peresztrojka* és a *glasznosztj* reálissá tette e négy nemzet történéseinek (ezúttal nem felülről deklarált) együttműködését. Az 1990 óta rendezett találkozókön olyan kezdeményezés született, hogy előbb párhuzamosan megírjuk, majd közösen kiadjuk nemzeti történelmeink szintézisét.

Már az első találkozókön és azóta is folyamatosan órákig tartó viták alakultak ki, hiszen több évszázados közös történelmünkéből igen sok olyan kérdés következik, amelyet egyeztetni kell. Nekünk, lengyeleknek első számú problémánk az volt - s talán ma is az -, hogy évtizedeken át irodalmunkat, politikai életünket, sőt még a konspirációt is, és persze a történetírást egyfajta „lengyelcentrizmus” uralta. Ez többek közt abból is fakadt, hogy a 16-17. században ellengyelesedett az elit, vagyis a nemesség és a főúri rend, tehát pont azok a rétegek, amelyek a nemzetet, azaz azt a csoportot alkották, amelyet ugyan kötelezettségek is terheltek, de elsősorban jogokat és privilégiumokat mondhatott magáénak.

A soknemzetiségű Rzeczpospolitát egyre inkább azonosították Lengyelországgal. A 19. században pedig lényegében maguk a lengyelek „annektálták” e fogalmat azáltal, hogy a több részre osztott ország függetlenségéért küzdve Lengyelországon az egész egykori államterületet értették. Elég csak felidézni a 19. századi titkos és legális társaságok neveit (Lengyel Légiók, Lengyel Demokraták Társasága, Lengyel Népi Társaság, Lengyel Nemzeti Konföderáció, Egyesült Lengyel Emigráció stb.) vagy a korabeli irodalmi művek címeit, hogy megérthessük, milyen mélyen gyökerezett a lengyel társadalom köztudatában a Rzeczpospolita és Lengyelország szinonim értelmezése. Henryk Sienkiewicz *Trilógiájának* lapjairól egész nemzedékek tanulták meg, hogy Bohdan Hmelnickij lázadó volt, Janusz Radziwiłł pedig áruló. Ez utóbbi ugyanis meg merészelte szakítani a lengyel-litván uniót, ami a lengyelek számára egyszerűen elképzelhetetlennek tűnt. Ilyen üzenetet hordozott a *Trilógia*, amelyet a szerző kifejezetten azért írt, hogy a szívekre hasson.

Ami szintén nagyon fontos: a nemzetközi világ is elfogadta a Rzeczpospolita ellengyelesedését. Az új fogalom általános meggyökerezését jelezte, hogy a „lengyelkérdés” megvitatása magánbeszélgetésekben és európai politikai körökben egyaránt mindennapossá vált. Így aztán az első világháborúig a többi nemzeti kérdés szinte szóhoz sem jutott. Litvánia, Fehéroroszország és Ukrajna ügye egyszerűen a lengyelkérdés részét alkotta. A függetlenség visszanyerése (1918) után annyi történt, hogy a lengyel köztudatban az ország keleti határa az 1772-es vonalról az 1921-es orosz-lengyel békeszerződésben rögzített vonalra húzódott vissza. Amikor viszont az első világháború után megalakult a független Litvánia, a térség számos lakosa dilemmával találta magát szemben: lengyel vagyok vagy litván? A helyzetet bonyolította, hogy az elit elsőprő többsége immár századok óta lengyelül beszélt, és jelentős mértékben el is sajátította a lengyel kultúrát.

Általában mégis litvánnak tartották magukat, hiszen a mai Litvániát és Fehéroroszországot magába foglaló Litván Nagyfejedelemség területén születtek, amely egybetartozott a „Koronával”, azaz a tulajdonképpeni Lengyelországgal.

1918 után a többség a lengyel opció mellett döntött. Ez persze távolról sem jelentette, hogy ne merültek volna fel olyan önmeghatározási problémák, amelyekkel a korábbi nemzedékek nem szembesültek, hiszen azok felváltva használták a lengyelországi litván, litvániai lengyel, a Lengyelország és Litvánia fogalmakat. Legjellegzetesebb példa erre két történelmi személyiség: Adam Mickiewicz és Tadeusz Kosciuszko. Kosciuszko litvánnak mondta magát, hiszen a Litván Nagyfejedelemség szülötte volt, de minden, amit a

függetlenségért tett, illetve megnyilatkozásai is azt bizonyították, hogy Litvániát és Lengyelországot lényegében azonos fogalomként kezelte. 1794-ben a „lengyel nemzetre” esküdt fel Krakkóban, és I. Sándor cárnak is Lengyelország 1772 előtti határaitól beszélt. Mickiewicz „Litvánia, hazám” felkiáltással kezdte *Pan Tadeusz* című hőskölteményét, de az egész műben hemzseg a Lengyelország kifejezés. Kosciuszkoéhoz hasonlóan ő is felváltva beszélt Lengyelországról és Litvániáról. Egyikőjüknek sem kellett - mint ahogy 1918-ig még sokaknak másoknak sem - pontosan meghatározni, hogy mit ért ezeken a fogalmakon. Ilyen kényszer csak a 20. századi nemzedékekre nehezedett. A választása kétféle öntudat között gyakran drámai volt, hiszen nemegyszer egész családokat szakított ketté. „Hiba volna azt gondolni - írta Czesław Miłosz 1989-ben -, hogy ezek a dolgok viccesek, s alapvetően jelentéktelenek. A 20. században, s különösen az első világháború után, amikor létrejött a litván állam, gyakran a lehető legközelebb álló embereket távolították el egymástól, testvért testvérral fordítottak szembe.” De még azok is, akik a lengyel opciót választották, nehézségekbe ütköztek önmeghatározásuk során. „Mindnyájan egyszerre tartottuk magunkat lengyelnek és litvánnak - írta már a második világháború után Rómában Walerian Meysztowicz atya, a Báthory István Egyetem egykori docense. - Máig sem tudok egyértelműen nemmel válaszolni arra a kérdésre, hogy litván vagyok-e.”

A két háború között, amikor még a diplomáciai érintkezés is megszakadt Lengyelország és Litvánia között, s a litvánok lezárták a határt, a nemzeti hovatartozás kérdése sokkal egyértelműbbé vált. A Vilna-vidéken akkoriban felnövekvő nemzedékek számára Vilna egyszerűen lengyel városnak számított. Így írt erről Ryszard Kierskowski, ismert lengyel történész: „Másként tekintettünk a litvánokra, mint a legtöbb lengyel. Fel-feltűnt ugyan még e szó mickiewiczzi értelme, hiszen a *Pan Tadeusz* első szavait nem lehetett megváltoztatni, s nagyszüleim sem találtak semmi kivetnivalót abban, hogy Litvániában laknak, de már szüleim nemzedéke számára ez nem is egyszerűen rázós, hanem inkább drasztikus kérdésnek számított. Apám éppen a litvánok ellen harcolva szerzett Virtuti Militari keresztet, amikor Troki (Trakai) mellett géppuskával tartóztatta föl csapattestük előrenyomulását. Az ő számára értelmetlenségnek, sőt sértésnek hangzott volna, ha valaki őt litvánnak vagy Vilnát litván városnak nevezi, akárhány tudós és történész bizonygatja is azt. Hasonló érzelmeket táplált a fiatalabb nemzedék is, amely szinte nem is találkozott élő litvánal, de a Reprezentációs Palota udvarán [Vilnában, 1938 márciusában - H. D.] lelkesen kiáltotta: Vezérünk, vezess Litvánia ellen minket!”¹

Kissé másként alakult az ukrainai lengyelek helyzete. A nagy hagyományú (hivatalosan 1848 óta fellépő) kelet-galíciai ukrán mozgalomra szinte semmilyen módon nem reagáltak a helybeli lengyelek. Hát még azok, akik nem is ott laktak! Úgy hitték, hogy egy kiművelt rutén ember automatikusan lengyellé válik, s legfeljebb *gente Ruthenus natione Polonusnak* fogja magát tartani. Hasonlóképpen volt ez ekkortájt Sziléziában is, ahol a kiművelt „Ślázak” (sziléziai) rendszerint elnémetesedett, s így történt Mazúriában és Warmiában is. Wilhelm Feldman, a kiváló lengyel történész ezt írta a 20. század elején: „Az ukrán nemzeti újjászületés folyamata a lengyelek számára oly ismeretlen, mintha egy Afrika mélyén megbúvó törzs múltjáról lenne szó.”²

A Volhíniában, Podóliában és Ukrajnában élő lengyelek nem kerültek szembe olyan dilemmákkal, mint a litvániaiak. Nem tartották magukat egyszerre lengyelnek és ruténak, s pláne nem -Isten ments! - ukránnak. Az ukránokat a lengyelek egyszerűen kozákoknak és hajdamákoknak tartották. Márpedig a kozák igen rossz emlékeket idézett fel bennük a két háború között. A kozák egységeket ugyanis általában a lengyel függetlenségi megmozdulások elfojtására vetették be. A ruténok- ahogy akkoriban mondták: „a mi ruténjaink” - a kelet-galíciai lengyelek számára különféle szintű szolgálókat jelentettek. Ami pedig a fehér oroszokat illeti, ők egyáltalán nem jelentek meg önálló nemzetként a lengyel köztudatban.³

Az új európai határok, amelyeket a nagyhatalmak 1945-ben Jaltában jelöltek ki, radikálisan megváltoztatták Lengyelország formáját. A lengyelek úgy érezték, hogy becsapták őket, hiszen áldozatkészen végigharcolták a második világháborút, hogy visszaszerezhessék 1939-ben elveszített függetlenségüket. Teljesnek mindenképpen az országnak azt a formáját érezték, amelynek keleti határait az 1921-es rigai szerződés rögzítette. Egészen elhalványult annak tudata, hogy ezek között a keretek között számos nemzeti kisebbség élt. Nem vették észre, illetve nem akarták észrevenni egy-egy nemzet függetlenségi törekvéseit, amelyek pedig sokkal inkább egész nemzetek, mintsem nemzeti kisebbségek voltak. A drámát külön is bonyolította, hogy számos lengyel „helybélinek» vallotta magát, tekintettel arra, hogy apja, dédapja, ükapja is ott élt, ahol ő. Azok, akiket erőszakkal telepítettek ki 1945 és 1947 között, illetve akik az üldöztetések elől menekültek át az úgynevezett „Visszatért Földekre”, családi körben még sokáig éltették a lengyel Wilno (Vilna, Vilnius), a lengyel Grodno, a lengyel Lwów (Lviv, Lemberg) emlékét. S valóban, e városokat azelőtt többségében lengyelek lakták. Sok minden kötődött hozzájuk, amit a lengyelek saját kultúrájukként tartottak számon, s amiről nem szerettek volna lemondani. Mickiewicz kizárólag lengyel költőnek, Kosciuszko kizárólag lengyel szabadsághősnek számított, Moniuszko kizárólag lengyel zeneszerzőnek, Lwów (Lemberg) pedig - *semper fidelis*, természetesen - Lengyelország részének.

Ennek ellenére Lengyelországban készségesen, sőt lelkesen fogadták 1990-1991-ben azt, hogy a litvánok, a fehéroroszkok és az ukránok kikiáltották saját független államukat. Persze, az öröm első hulláma után már nem alakult minden ilyen egyértelműen. A kommunista érában erőszakolt propaganda csak súlyosbította azt az amúgy is nyomasztó hiányt, ami a lengyelországi társadalmat jellemezte a szomszéd nemzetek múltjának és jelenének ismerete terén. Amikor a *peresztrojka* és a *glasznosztj* lehetővé tette, hogy a szomszéd országokból nagyobb számban jussanak elembelemek Lengyelországba, kiderült, hogy a takarítónőtől a professzorig mindenki egyszerűen csak ruszki-knak nevezi őket. A kommunista propaganda sikeresen alakította ki az egyszínű és egységes embertömeg képét, amely keleti határainkon túl él. Ebbe a tömegbe az összes többi szovjet állampolgárral együtt a litvánok, fehéroroszkok és ukránok is beletartoztak.

Ezt a tudati terhet örökölte a III. Rzeczpospolita, jóllehet keleti határán túl immár nem a Szovjetunió, hanem Fehéroroszország, Litvánia és Ukrajna található, az amorf „ruszki” helyett fehéroroszkok, litvánok és ukránok a szomszédaink. A Szovjetunió iránti „testvéri barátság”, amelyet 45 éven át erőltetett a kommunista hatalom, a szovjet állammal együtt megszűnt. Megkezdődtek a kemény nemzetközi tárgyalások az immár független szomszéd államokkal, valamint a szerződések aláírása. Az átlagos lengyel tudatában kezdett meggyökerezni az önálló (és Lengyelországgal semmiféle unióra nem vágyó) litván állam léte. Lassan a fehéroroszkok is feltűnnek önálló nemzetként. Lengyelország minden ellenérzés nélkül fogadta Ukrajna függetlenedését, ami egyelőre még nem teljesen azonos az ukrán nemzetről alkotott képpel. A második világháború utáni galíciai és volhíniai tragikus események csak megszilárdították a hajdamák-kozák sienkiewiczzi képét, amely még Lengyelország felosztása idejében vált mély sztereotípiává.

Kezdeményezésünk a Rzeczpospolita négy nemzete közös történelmének megírására - mint már említettem - elsősorban a sztereotípiák lerombolásának, a negatívumon kívül a pozitív közös történelmi örökség felmutatásának és társadalmaink történelmi tudata formálásának szükségességében gyökerezett. Az órák hosszát tartó, sok napon át húzódó viták a szerzők és szerkesztők köreiből korántsem mutatkoztak egyszerűnek. A sztereotípiák nemegyszer a szaktörténészek látásmódját is befolyásolják. A lengyel oldal például nem könnyen hajlik arra, hogy elismerje „Fehéroroszország és Ukrajna lengyel megszállását (1918-1939), hiszen a „megszállás” kifejezés igen rosszul cseng Lengyelországban. Komoly disputához vezetett a Visztula-akció is. A lengyel oldal elutasítóan reagált a przemysli és

sanoki vajdaságot jelölő Zakiezsónyszki Kraj (Kiezsón túli terület) kifejezésre, az ukrán pedig ugyanígy viszonyult a „Ruténföldhöz”, illetve a „Koronához tartozó Ruszhoz” mint Ukrajna meghatározásához stb. A lengyel történészeket aggasztja az is, hogy a litván, fehér orosz és ukrán történészek hajlamosak mindent, ami mai államuk területén történt, nemzeti történelmük részeként értelmezni. Gyakran az az érzésünk támadhat, hogy megfordult a helyzet: az egykori Rzeczpospolita területének lengyelesítése helyett litvánosítása, ukránosítása, fehér oroszosítása folyik

Olyan ez, mint egy betegség, amelyen mindenkinek túl kell esnie. Mégis az a benyomásom, hogy számos kérdésben sikerült a felek számára elfogadható álláspontot kialakítani. Örvedetes, hogy meg tudunk egyezni a következőben: minden népnek joga van saját történelemváltozat kialakítására, amennyiben az korrekt, azaz nélkülözi a prekonceptiókat, előítéleteket, hiszen mindnyájan a Rzeczpospolita örökösei vagyunk. Az is természetes, hogy maradnak örökzöld vitatémák, mert bizonyos események egyik nép történelmében eleve negatívak, a másikéban eleve pozitívak (lásd lengyel-litván unió, Hmelnickij-féle fölkelés, a Honi Hadsereg működése a keleti végeken stb.).

Megegyeztünk abban is, hogy nemcsak a nemzeti múltat, hanem a szomszédok történelmét is mérhetetlenül fontos oktatni országainkban. Ennek érzékeltetésére a nemrégiben elhunyt kiváló lengyel történész, Tadeusz Manteuffel szavait szeretném idézni: „Amint a beteg gazdaságú ország nem fejlődhet, úgy a saját történelmétől elfordult társadalom is kulturális vegetációra ítéltetett. Ezek alapigazságok Egyébként a valóságban a történelemtől való elzárkózás programja a deklarációk szintjén szokott maradni. Csak éppen ilyen esetekben a múlt megalapozott, kritikus értékelése helyett - pedig ez lenne a történetírás feladata - a kollektív szemlélet mítoszai, reflexió nélküli sztereotípiák, érzelmi ítéletek hódítanak teret, amelyek a tapasztalat szerint meg tudják határozni egy nemzet tudatvilágát, olyannyira, hogy komoly következményekkel járnak a mindennapi életben.”⁴

Reménykedjünk, hogy az idők kedvező változásokat hoznak, és a szinte csodával határos módon beköszöntött szabadság olyan tartós marad, hogy sikerül fölnevelnünk a fehér oroszok, litvánok, lengyelek és ukránok új nemzedékét, amely a jó szomszédi együttélést nemcsak át tudja örökíteni a 21. századra, hanem meg is őrzi majd.

Lengyelből fordította: Szesztay Ádám

JEGYZETEK

- 1 Kierkowski, R.: *Tam i wtedy. W Podweryszkach, w Wilnie i w puszczy 1939-1945*. Warszawa, 1998. 34.
- 2 Feldman, W.: *Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846-1906*. II. kötet. Kraków, 1907.
- 3 Paradox módon Fehéroroszországnak mint teljesen önálló államnak a létezése a lengyel köztudatban éppen annak kapcsán gyökerezett meg, hogy Lukasenko fehér orosz elnök egyre többet beszélt, sőt tett országa és Oroszország egyesítése érdekében.
- 4 *Warszawskie środowisko historyczne w XX wieku. Dziewięćdziesięciolecie Towarzystwa Miłośników Historii*. Warszawa, 1997. 214.

SIMON ATTILA

Lehet-e ma közös történelemtankönyvet írni Közép-Európában?

A fenti, általánosságban feltett, ám nagy horderejű kérdés természeténél fogva általános érvényű választ kívánna. Itt azonban csupán arra tehetek kísérletet, hogy pozitív kicsengésű válasz gyanánt felvázoljam annak a Szlovákiában megszületett tervezetnek a hátterét, amelynek célja egy közös magyar-szlovák tankönyv elkészítése.

A „Történelem és integráció” című konferencia egyik fő témája a közös történelemszemlélet kialakításának lehetősége. Gyakorló középiskolai történész tanárként azonban nem egészen abból a szemszögből látom ezt a kérdést, mint sokan mások. A történelemszemlélet ugyanis nemcsak a történészsakma sajátja, hanem a szélesebb közvéleményt is jellemzi, noha a kettő sokszor egymástól igen távoli nézeteket jelent. Ahogy azonban a szakma hatással van a közvélemény történelemszemléletére, ugyanúgy (főleg ebben a politikától túlságosan átítatott közép-európai légkörben) a közvélemény sokszor frázisokból és jelszavakból táplálkozó szemlélete is hat a történészsakmára.

Az állampolgárok történelemszemléletének kialakításában jelentős szerepet kap az iskolai történelemoktatás. Az iskola - ahogyan én megismertem - mélyen konzervatív és nehezen változó intézmény, amely alig képes megfelelni a mai tudomány követelményeinek. Mi kellene tehát ahhoz, hogy a diákok modern és a világra nyitott történelemszemléletet kapjanak az oktatásban? Elsősorban megfelelő programok, használható tankönyvek és jó tanárok. A jelen írásban csupán a történelemtankönyvek problémájára szeretnék kitérni.

A magyarországi és a szlovákiai tankönyvkiadók óriási különbségeket mutat - egy dologban azonban azonosak a két ország történelemtankönyvei: erősen nemzeti szemléletük miatt nem segítik a közös történelemszemlélet kialakításának lehetőségét. A magyarországi tankönyvek a soknemzetiségű Magyar Királyságot kizárólag a magyar törekvések összességének láttatják, miközben a kisebbségek csupán a fejezetek végén kapnak pár sort. Az ilyen megközelítés azt a látszatot keltheti, mintha az egyes nemzetek a múltban egymástól izoláltan éltek volna életüket az ország területén.

A szlovák történelemtudományban és a tankönyvekben bizonyos irányváltás figyelhető meg. A tankönyvek korábban kizárólag olyan eseményekkel és személyiségekkel foglalkoztak, amelyek a szlovák *etnikumhoz* kötődtek. Így a Pribina és Bernolák közötti több évszázados ürt gyorsan átugrották a tankönyvírók. Ma viszont a szlovák történetírást az a törekvés jellemzi, hogy megpróbálja birtokba venni mindazokat az eseményeket és történelmi személyiségeket, akik a mai Szlovákia *területéhez* köthetőek. A mai politikai határokat a múltba visszavetítve mindenki szlováknak számít, aki ezen a területen élt, függetlenül valóságos etnikai hovatartozásától. Így lett Lócsei Pál mesterből szlovák művész, a nyitrai magyar duxok pedig így válhattak a szlovák államiság hordozóivá. A szlovák tankönyvekben ma olyan címeket olvashatunk, mint „Szlovákia és Napóleon”, vagy „Szlovákia Luxemburgi Zsigmond idején”. Természetesen ez a fajta Szlovákia-kép csupán illúzió, amely deformálja a diákok történelemszemléletét.

Mivel sem a magyarországi, sem a szlovákiai történelemtankönyvekből nem bontakozik ki annak a soknemzetiségű és -kultúrájú Magyarországnak a képe, amely a múltban létezett, ezért a következő évek feladata a közös szemléletet tükröző tankönyvek megírása lesz.

Ismert tény, hogy Nyugat-Európában már komoly eredményei vannak a közös történelemszemlélet kialakításának, amire a német és francia történészek közös tankönyvei a bizonyítékok. Régióinkban talán a lengyel-német együttműködés a legbiztosabb. Magyar-szlovák viszonylatban azonban közös tankönyv még nem született. Ennek tudatában karolt fel a dunaszerdahelyi központú Fórum-Társadalomtudományi Intézet egy olyan kezdeményezést, amelynek célja egy, a magyar és szlovák történészek és gyakorló történelemtanárok

bevonásával készülő közös szemléletű történelemtankönyv létrehozása. Fontosnak tartom kiemelni, hogy a tervezet szerint a szlovákiai magyar pedagógusok is részt vesznek a munkában, betöltve így a kisebbségek Németh László által megfogalmazott híd szerepét. A kisebbségi történelemtanárok látják ugyanis leginkább azt az óriási szakadékot, amely a két ország történelemtankönyveinek szemlélete között tátong. Ezért is jelzésértékű az, hogy éppen egy kisebbségi intézmény, a Fórum karolja fel a közös tankönyv tervét, hiszen az intézet értékrendjében fontos szerepet kapnak azok a törekvések, amelyek pozitív irányban befolyásolhatják a szlovák-magyar viszonyt.

Természetesen ha a készülő tankönyv csupán szerzőgárdájának „internacionalizmusában” térne el az eddigi munkáktól, akkor nem lenne érdemes elkészíteni. Fontos, hogy a szemlélete, valamint az általa sugárzott értékek jelentsenek újat. Ezek közül kettőt szeretnék kiemelni:

Az egyik a regionalizmus. A regionális szemlélet a mai történelemtankönyvek jelentős részéből teljesen hiányzik. Sokszor elfelejtjük, hogy a múltban az államok sokkal inkább a régiók természetes kapcsolatára épültek, mint ma, amikor ezeket a régiókat politikai határok szabdalják két-három felé. A készülő tankönyv a felső-magyarországi régió történelmét próbálja felvázolni, nem felejtve, hogy a régió határait nem szabad mai tapasztalataink alapján merev és változatlan választóvonalnak felfogni.

Másik fontos beépítendő elvnek tartom a multikulturalizmust, hiszen az említett régióban évszázados hagyományai vannak a magyar, szlovák, német és egyéb népcsoportok együttélésének. Az egymás mellett élő kultúrák feltérképezése és bemutatása fontos szerepet játszhat az egymás iránt érzett gőrcsök és rossz beidegződések feloldásában.

Tematikus felépítése révén a tankönyv olyan módon mutatna be a diákoknak egyes folyamatokat (például a polgárság fejlődését a középkortól napjainkig vagy a térség népességének mozgását), hogy ezáltal szélesebb összefüggéseikben jelennének meg az eddig kizárólag nemzeti szempontból tárgyalt események, jelenségek.

Az előbbieken felvázolt elképzelések csupán egy hosszú távú cselekvéssorozat első lépései lehetnek. Remélhetőleg az elkészült tankönyv önmagán túlmutatva fontos lépést fog jelenteni térségünk történelemszemléletének átformálásában és két egymásra utalt nemzet közeledésében.

Írásomat azzal a kérdéssel kezdtem, vajon lehet-e ma közös szemléletű tankönyveket írni Közép-Európában. Határozott választ erre a kérdésre nem tudok adni, remélem azonban, hogy gondolataim is bizonyították az ilyen törekvések szükségszerűségét. Elvégre néha éppen a legirreálisabb ötletek szokták a legváratlanabb eredményeket hozni.

Tizedik Élőnyelvi Konferencia. Bécs, 1998. szeptember 3-5.

Tizedik Élőnyelvi Konferenciát 1998. szeptember 3-5. között Bécsben rendezték meg a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és a bécsi Bornemisza Péter Társaság szervezésében. A konferencia címe és témája - *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében* - tükrözte azokat a feladatokat, amelyeket az élőnyelv-kutatók tűztek maguk elé, s amelynek eredményeiről az évenként megrendezett konferenciákon számolnak be.

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya 1988-ban indította útjára az élőnyelvi konferenciákat. A tudományos eszmecsere időszerűségét az indokolta, hogy Magyarországon is jelentős mértékben megnőtt az érdeklődés a beszélt nyelv iránt. A konferenciának több célja volt: bemutatni a Nyelvtudományi Intézet élőnyelvi kutatásainak addigi eredményeit, fórumot teremteni egymás munkájának megismerésére, a magyar beszélt nyelvi kutatások módszertani kérdéseinek tisztázására, a tapasztalatok gyűjtésére és kicserélésére, együttműködési lehetőséget teremteni a határokon túli kutatók számára. Az első tanácskozások még csak az újvidéki Magyar Nyelv-, Irodalom- és Hungarológiai Kutatások Intézetével való együttműködést mutathatták, a politikai körülmények változása folytán azonban lehetővé vált, hogy 1990-ben Budapesten már minden környező ország kisebbségi magyar nyelvhasználatáról tanácskozhasanak. A hazai kutatók mellett jelen lehettek pozsonyi, ungvári, kolozsvári, újvidéki és maribori nyelvészek is. Ettől kezdve vált igazán reálissá az a törekvés, hogy évente, változó partnerek szervezői közreműködésével, különböző helyszíneken találkozzanak az élőnyelv kutatói. Így Budapest és Újvidék után Kolozsvár, Nyitra, Nagymegyér, Ungvár és Szeged adott otthont a tudományos találkozónak.

Az elmúlt tíz év alatt-amellett, hogy a legtöbb eszmecserenek meghatározott, központi témája volt - a mind szélesebbé váló kutatási területekkel együtt egyre többértűvé váltak az előadások is. Csak a legfontosabbakat említve: a magyar nyelv különböző változataiban lezajló folyamatok, ezek jellegzetességei, a változások vizsgálatának elméleti és módszertani kérdései, a nyelvi rendszeren belüli viszonyok átrendeződése, egy másik nyelv vagy nyelvváltozat hatása, a nyelvi rendszeren belüli és azon kívüli tényezők egymásra hatása, vagy még konkrétabban: a kisebbség nyelvhasználat, a kétnyelvűség, a beszélőközösségek kötődésének, értékrendjének változásai, a nyelvpolitika, a nyelvi norma kérdései stb.

A tizedik konferencia jubileumihoz méltó kereteit Szépfalusi István és Márta, valamint a Bornemisza Péter Társaság vendégszerető tagjai biztosították. A találkozók mindig is jó hangulata így még meghittebbé vált, lehetőség nyílt a „hivatalos” programokon túli együttlétre, beszélgetésekre, a vendéglátók által adott kulturális programra. A bécsi Magyar Nagykövetség két alkalommal is vendégül látta a résztvevőket. A búcsúfogadás előtti estén itt került sor az eszmecsere egyik leglényegesebb eseményére: *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a 20. század végén* című, a kárpát-medencei magyarság nyelvhasználatát elemző kutatás témavezetőinek beszámolójára. Kontra Miklós *A magyar nyelv kisebbségben*, Csernicskó István *A magyar nyelv Ukrajnában*, Göncz Lajos *A magyar nyelv Kis Jugoszláviában*, Szabómihály Gizella *A magyar nyelv Szlovákiában* címmel tartotta meg beszámolóját, míg Péntek János a romániai, Vörös Ottó a szlovéniai, Szépfalusi István az ausztriai magyarság helyzetét, lehetőségeit elemezte.

E központi eseményen kívül a két nap rendezvényei a szokásoknak megfelelően plenáris ülésekre és szekcióülésekre oszlottak. Szeptember 3-án Szépfalusi István és Kontra Miklós köszöntő szavai után Rédei Károlynak, a Bécsi Egyetem Finnugor Tanszéke vezetőjének megnyitója hangzott el, majd plenáris előadások következtek. Péntek János (Kolozsvár) magyar-román példák alapján az analitikus-szintetikus kontraszt kiegyenlítődsét tárgyalta a romániai magyar nyelvhasználatban, Kassai /Ilona (Budapest) nyelvek és kultúrák

érintkezésének tükrében beszélt azokról a fonológiai folyamatokról, amelyek az ősmagyar kortól meghatározták a magyar szótag szerkezetét. Göncz Lajos (Újvidék) egy több országban is elvégzett felmérés eredményeivel elemezte a vajdasági magyarság területi és nemzeti kötődését. Szabómihály Gizella és Vančóné Kremmer Ildikó (Szlovákia) a szlovákiai magyar nyelvváltozatok idegen nyelvi elemeiről tartott előadásában a jelentéstani szempontok mellett pszicho- és szociolingvisztikai kérdéseket is érintett.

A szekcióüléseken (két csoportban) 29 előadás hangzott el. Öröndetes kísérőjelensége volt a bécsi rendezvénynek, hogy az első konferenciák óta rendszeresen előadó résztvevők mellett több fiatal, nagyon tehetséges kutató eredményeit is hallhatták (Arnold Fuszenecker Helga, Czibere Mária, Bodó Csanád, Kocsis Mariann magyarországi fiatalok mellett Veress Lilla Márta [Kolozsvár], Andrić Edit [Vajdaság], Benő Attila [Marosvásárhely], Raffai Éva [Szabadka]).

Nincs lehetőség arra, hogy minden előadásról részletesen szóljunk (reméljük, az eddigi konferenciák jelentős részéhez hasonlóan hamarosan kötetben is megjelennek a tanulmányok), inkább a főbb témaköröket mutatjuk be. A konferencia központi témájának megfelelően a legtöbb kutató dolgozatának középpontjában a *kisebbségi nyelvhasználat* állt. Ennek jellemzőit nagyon sok szempontból mutatták be. Elsősorban a *lexikológiai* szintet vizsgálta: Andrić Edit, Szabómihály Gizella és Vančóné Kremmer Ildikó, Zelliger Erzsébet (Budapest), Zsemlyei János (Kolozsvár), történeti szempontokat is érvényesítve: Raffai Éva. Az interferenciakutatásokban eddig kevésbé érvényesülő *szemantikai* szempontot helyezte előtérbe Benő Attila előadása, Dornbach Mária (Szigetújfalu) munkája pedig a *pragmatika* területére is elkalauzolta a hallgatókat. A szlovákiai kisebbségi nyelvhasználatot *névtani* vonatkozásaiban elemezte Telekiné Nagy Ilona (Nyitra), Kolláth Anna (Maribor) pedig a maribori egyetemi hallgatók magyar nyelvhasználatának megdöbbentően archaikus *nyelvjárási* elemeit mutatta be.

A kisebbségi nyelvek vizsgálata szükségszerűen magával hozza a *kétnyelvűség* tanulmányozását. Elsősorban Sándor Anna (Kolon), P. Lakatos Ilona (Nyíregyháza) előadása és Jarovinskij Alekszandr (Budapest) izgalmas kísérletsorozatról való beszámolója kapcsolódik ehhez a témához. Az előbbi állapot után bekövetkező *nyelvcseré* kérdése adta Arnold Fuszenecker Helga (Nemesnádudvar), Bodó Csanád (Gödöllő), Borbély Anna (Budapest), Bura László (Szatmárnémeti), Gráfik Imre (Budapest) előadásainak témáját. *Az együttélés nem nyelvi* vonatkozásairól, de arra is kiható jelenségeiről beszélt Pozsony Ferenc (Kolozsvár) és Udvari István (Nyíregyháza).

A nyelvhasználat, a kódkészletből való válogatás minden esetben *identitásjelzés* is. Göncz Lajos és Gráf Imre már említett előadásai mellett elsősorban Gereben Ferenc (Budapest), Károlyi Margit-Szabó Géza (Nyíregyháza), Molnár Csikós László (Ada) szólt erről a kérdéstről. *A nyelvi attitűd* különböző szempontú vizsgálata állt Czibere Mária (Budapest) középiskolások között, Kocsis Mariann (Szeged) Csongrád két városrészében, Veress Lilla Márta kolozsvári magyar fiatalok körében végzett felméréseinek és az ezekből készült előadásoknak a középpontjában.

A részkérdéseket tárgyaló munkák mellett számos elméleti, módszertani jellegű beszámoló is elhangzott, közülük Bartha Csilla (Budapest), Bodó Csanád és Vargha András (Budapest) nagy érdeklődést kiváltó előadásait említhetjük. A konferencia színességét fokozták Forgács Tamás (Szeged), Kis Tamás Zoltán (Budapest) és Róka Jolán (Budapest) előadásai. A szegedi kutató „Csehül van, tótágast áll, cigánykodik...” címmel az etnosztereotípiákkal, a magyarban nyelvi formában megjelenő nemzeti előítéletekkel foglalkozott. Kis Tamás Zoltán a hermeneutika módszereit felhasználva elemezte Závada Pál *Jadviga párnája* című nagy sikerű regényében a szlovák-magyar kétnyelvűség kérdését, Róka Jolán a politikai imázsteremtés verbális, vizuális és interkulturális jellemzőit vizsgálta.

A konferenciát záró plenáris ülés előadásai a moldvai csángók nyelvhasználatában fellelhető magyarországi hatásokról (Fodor Katalin, Budapest), a csángók „megmentésére” szánt programok politikai jellegéről, szükségszerű kudarcba fulladásáról (Sándor Klára, Szeged) szóltak Tanczos Vilmos (Kolozsvár) a moldvai csángók körében gyűjtött archaikus imák nyelvi környezetét elemezve beszélt a hagyományozás és az identitás kérdéséről. Kontra Miklós a Koszovó és a Craiova földrajzi nevekhez járuló szuperesszívuszi és inesszívuszi ragok használatát több száz adatközlő válaszaiban értékelte; elemezte a „kinn-” és „benn-helyzet”, az „ők-” és a „mi-csoport” kettősségét a magyarországi és a határon túli magyarok nyelvhasználatában a nem, az életkor és a településszerkezet metszetében.

Az élőnyelv kutatóinak következő tanácskozására, a további kutatások eredményeinek ismertetésére, a félbemaradt beszélgetések, viták folytatására várhatóan 1999 őszén kerül sor.

P. Lakatos Ilona

Erdélyi utcanevek sorsa

Pál-Antal Sándor: A marosvásárhelyi utcák, közök és terek történeti névtára. (Indicatorul istoric al străzilor, pasajelor și pietelor din Târgu Mureș). Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1997. 221 p.

Pál-Antal Sándor, a kitűnő levéltáros szokott alaposágával vizsgálta át a **hajdani** székely főcáros, Marosvásárhely utcaneveire vonatkozó nagyszámú forrást, amint ezt a névtár szócikkei is bizonyítják. Az első középkori okleveles említéstől a legutolsó, napjainkban zajló átkeresztelésekig kíséri végig az egyes utcák névváltozásait. A könyv román és magyar nyelven, közös betűrendbe sorolva közli az egyes szócikkeket. Ennél a viszonylag kis terjedelmű kötetnél ez még jól alkalmazható, és az olvasónak is kényelmes megoldás - nem kell folyton a névmutatóhoz vagy utalásokhoz lapoznia. A szócikkek mindkét nyelven tartalmazzák az utca nevét, a kötethez mellékelt térkép megfelelő szelvényének adatait, az első írásos említést (amely általában egy körülír helymeghatározás) és a későbbi névváltozásokat, a változtatás évével és az új névvel.

A tulajdonképpeni névtárat megelőzi egy tanulmány (szintén két nyelven), amely bemutatja a marosvásárhelyi utcanévadási gyakorlat történetét, politikai, jogi és közigazgatási hátterét a 16. századtól napjainkig.

A város utcáira vonatkozó legkorábbi adatok a 16. század második feléből származnak. Az akkor már név szerint említett utcák (Szentkirály, Szentgyörgy, Szentmiklós, Poklos, Jeddi, Koronkai utcák, valamint Nagyköz) ma is léteznek a város fő közlekedési útvonalai és/vagy a fontosabb városnegyedek névadói. Századokon át az utcák nevei a lakosság által használatos nevek voltak. A korai iratok sokszor csak körülírással határoztak meg egy-egy utcát: például a „Szent Miklós Utzára menő Sikátor” volt 1575-ben a mai Bolyai utca. Akkoriban a megnevezés és a megnevezett még szoros kapcsolatban állt: a „Fazakas” utcában tényleg fazekasok laktak, a Sáros utca valóban sáros volt, a Szentgyörgy utca Marosszentgyörgyre vezetett, a Térjmeg utca zsákutca volt.

Az utcák számának növekedése a városfejlődés természetes velejárója: a 17-18. századból Marosvásárhelyen is egyre szaporodnak az új utcákra vonatkozó adatok. A múlt század közepén már negyvennél több - részben kiépített, részben jelentéktelen, sikatorszerű-útvonala volt. A modern urbanizáció hatására a 19. század második felében felgyorsult a város növekedése: a lakosság száma a századfordulóig szinte megkétszereződött, a beépített terület egyre terjeszkedett. Régi utcák, terek olvadtak be az új épülettömbökbe, új utcák keletkeztek a frissen épült házsorok között. Az utcák száma 1862-ben még 43, 1900-ban 78, 1914-ben már 157. Az utcanévadás vagy -változtatás tehát szinte folyamatosan jelen volt Marosvásárhely életében. A hivatalos utcaelnevezések kora a 19. század második felétől datálható. És ez időtől keltezhető a névadás több szempontot követő gyakorlata is. A helyi sajátosságok, a hagyomány, a praktikum mellé (vagy inkább helyett?) társulnak olyan tényezők, mint a nemzeti érzés, a jeles események, közismert személyiségek évfordulói, a politikai hatalomváltások stb.

A névadás, névváltoztatás joga a városi önkormányzatot illette, s annak nevében a képviselő-testület (1872-től a törvényhatósági bizottság közgyűlése) gyakorolta. 1918-ig, a hatalomváltásig gyakorlatilag semmilyen felsőbb fórum ebbe nem avatkozott.

A román uralom alatt az utcanévadás is irányt váltott. Az addigi magyar utcaneveket románra változtatták. Nem egyszerűen lefordították a magyar elnevezéseket, hanem az új államhatalom megjelenítésére alkalmas, a románság hagyományaira utaló nevekkel vagy román személyiségekével helyettesítették őket. Eltűntettek minden, a románság nemzeti érzékenységét sértőnek vélt, a magyar múlt, kultúrára utaló megnevezést.

A kisebbségi létbe kényszerített magyarság anyanyelvének szabad használatát a Románia által is aláírt nemzetközi szerződés és a gyulafehérvári határozat (1918) is garantálta. Az idetartozó utcanév-használatot a román központi szervek rendeletekkel igyekeztek szabályozni. 1919-1920-ban három rendelkezés is foglalkozott az utcanév-használattal. Gyakorlatilag mindegyik javasolja a kétnyelvű elnevezéseket - ahol a más nyelvű kisebbség létszáma eléri a lakosság számának egyötödét -, részben a régi és az új név együttes kiírásával, részben az új román megnevezés magyar nyelvű feltüntetésével. Marosvásárhelyen azonban az új városvezetőség a kétnyelvű táblák bevezetését elszabotálta, és a későbbi próbálkozásokat is - mondvacsinált indokokkal - elutasította. (Az 1923-as román alkotmány bevezetése után törvényes lehetőség nyílt a kétnyelvűség elhagyására. Az új alkotmány nyelvhasználatra vonatkozó előírásai gyakorlatilag hatálytalanították a korábbi intézkedéseket: a 126. cikkely kimondja, hogy az egyedüli hivatalos nyelv a román.) 1919-1920-ban Marosvásárhely mind a 178 utcája új elnevezést kapott. A magyar személyiségneveket nagyrészt románokkal helyettesítették: például Decebal, Traian, Mihai Viteazul, Ștefan cel Mare, Cuza Vodă neveivel. A helyi jellegű nevek - mint például Búza, Berek, Gát stb. - többségükben fennmaradtak fordításban. De olyan új elnevezések is születtek, amelyek a régi utcanévhez semmiben sem kötődtek: például a Kossuth utcából Călărășilor (Lovasság), az Erzsébet királyné utcából Primăriei (Városháza), a Bihari János utcából Moșilor (Mócok), az Aranka utcából Rândunicei (Fecske) lett.

A második világháború sodrában kétszer is gazdát cserélt a város. A bécsi döntés után visszakerült magyar fennhatóság alá. Az utcanévadások tekintetében újra a visszaállított törvényhatósági bizottság közgyűlése intézkedett. A 1919 előtti utcaneveket ismét hivatalosították, az azóta nyitott új utcákat pedig a korszellemet követve átkeresztelték. Így születtek például Horthy, Mussolini, Hitler neveit viselő terek, utcák. De ugyanekkor kapta nevét az új utcák közül a Muskátli, Regös, Tulipán, Alsóforduló stb. is.

1944-ben újabb hatalomátvétel történt: a visszatérő román közigazgatás szovjet katonai felügyelet alatt működő helyi szervei megint „aktualizálták” az utcaneveket. A bosszú és megtorlás mellett az új időszak ideológiája is befolyásolta az átkereszteléseket. Elsőként a kompromittált nevek tűntek el: a Horthy-, Mussolini-, Hitler-félék, és megjelentek a Sztálin, Malinovszkij, Béke, Szabadság jellegű elnevezések 1945-ben módszeresebb felülvizsgálat történt: vizsgálóbizottság tekinti át és hagyja jóvá Vigh Károlynak, a városi könyvtár vezetőjének a város teljes utcahálózatára kidolgozott mértéktartó javaslatait, a kétnyelvűsége vonatkozóan is. Vigh 176 régi elnevezés megtartását javasolja, a módosításokban a román és a magyar művelődéshez kapcsolódó személyiségneveket vagy helyi neveket javasol.

Az 1946-ban kiadott új marosvásárhelyi utcanévtár szerint 97 utca neve változott meg. A Kisebbségi Statútum szellemében Marosvásárhelyen is megvalósult a kétnyelvű utcanév-használat. Az akkor kitett táblákból (a kevésbé feltűnő helyeken) még ma is látható néhány. A többit egynyelvűre változtatták.

1948-ban - a népszámlálást előkészítendő - újabb neveket cseréltek: az új politikai irányzat hatására megszorodtak a román és a szovjet kommunistákról elnevezett utcák - többnyire a magyar nevek rovására.

1964-ben ismét jelentősebb névváltoztatás történt. A vezérlőelv ekkor a Szovjetuniótól való távolodás volt: sorra tűntek el a román és a nemzetközi kommunista személyiségek nevei, de alkalom kínálkozott újabb magyar elnevezések elhagyására is -Marx, Engels, Rosa Luxemburg sorsára jutott Kölcsey, Csokonai, Munkácsy, Mikszáth, Bem, Erkel stb. is. A helyüket romániai folyók, hegyek, virágok nevei vették át. Az 1965-1966-ban folytatódó „homogenizálás”-nak további magyar utcanevek estek áldozatul.

Az 1964 utáni gyakorlatra a túlfűtött román nemzeti érzés elhatalmasodása nyomta rá bélyegét. A magyar többségű város hagyományait, sajátosságait, elvárásait teljesen figyelmen

kívül hagyva, minden indoklás nélkül, gyors ütemben tüntették el a magyar elnevezéseket. Csak román személyiségneveket használtak névadásra. Mindössze két kivétel történt: Koós Ferenc és Simó Géza esetében.

A mai Marosvásárhely 408 utcája, tere közül 77 visel személynevet (ebből 56 román, 18 magyar, 2 francia, 1 orosz), 98 földrajzi nevet (csak román tájegységeket alkalmazva), 56 természetrajzi nevet, 27 történelmi eseménnyel kapcsolatos nevet (részben vagy teljesen a román történelemre vonatkozóan), 88 helyi sajátosságokra uraló nevet, 62 egyéb jellegűt.

A csak a többségi nemzet érdekeit szem előtt tartó utcanévadási politika 1989 után lelassult, de valójában nem változott. A 100/1990. számú törvényerejű rendelet lehetőséget ad a kisebbségi nyelvű utcanév-használatra. De visszagondolva az 1990 márciusában Marosvásárhelyen történtekre - ez csak írott malaszt. Az akkori véres események kiváltója többek között egy Tudor negyedbeli gyógyszertár kétnyelvű felirata volt. Ahogy a példa mutatja, egy város rendezett élete és több különböző nemzetiség kulturált együttélése, egymás iránti toleranciája szempontjából egyáltalán nem elhanyagolható tényező az utcanévadás gyakorlata. Remélhetőleg így látják ezt a döntéshozók is, és a kétnyelvűség a gyakorlatban is megvalósul.

Pál-Antal Sándor jól sikerült munkája nemcsak a szakembereknek lehet becses segédeszköze: minden érdeklődő számára szemléletesen mutatja be az eddigi gyakorlatot - lehet belőle tanulni.

Kocsis Gabriella

A magyarországi horvátokról

Gyurok János: A magyarországi horvátok 1910-1990 (Szociológiai, demográfiai, történeti jellemzők a népszámlálások alapján). Pécs, 1998. 161 p.

Újabb kötettel gazdagodott az örvendetes módon egyre gyarapodó kisebbségtörténeti, szociológiai irodalom. A könyv fedelén nagyigényű cím látható: *A magyarországi horvátok története* - az alcím azonban jobban körülhatárolja a kötet tematikáját, egyben rámutat a szerző által legtöbbször használt forrásokra, a népszámlálásokra.

A könyv első - nagyobb, tematikai - része általános történeti kérdésekkel foglalkozik, ezt követi az egyes népszámlálások - 1910-től 1990-ig - ismertetése, adatainak elemzése, majd végül néhány következtetés zárja a kötetet.

A szerző a történeti részt nagyon messziről, a szlávok betelepülésével, illetve a magyar honfoglalással kezdi. A magyarok megjelenésekor a déli szláv törzsek a Dráva mellé, illetve a Mecsek-Sárköz vonaláig húzódtak vissza. A magyarországi horvátok ősei - főképp a török elől menekülők - betelepülők voltak, a legkülönbözőbb területekről érkeztek, és magukkal hozták nyelvjárásukat. A nyelvjárásbeli különbségek mind a mai napig fennmaradtak. A betelepülés folyamata a 18. század végén lezárult. A történeti Magyarország felbomlásával a magyarországi horvátok jelentős része a szomszéd államokhoz került, szétszakadtak a bunyevác és a sokác, illetve a gradistyei horvát közösségek. Mindez jelentős mértékben befolyásolta a magyarországi horvátok kulturális, társadalmi és politikai fejlődését.

A második világháború után Magyarország a szovjet érdekszférába került, melyben a nemzetiségi kérdést belügyként kezelték: a „kisebbségi közösségek felszámolását, beolvasztását a többségi társadalomba csupán idő kérdésének tekintették”. Jugoszlávia és a Tájékoztató Iroda konfliktusa folytán a magyarországi horvátok, szlovének és szerbek gyakran váltak koncepciós perek áldozataivá, és érte őket hátrányos megkülönböztetés.

Az 1948-as alkotmány garantálta az állampolgárok jogegyenlőségét, az 1972-es alkotmánymódosítás biztosította a nemzetiségek egyenlőségét, de a rendszer lényegéből adódóan nem volt lehetőség a nemzetiségek politikai szerveződésére. A közös délszláv szövetség az 1950-es évektől gyakran a hatalom akaratának megfelelően működött, annak kívánságait közvetítette. Az MSZMP KB PB 1968. szeptember 17-i ülése határozatot hozott a nemzetiségek helyzetével kapcsolatban. Megfogalmazott bizonyos alapelveket, de a helyzet alapvetően nem változott. A nemzetiségi iskolák már a hatvanas években megszűntek, a kétnyelvű iskolák száma is csökkent. 1989 után, a rendszerváltozás időszakában olyan törvények születtek, amelyek nagyobb szervezkedési lehetőséget biztosítottak a kisebbségek számára. 1989-ben felbomlott, három önálló szervezetre szakadt a - korábban a jugoszláv egységet leképező - Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége, és megalakult a Horvát Szövetség.

A történeti részt az egyes népszámlálások adatainak ismertetése és elemzése követi. A szerző nemcsak a számokat közli, hanem bemutatja, hogy az egyes népszámlálások során milyen kritériumokat vettek figyelembe. (Többször közli a kötet az egyes népszámlálások számlálólapjait, sajnos ezek gyakran - nyomdatechnikai okokból - még nagyítóval sem olvashatóak.)

Az 1920-as adatok szerint Magyarország népességének 10,4 százalékát alkották a nem magyar anyanyelvűek, a horvátok száma 36 858 fő, arányuk 0,5% volt. Az 1941. évi népszámlálás szerint a megnagyobbodott országterületen 37 885 fő beszélte anyanyelvüként a horvátot, 48 933-an beszéltek anyanyelvükön kívül horvátul is. Nem kétséges - állapítja meg

Gyurok János -, hogy sok nemzetiségi anyanyelvű - tartva a bizonytalan jövőtől - jobbnak látta letagadni anyanyelvét és nemzetiségét.

Az 1949. évi népszámlálás összesített adatai szerint 52 520 fő nevezte magát horvátul, 21286 fő pedig bunyevác-sokácul tudónak. Joggal emeli ki a szerző, hogy társadalomtörténeti szempontból nagyon fontos volna, ha meglenne a nemzetiségekre vonatkozó társadalmi rétegződés szerinti adattár.

Az 1980-as népszámlálás kapcsán - nyilván a közzétett adatoknak köszönhetően - olvashatjuk a legalaposabb elemzést. Eszerint a nemzetiségi korösszetételre jellemző az öregedés, és a hoznátok körében kisebb arányú a válás, mint a magyaroknál. Érdemes elgondolkodni azon, hogy a középiskolát és egyetemet végzettek aránya a délszlávoknál kisebb, mint a magyaroknál (9,4% és 1,7%, illetve 12,3% és 3,5%). Az 1980-as népszámlálás után a horvát nemzetiségűek és anyanyelvűek száma tovább csökkent.

A tartalmi ismertetés után nem hallgathatjuk el kritikai észrevételeinket. A könyv 11. oldalán Jugoszlávia etnikai összetételét bemutató táblázat szerepel amely különösebben nem kapcsolódik a témához -, Kocsis Károly könyvét jelölve meg forrásul. Érdemibb tájékoztatást nyújtott volna a könyv 58. oldalán szereplő adatsort idézni, miszerint a kb. 5,2 milliós horvátságnak csak 0,8 százaléka, 40 ezer fő él Magyarországon. A szerző többször utal arra, hogy a Párizs környéki békeszerződések horvát területeket szakítottak el egymástól. Ez így igaz, de rá kell mutatni, hogy a lakosság keveredéséből kifolyólag itt nem is lehetett homogén nemzetállamokat létrehozni. Talán megemlíthető lett volna, hogy a létrejött kisebbségek közül a magyarországi horvát az egyik legkisebb. A 36-37. oldalon a horvát népcsoportok etnográfiai szerkezetét olvashatjuk. Hasznos lett volna ehhez valamilyen magyarázatot fűzni, az egyes csoportok történetének, jellemzőinek rövid bemutatásával, részben mert így igen szervesen, másrészt pedig, mert az egész kötet üdvözlendő célja- miként maga a szerző is megjegyzi - a többségi nemzethez tartozók tájékoztatása.

Bizonyos politikai, történeti folyamatok bemutatására a népszámlálások ismertetésénél kerül sor, amit helyesebb tett volna - főleg az 1945 utáni eseményeknél - a történeti részben megtenni, így kerekesebb lenne a történeti fejezet is, és elkerülhetők lettek volna az ismétlések.

A könyvben többször szerepel, hogy a horvátok aprófalvakban élnek. Nagyon hiányzik viszont egy felsorolás, hogy mely falvakban van még horvát többség, milyen nyelvjárást beszélnek azokon a településeken, illetve mely községekben és városokban élnek nagyobb számban horvátok. A településszerkezeti változások - miként a korösszetétel változása is - utalnak a természetes asszimiláció okaira és lefolyására. A szerző által használt forrásokból ez könnyen kimutatható lett volna. Nem ártott volna a horvát lakosság elhelyezkedését bemutató térkép sem.

Végezetül, a munka utolsó alapvető forrása az 1990-es népszámlálás volt, de mivel részben szociológiai igényű kötetről van szó és maga a szerző is megemlítette az 1993-as kisebbségi törvényt, szívesen olvastunk volna rövid kitekintést az 1990 utáni időkről. 1990 után - remélhetően - megszűnt a „délszláv” koncepció, létrejött a Horvát Színház, a Horvát Intézet, horvát tanszék alakult a szombathelyi főiskolán, kettévált a budapesti szerb-horvát gimnázium és a tanszék az ELTE-n. Valószínűleg ez kevés a szerző által kívánatosnak tartott horvát integrációhoz. Gyurok János szerint ehhez szükség van a „kultúrán kívüli területek meghódítására”, de vajon vannak-e erre lehetőségek és hajlandóság?

Gyurok János joggal állapítja meg: „A népszámlálások (...) nem mindenben alkalmasak önmagukban az általános és széles körű nemzetiségi-kisebbségi jellemzők bemutatására. Arra viszont tökéletesen alkalmasak, hogy más tudományok segítségével olyan átfogó és összefüggő képet kapjunk egy adott problémáról, amelynek segítségével jobban megérthetünk több társadalmi szempontból fontosnak tartott más problémát.” A demográfiai adatok feldolgozása után szükség van más források feltárására is, hogy a magyarországi horvátok történetét megismerhessük. Feladat van bőven, miként érdeklődő is, amit az is mutat, hogy a kötet megjelenését sokan támogatták.

Bíró László

A közép-kelet-európai kisebbségekről

A kisebbségek helyzete Közép-Kelet-Európában és Magyarországon. VEAB, Komárom, 1997. 216 p.

A kötet az MTA Veszprémi Területi Bizottsága és Komárom Város Önkormányzata által 1997 áprilisában Magyarország és a közép-kelet-európai térség kisebbségeinek helyzetéről rendezett tudományos konferencia előadásait gyűjti egybe.

A problémakör felé nagy látószögben közelítő bevezető előadásokat a négy tematikus egységbe (nacionalizmus, kisebbségpolitika, kisebbségi oktatás, kisebbségi problémák kezelése) illeszkedő korreferátumok követik.

Az európai és kiváltképpen a kelet- és közép-európai kisebbségek jövőbeli esélyeit körvonalazó, „Kisebbségek Közép-Európában tegnap és ma” című bevezető előadásában Glatz Ferenc a kisebbségekkel kapcsolatos szóhasználatban és politizálásban eddig nem alkalmazott, e kontextusban újnak számító fogalmak átgondolását és bevezetését javasolja. Gondolkodási változást, egyfajta paradigmaticus váltást lát szükségesnek. Felvázolja azt a lehetséges folyamatot, amelynek során az államnemzeti keret fellazul, és egyfajta, közfunkciók ellátására létesült területi szervezetté válik. E folyamatban a nemzetnek mindinkább el kell veszítenie az állammal összekötött funkcióit, és növekednie kell az egyéni és közösségi szerveződések, illetve a régiók autonómiájának. Glatz hangsúlyozza továbbá azt is, hogy a térség jövője közös jövő, nem nemzeti kérdés: a nemzeti kérdés alárendelt szerepet játszik, a közös jövő biztosításához ugyanakkor elengedhetetlenül szükséges a megegyezés, a konszenzus.

„A magyarországi németiség szülőföldjéről való elűzetésének demográfiai hatása” című bevezető előadásában Zielbauer György a közép-európai etnikai kisebbségek hányatott sorsának egyik példáját, a magyarországi németiség 20. századi történetének egy keserves időszakát, illetve annak a mai népességi adatok alakulására gyakorolt hatását mutatja be. Míg az 1941-es népszámlálás közel 477 ezer német anyanyelvű lakost vett számba a trianoni Magyarországon, 1949-re ez a szám alig több mint 22 ezer főre csökkent. E csökkenés jelentős része a tényleges kitelepítésnek tulajdonítható. Az esés ugyanakkor az asszimiláció különböző formáira hívja fel a figyelmet. A második világháborút követő kitelepítési akció után nagyfokú névmagyarosítás indult meg a magyarországi németiség körében. Zielbauer megyei levéltári kutatásai alapján megállapította, hogy 1945 és 1949 között Baranya, Tolna és Somogy megyékben összesen 11 052 családfő kérelmezte a névmagyarosítást maga és családja számára. A szerző külön figyelmet szentel a közel 400, németek által is lakott település házassági és születési anyakönyvi vizsgálatának. A házasulandó felek neveinek hangzása és az ez alapján németnek vagy vegyesnek minősíthető házasságok, illetve a házasságokból született gyerekek számának segítségével végez becsléseket az 1945 és 1948 közötti időszakra vonatkozóan.

A korreferátumok négy szekciójában a tanulmányok szerteágazó tematikáját leli az olvasó. Tölgyesi József egy magyarországi község, Városlőd német nemzetiségi identitásának vizsgálata nyomán megállapítja, hogy bár az anyanyelv használata visszaszorult az utóbbi években, az anyaországgal való kapcsolattartás, valamint az iskolai intenzív nyelvi képzés biztosítékot ad arra, hogy nemzetiségi község marad Városlőd.

Nemzetközi összehasonlításához nyújt hasznos elméleti támpontokat Hervainé Szabó Gyöngyvér tanulmánya, amely a társadalomfilozófiák kisebbségi képzésre és oktatásra gyakorolt hatását vizsgálja Angliában és Észak-Amerikában.

A kisebbségi lét egy szociális aspektusát, a falusi romák egyes - kor, illetve nem szerinti - csoportjainak munkavállalási lehetőségeit, stratégiáit vizsgálja Leveleki Magdolna „Az elektronikai ipar átalakulásának munkaerő-piaci hatása Székesfehérváron és

vonzáskörzetében” című tanulmányában. Ugyancsak a cigányfoglalkoztatottság témakörét járja körül nagy részletességgel Albert József Sárkeresztúrról készített esettanulmánya.

Sajnálatos, hogy ez a kiadvány sem mentes a konferenciakötetek túlságosan is gyakori betegségeitől, a kijavíthatlan elütésektől és a nemritkán szétesett bekezdésektől.

Kovács Nóra

Kisebbségpolitika. - a gyakorló politikus szemével

Tabajdi Csaba: Az önazonosság labirintusa. A magyar kül- és kisebbségpolitika rendszerváltása. CP Stúdió Bt., Budapest, 1998. 757 p.

Amint ez kiderül Balogh András és a szerző előszavából és bevezetőjéből, a vaskos kötet Tabajdi Csaba 1985-1998 között készült munkáinak válogatása, mintegy száz tanulmány, cikk, interjú, emlékbeszéd és egyéb műfajú közlés. Ami őket összefűzi, az a szerző tevékenysége és működési területe ezekben az években: a magyar külpolitika kérdései, illetve a kisebbségek - vagyis mind a hazán kívül élő magyarok, mind a hazán belüli nem magyarok - problematikája. Minden írással kapcsolatban megismerjük keletkezésük körülményeit, így azt is, ha társszerzővel készült.

Mintegy száz írásról van szó - reménytelen volna bármiféle tartalmi ismertetés. A szerző azzal segíti elő a kötet áttekintését, hogy az írásokat 11 nagyobb csoportba sorolja, ezeken belül többnyire a megjelenés időrendjében. Az első csoport természetesen a magyar külpolitika; a második a kulturális külkapcsolatok kérdése és a magyar kultúra nemzetközi bemutatásának esélyei. A következő a nemzeti identitás kérdésköréhez kapcsolódik; a negyedik a nemzeti kisebbségek szociokulturális jellemzőit tárgyalja. A legtöbb írást az ötödik és a hatodik csoport tartalmazza: ezek a nemzetközi kisebbségvédelem, illetve a határokon túli magyarok jogvédelmének a problematikáját vizsgálják. A következő téma a határokon túli magyarság polgárosodása, és hogy mit tehet a magyar állam annak érdekében a gazdasági kapcsolatok terén. A nyolcadik csoport a kisebbségi autonómia, önszerveződés kérdéseit tárgyalja, valamint az egyházak ebben játszott szerepét. A kilencedik téma egy írásra szorítkozik, amely a határokon túli magyarok érdekében az 1998-as időszakban kifejtett kormányzati munka mérlegét vonja meg. A tizedik téma alapvetően más területre vezet: a hazai kisebbségek, ezen belül is kiemelten a cigányok problémái. Az utolsó rész a némileg lírai „A kisebbségbarát környezetért és a különbözős méltóságáért és jogáért” címet viseli. A kötetben jó néhány írás utal Tabajdi személyes fejlődésére, gyermekkorára, kiskunfélegyházi iskolájára.

Lehetséges persze más felosztás is: az időrend alapján. Tehát egyrészt azok az írások, amelyek a rendszerváltás előtt vagy alatt születtek, másrészt azok, amelyek az MSZP ellenzéki szereplésének korából valók, és végül azok, amelyekben Tabajdi Csaba mint államtitkár hivatalból foglalkozik a kisebbségi ügyvel. Ezekben, noha zömmel a hazánkon kívüli kárpát-medencei magyar kisebbségekről esik szó, mint láthattuk, egy rész jut a hazai kisebbségekre is. A három korszak nem oszlik meg egyenletesen: viszonylag kevesebb az első két korszakból származó írás, a könyv közel fele 1994-98-ban keletkezett.

Jelent-e különbségeket ez az időbeli megoszlás? Az első időszakra vonatkozóan nyilvánvalóan kötelező volt az akkori frazeológia használata (melyikünk nem használta ezt akkor ugyanígy?!). Természetesen vannak különbségek aközött is, amikor a szerző saját maga vagy pártja nevében beszél, s amikor már kormányférfiúként nyilatkozik. De a lényeges mondanivaló szempontjából a három szakasz között nincs semmiféle érdemi különbség. Nemcsak a téma mindig ugyanaz nagyjából, hanem a megközelítés, a kifejtés is hasonló, anélkül, hogy az elkerülhetetlennél több lenne az ismétlődés. Tabajdi a külpolitikai témánál is a szomszéd országok magyar kisebbségének ebben játszott szerepét elemzi, és a kisebbségi vonatkozásokban is felmutatja a külpolitika korlátait és fogódzóit. Nem hagy kétséget afelől, hogy szívügye a külföldi magyarok nemzeti tudatának megtartása, még a Nyugaton élők esetében is, ahol ez a szórványhelyzet miatt sokkal nehezebb, és nem is mindig kapcsolódik már a magyar nyelv ismeretéhez.

Akár a hazai nem magyar, akár a külföldi magyar kisebbségekről van szó, Tabajdi Csaba nem hagy kétséget afelől, hogy nehéz problémákkal kell szembenézni. Csak egyetérteni lehet

azzal a megállapításával, hogy a kisebbségi kérdés végleges megoldása illúzió, azon állandóan dolgozni kell.

Tabajdi Csaba többször érinti az autonómia, a kollektív jogok kérdését, azzal összefüggésben, hogy a szomszédos országokban, de még Nyugaton is az váltja ki a legnagyobb ellenérzést. Fogalmi tisztázást sürget, mert az elősegíthetné a problémák megoldását vagy legalábbis kezelését. Többször idézi a dél-tiroli német autonómia példáját mint bizonyítékot arra, hogy így is lehet kezelni a kérdést. Arra is több ízben kitér, hogy Magyarország világosan egyértelművé tette, nincsenek revíziós szándékai, de ezt, úgy látszik, nem lehet elégszer ismételni.

Egyet kell értenünk a szerzővel, amikor kifejti, hogy a mai magyarországi nemzetiségek helyzete nem vethető össze a szomszéd országokbeli magyar kisebbségekével, hiszen nagyságrendi különbségekről van szó-egyedül a hazai cigányságé lenne összevethető valamelyest. A magyar kormány a maga részéről a magyarországi kisebbségeknek minden lehetséges előnyt megad az önkormányzat, a kollektív jogok vonatkozásában. Feladatának tartja a ténylegesen előrehaladott asszimiláció lehetőség szerinti visszafordítását vagy legalábbis lassítását. Ezzel kapcsolatban Tabajdi emlékezetes sorokat ír le az előítéletekről, a nemzeti radikalizmusról és káros következményeiről. De itt is, mint sok egyéb kérdésben, óv az egyoldalúságtól, a szélsőséges megítélésektől. Többször hangsúlyozza az egyházak pozitív szerepét a nemzeti identitás megőrzésében. Ilyenkor mintha valahonnan korai ifjúságából merülne fel veretes kálvinista zsoltárok emléke.

Tabajdi előszavában az egész kérdéskört labirintushoz hasonlítja, és teljes joggal. Úgy véli, talán ez a kötet némiképp Ariadné fonalaként szolgálhat majd. De éppen a használhatóság érdekében esetleg nem ártott volna néhány, az egyes írásokban gyakran emlegetett alapvető szöveg (alapszerződések, Európa tanácsi ajánlások stb.) beemelése a kötetbe. A terjedelmet nem növelte volna lényegesen, viszont kétségkívül segítené a kötet használhatóságát.

Utószavában Bodor Pál vázolja fel Tabajdi Csaba világát és saját véleményét a szerzőről; de a borítón fakszimilében közölt Sütő András-írás ugyancsak nagy elismeréssel szól a kötet szerzőjéről-nyilván okkal. Tabajdi Csaba pályája az utóbbi évtizedek magyar közéleti problematikájának bonyolultságát is példázza. Következetes magatartása a kisebbségi ügyben mindenképpen rokonszenvéssé teszi személyét, ami a könyv értékelésében is szerepet játszik.

Niederhauser Emil

Összefoglaló a magyarországi nemzetiségi politikáról

Tilkovszky Lóránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998.

A hazai nemzetiségek múltja és jelene fontos része hazánk történetének. A trianoni Magyarország kisebbségeit érintően mégis csak a hatvanas évek második felében kezdődött rendszeres, tudományos kutatás. Ennek ellenére voltak és vannak kutatók, akik életművüket a kisebbségek helyzetét feltáró munkának szánták. Egyik legnevesebb köztük Tilkovszky Loránt professzor, aki egy új könyvben összegezte az erre vonatkozó ismereteket, köztük saját korábbi kutatásait.

Közép-Európa etnikai térképe a magyar közgondolkodásban szimbólummá vált. Természetes reflex, hogy a Magyarország határain túlnyúló nagy piros mezőt látjuk, amely azt bizonyítja, hogy a magyarság több generációja a 20. század nagyobbik részében több országban szétszórva élt és él. Csakhogy ennek a piros mezőnek a közepében, a magyar állam mai területén számos sárga, szürke, kék pötty is található. Ez a térkép valójában nemcsak a magyarok, hanem a velük évszázadok óta együtt élő más etnikai csoportok, nemzetek, nemzetiségek, nemzeti és etnikai kisebbségek térképe is. Hogyan alakult ezeknek a színes foltoknak a sorsa, aránya, s főként hogyan viszonyult hozzájuk a többség, illetve a mindenkori magyar állam? Tilkovszky Lóránt könyve, amelynek címlapjára nem véletlenül került a Kárpát-medence etnikai térképe, azt összegzi, amit a történelemtudomány ezekre a kérdésekre eddig válaszolt.

Éppen ezért a könyv megjelenése olyan feladatot tölt be, amellyel a magyar történetírás régóta adós: a 20. századi magyarországi nemzetiségpolitika szintézisszerű áttekintését. Ez azért nagyon fontos, mert a hazai nemzetiségek kérdése a 20. századi magyar történelemképből erősen hiányzik. A 19. század áttekintésében ma már mindig szinte hiánytalanul s komoly feldolgozottsággal van jelen; a legújabbkor előismeretekkel nem rendelkező tanulmányozója azonban legfeljebb a Volksbund létrehozásakor, a németek kitelepítésénél és a szlovák-magyar lakosságcsere kapcsán döbbenhet rá jó esetben, hogy lám, a trianoni Magyarországon is maradtak nem magyar polgárok. Ez természetesen érthető, hiszen a történelmi Magyarország számára az etnikai sokféleség a modern nemzetfejlődés során elsőrendű problémává vált, és a multikulturalitás nem elég rugalmas kezelése igen fontos tényezőként szerepelt az állam szétszakadásában. Az ország területének feldarabolása után a hazai kisebbségek kérdése nem volt többé központi kérdés. Elsőrendű - bár 1945 és a nyolcvanas évek között egyre kisebb súllyal kezelt problémává vált viszont, jogosan, az elcsatolt területek és a határon túli magyarság ügye. Pedig a magyarországi kisebbségek múltja része a magyar történelemnek, különösen a magyar állam történetének, hiszen ahhoz a kisebbségek nemcsak sorsuk rendezésének igénye jogán kapcsolódnak, hanem magyar állampolgárokként, illetve hazánk kulturális színességének gyarapítóiként is.

Az utóbbi években a szomszéd országok magyarságának a politikai életből gyakran félresöpört, de a valóságban mindmáig súlyos problémája, ha kis terjedelemben is, de helyet kapott az 1945 utáni magyar történelem összefoglalásaiban. Történt ez annak ellenére, hogy a témakör feldolgozottsága egyelőre igencsak a kezdetén tart. Ugyanilyen eredményről nem számolhatunk be a magyarországi kisebbségek esetében, aminek okát elsősorban egy megfelelő áttekintő kötet hiányában kereshetjük. Talán most, Tilkovszky professzornak köszönhetően változni fog a helyzet.

Aki új könyvének címét látja, abban röggvest fölmerül a kérdés, hogy vajon mit kell érteni a 20. századon, hiszen éppen a nemzetiségi kérdésben a század első két évtizede radikálisan elkülönül a többi részétől. A könyv az egész századról szól, tehát a századelőt is magába

foglalja 1901-től, ami nem könnyű vállalkozás, hiszen az első világháborúig, de tulajdonképpen egészen a Tanácsköztársaságig eltelt időszak a kisebbségpolitika szempontjából még a „hosszú 19. század” részének tekinthető. S nehéz erről a valódi 19. század nélküli csonkról a korábbi események, élmények s különösképpen az 1868-as nemzetiségi törvény nélkül beszélni. Ezt a szerző úgy oldja meg, hogy feltételezi az olvasó előzetes ismereteit a dualizmus korábbi szakaszáról. (Egyébként más, nem kifejezetten nemzetiségpolitikai vonatkozású történeti szintézisek is megjelentek - például az ELTE BTK egyetemi tankönyve -, amelyek a 20. század magyar történelmét ilyen módon próbálják egységben kezelni.) Azt a nehézséget, hogy a századforduló és a világháború közötti másfél évtized nemcsak csonka, de viszonylag rövid időszak, azzal oldja fel, hogy ehhez a kérdéskörhöz csatlakozik az első világháború és a polgári demokratikus, illetve a kommunista forradalom.

Ezt követően - mint a magyar történeti feldolgozásokban általában - kisebbségpolitikailag is egységes korszakot alkot a két háború közötti periódus a második világháborúval, a háború utáni rövid demokrácia a kommunizmussal, s külön jelenik meg, mint legrövidebb egység, a rendszerváltozás, illetve az azóta eltelt évtized. Ezeken a korszakokon belül általában kormányról kormányra haladva tekinti át a könyv a nemzetiségpolitika változásait, ami igazán csak 1956 és a nyolcvanas évek között szakad meg, érthetően, hiszen akkoriban a kisebbségpolitika irányvonala tényleg nem függött a kormányátalakításoktól. Valójában tehát a kormányok kisebbségpolitikájához kapcsolódik a kisebbségek önálló politizálása, már amikor volt ilyen, illetve a két háború között a magyar értelmiség (Szekfü Gyula, Szabó Dezső, Bajcsy-Zsilinszky Endre) asszimilációs vitája. Talán kevésbé színes téma, de érdemes lenne ugyancsak feltárni a hatvanas évek végének, hetvenes évek elejének magyar értelmiségi törekvéseit a tudományos kisebbségkutató műhelyek megalapozása és megindítása, az irodalmi és társadalomtudományi folyóiratokban a kisebbségi kérdés - korábbiakhoz képest erőteljes - megjelenése kapcsán. (Ez az éledés - akárcsak a könyvben közreadott értelmiségi vita - szoros összefüggésben állt a határon túli magyar kérdéssel, persze azzal a különbséggel, hogy a Kádár-korszak derekán a magyar kisebbségi problematika szinte éppúgy vagy méginkább Csipkerózsika-álmából ébredt, mint a hazai nemzetiségek ügye.)

Annak ellenére, hogy a kilencvenes évek alkotják a legrövidebb áttekintett időszakot, az egyetlen dokumentum, amelyet a kötet közread, az 1993-as nemzetiségi törvény, ebből a korszakból származik. Ez kissé ellentétben áll azzal, hogy a kilencvenes évek nemcsak rövid, de a többi korszakhoz képest nagy vonalakban vizsgált időszak is (hiszen még nem nagyon akad olyan feldolgozás, amelyre a szintézis támaszkodhatna). Persze jogos ezt a hiányosságai ellenére is minden bizonnyal korszakalkotó törvényt külön kiemelni, hiszen a jövőt ez a dokumentum alapozza meg, de kérdéses számomra, hogy ha már a könyv közli ezt a forrást, akkor nem lett volna-e érdemes más dokumentumokat is közreadni. Már csak azért is, mert a jelenlegi törvény a legkönnyebben hozzáférhető a meghatározó nemzetiségpolitikai dokumentumok közül. Az utolsó fejezet kiemeli például a kontinuitást az 1868-as és az 1993-as törvény között, úgyhogy legalább ezt a dualizmus kori (s nagyon sokáig a 20. században is érvényes) törvényt újra lehetett volna közölni. De nem ártott volna közreadni a kisebbségi oktatást szabályozó rendeleteket: az 1923-as, 1946-os rendeletet és az 1960-as minisztériumi utasítást, illetve körleveleket hiszen a mai nemzetiségi törvény oktatási szabályozása ezeknek a tükrében is értékelhető. Esetleg érdemes lehetett volna publikálni a nemzetiségi törvényeket helyettesítő kisebbségpolitikai párthatározatok közül legalább egyet, mondjuk az 1958-ast, amelyre a Kádár-korszakban szinte végig mint a gyakorlati politikát meghatározó alapidokumentumra hivatkoztak.

A könyv a kutatók számára is értékes segítséget nyújt az igen részletes és kommentált irodalomjegyzékkel, amelynek nagy részét a szerző föl is használta szintézisében. Talán a teljesség kedvéért hozzá lehetett volna tenni a kérdéskör egyébként nem túl bőséges nyugati

irodalmát (ilyen a két háború között is akadt, s nemcsak Németországban, hanem például Angliában is), tekintettel arra, hogy az gyakran más szempontból világítja meg az eseményeket, mint a vele egyidejűleg kiadott hazai művek. Bár egy ilyen adalék megtörné a bibliográfia egységességét, amely a magyar nyelvű irodalmat vette célba, ugyanakkor árnyalná is néha az értékelést, hiszen például a könyvben megjelenik a két háború közötti német vélemény, amely a szomszéd országokkal összehasonlítva kedvezőtlennek ítélte meg a németiség magyarországi helyzetét. Kedvezőtlennek abból a szempontból, hogy a németek közösségi alanyisága kevésbé ismertetett el, mint máshol. S ez fontos dolog, de föltétlenül kiegészítendő például C. A. Macartney észrevételével (*Hungary and her Successors*. Oxford, 1937. 445-461.), amely szerint Magyarországon, ellentétben szomszédjaival, ha egy nem magyar nemzetiségű polgár bizonyos nemzeti alapelveket elfogad, akkor etnikai hovatartozásától függetlenül - nemcsak elvileg, hanem gyakorlatilag is - bármilyen magas állami pozíciót betölthet. (Tilkovszky Lóránt egyébként ezt a gyakorlatban elég világosan illusztrálja is, Bleyer Jakab és Gratz Gusztáv pályafutásának bemutatásával.)

A felhasznált irodalom beemelése a főszövegbe általában nagy alaposságról tesz tanúbizonyságot, annyira, hogy egy-egy résznél még az eredeti szerzők gondolatai, megfogalmazásai is érződnek. Ez igen színessé teszi a könyvet. Nagyvonalúságot csak abban az esetben érzekeltem, amikor a szerző saját műveit foglalja össze, amit szükségessé tett az a tény, hogy-különösen a két háború közötti korszak - nemzetiségpolitikai történetének feltárásában oroszánrészt vállalt, és saját munkáinak idézésével kapcsolatban terjedelmi korlátokkal is szembe kellett néznie.

A főszövegből világosan kitűnik, hogy Tilkovszky Lóránt nemcsak nagyon alaposan ismeri, de kritikusan is kezeli a szakirodalmat, amelynek például át kell vennie eltérő és nem mindig pontos szóhasználatát. Kár, hogy bizonyos esetekben nem sikerült precízebb formába öntenie a szocialista történelemírás olyan „gumifogalmait”, mint például a „reakciósság”, amelynek esetében mi, akik éltünk a kommunizmusban, tudjuk, hogy mire gondolt az eredeti szerző, de a nálunk néhány évvel fiatalabb generáció már nem fogja érteni. Terminológiáról szólva nemcsak ilyen általános fogalmakra gondolok hanem a szakkifejezésekre is. A könyv nem untatja az olvasót fogalmi tisztázással, ami helyes, hiszen kevés dolog riasztja jobban a publikumot, mint a feleslegesnek tűnő elmélkedés.

A művet olvasva egyre inkább azon kezdtem gondolkodni, hogy pontos dolog-e szinonimaként használni a nemzetiségi politikát és a nemzetiségpolitikát. Jól megvizsgálva a két kifejezést, az előbbi a nemzetiségek mint autonóm közösségek saját politikáját takarja, az utóbbi pedig a kifejezetten rájuk vonatkozó állami politikát. Ez azért nem mindegy, mert a szocialista Magyarországon a propaganda - de a tudományos irodalom is - elég következetesen nemzetiségi politikáról beszélt, ami nem állta meg a helyét. Azért sem, mert 1948 után semmilyen olyan öngazgatási szerv nem létezett, amely legitim módon képviselte volna ezeket a közösségeket, s megfogalmazta volna törekvéseiket. Ilyennek mutatták be a nemzetiségi szövetségeket, de azok pártirányítás alatt, szervezett tömegbázis nélkül tevékenykedtek, úgyhogy semmiképpen sem folytattak ténylegesen nemzetiségi politikát. (Lásd erről Föglein Gizella: „Közvetíteni a párt és a kormány szavát”. Nemzetiségi-kisebbségi szövetségek 1958-1972. *História*, 1996/9-10.) A valóságos törekvések legfeljebb az 56-os forradalomban kerültek napvilágra.

Maguknak a szövetségeknek a kérdése egyébként pont az a terület, ahol Tilkovszky Lóránt - az 1948, illetve különösen is 1956 utáni kisebbségpolitikáról írva - éppen a fogalmak területén nagyon sikeresen szakít az egykorú irodalommal. Akkoriban ugyanis gyakorta egy szövetség valamiféle szervezkedését úgy tüntették fel, mintha az adott „nemzetiség” (vagy általában a nemzetiségek) különös aktivitást mutatott volna, ezt és ezt tette. Pedig amikor például közvetlenül az 1956-os forradalom után összeül a szlovák szövetség ún. aktívaértekezlete - amelyen a források tanúsága szerint több tisztis rangban lévő vesz részt-, az

aligha minősíthető a magyarországi szlovákság aktivitásának Hasonló példákat hozhatnánk más nemzetiségekről is. Tilkovszky Loránt új könyve igen következetes abban az egzakt megközelítésben - amit egyébként a kilencvenes évekbeli történészi szakirodalom sem nélkülöz -, hogy mindig kifejezetten magáról az adott szövetségről mint szervezetről tesz említést, anélkül, hogy egyenlőségjelet tenne a szervezet és a kisebbség között.

A könyv hangvételére általában véve is jellemző a tárgyilagos egzaktuság: a tények felsorolására törekszik. Ahol mégis értékelésre kényszerül, ott egy önálló kisebbségpolitikai ideál nézőszögéből indul ki, amely nincs más szempontok (például az ország integritása, a határon túli magyarság jogai, a szocializmus építése, a népek közötti testvériség, a hídszerep vagy az európai integráció) érvényesülésének alárendelve. A két háború közti időszak tárgyalása során nagyon részletesen, de az ún. „automatizmus” időszakára vonatkozóan is bemutatja ezeket a nézeteket, anélkül azonban, hogy akár velük, akár nyílt elvetésükkel azonosulna. Az önálló kisebbségpolitikai álláspont nevében azonban nem apatikus, nem önmarcangoló, mint ahogy ez számos hasonló nézőpontú írásban előfordul. Ugyanakkor jövőbe tekintését az alaptalan optimizmus sem jellemzi. Erős kétségek között ír arról, hogy képes lesz-e a nemzetiségi törvény eleget tenni célkitűzésének, vagyis nemcsak megállítani, hanem visszafordítani a kisebbségek beolvadását.

Szesztay Ádám

Emlékezés szovjet táborokra

Schwarcz Sándor: *Szegedtől a GULAG-ig. Szeged, 1997. 237 p.*

Különös sorsú ember írását találja az érdeklődő olvasó Schwarcz Sándor kötetében (sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta A Sajti Enikő, szerkesztette Anderle Ádám). A rendszerváltást követően a korábbi, Lengyel József és Örkény István tollából megjelent irodalmi igényű visszaemlékezések sora fokozatosan kiegészül a „történelem nélküli” emberek emlékeivel, amelyek Kelet-Európa múltjának szinte hihetetlen tényeit tárják fel. A holocaust történetének kutatói már korábban felfigyeltek arra, hogy a kommunista rendszer alatt a régiónk zsidóságának tragédiáját túlélők közül többen a kitelepítettek sorsában is osztoztak, vagy a felszabadítók jóvoltából rövidesen megismerhették a GULAG borzalmait. Azokról azonban szinte alig esik szó, akik Hitler elől szökve kerültek Sztálin karmai közé. Schwarcz Sándor közülük tartozik.

A Dorozsmai Napló felkérésére Kanyó Ferenc történész arra vállalkozott 1995-ben, hogy feltárja a második világháború kiskundorozsmai áldozatainak életútját, és önálló kötetbe rendezi a fontosabb dokumentumokat. A gyűjtőmunka során bukkant fel Schwarcz Sándor visszaemlékezése. A kötet bevezetőjéből megtudjuk, hogy a szerző 1941-ben, a Szovjetunió megtámadása előtt alig egy hónappal lépte át a határt néhány társával együtt, és hosszú fogság után csak 1960-ban térhetett haza. Hogy a szökevények sorsa nem vett tragikus fordulatot, az annak köszönhető, hogy „csak” illegális határátlépésben mondták ki őket bűnösnek, amiért mindössze két év munkatábor járt. Aztán, ahogy sok tízezer ember esetében, az ő szabadulásukat is „felfüggesztették”, tekintettel a háborús körülményekre. A szakszerű bevezető röviden bemutatja a GULAG - a Lágerek Főigazgatósága - szervezetét, a különböző büntetésformákat. Felhívja a figyelmet arra a körülményre is, hogy Schwarcz Sándor említést sem tesz a hruscsovi reformokról, hiszen ez a szerző életére csak jókora késéssel gyakorolt hatást.

A könyv rövid fejezetekre tagolva mutatja be Schwarcz Sándor életútját gyermekkorától a Szovjetunióból történt visszatéréséig. A galíciai zsidó család, amelynek sarjaként meglátta a napvilágot, Szegeden élt. Életformájuk az alföldi város iparostársadalmának periferiájára jellemző. A mélyen vallásos nagyszülők szinte még kamasz leánya 1922 karácsonyán hozta világa házasságon kívül született gyermekét; a gazdag kereskedő apa hallani sem akart házasságról. A nagyapa; aki vásári szabóként a családnak szerény egzisztenciát biztosíthatott volna, az első világháborúból visszatérve rövid idő múlva meghalt. A szövegben nem szerepel, de talán a nagyszülők gyenge hászid kötődését mutatja, hogy befolyásolták őket a makói rabbi szavai, aki megjósolta a családi tragédiát. Ebben az eseményben kereshetjük nemcsak elszegényedésük, hanem a hagyományos zsidó életformából való kiszakadásuk okát is. Nem asszimilációról van itt szó, hanem a helyi zsidó társadalomtól való elfordulásról - vagy inkább az abból való kimaradásról -, amelynek okai között bizonyosan szerepet játszott az akkoriban lábra kapó cionista mozgalom is.

A nagymama egy ideig szintén próbálkozott vásári szabósággal, sőt az üveges mesterséggel is, de sikertelenül. Közben anyja a fiút hátrahagyva Pesten próbált szerencsét. A hányatott sorsú gyermek évei a Szegedi Zsidó Árvaházban, az elemi iskolában és szabóinasként teltek. A gazdasági válság Pestre kergette, itt lett cionista szakszervezeti tag, illegális marxista szemináriumok hallgatója, majd a szerelem megnyitotta előtte a Palesztinába vándorlás lehetőségét is. Mindeközben mint török követségi alkalmazott és alkalmi szabó élte az ágyrajárók bizonytalan életét. A pesti „Csikágó”-ban, hozzá hasonló kisemberekből és rokonaikból állt össze az a csoport, amely Jugoszlávia megszállása után a Szovjetunió felé kereste a menekülés útját. Baloldali cionisták tipikus illúziói az első munkásállamról - amelyek egy része később a kibucokban valósult meg - hajtották őket kelet felé. Meglepetésükre az első szovjet gyűjtőtáborban több száz hasonló sorsú magyarországi

menekülttel találkoztak. Innen egyenes út vezetett a közben hadszíntérré váló nyugati határszéltől a permi börtönbe. Schwarcz Sándor jelentkezett frontszolgálatra, ennek ellenére a bírósági eljárás során német kémnek próbálták minősíteni. Illegális határátlépőként végül kétévi kényszerszolgálatra ítélték. Ettől fogva különböző szigorúságú táborokban telt élete, örökös rettegésben jövő sorsa, szegényes motyója, az éhezés és a hideg miatt. Csak fizikai alkalmatlanságának köszönhető, hogy elkerülte a vorkutai bányák poklát. Volt szanitéc és erdőmunkás, bányász és krumplicsász. Rokonaitól és barátaitól elszakítva próbált felszínen maradni és sorsát szinte közönyös természetességgel elfogadni. Szabadulása után kényszerlakhelyét a Komi Köztársaságban jelölték ki a hatóságok. „Felemelkedése” ekkor kezdődött el. Mozigépész lett, megnősült, gyermekei születtek, és sikerült hazájához közel, Kárpátalján letelepednie. Szívós türelemmel és az ottani élethez elengedhetetlen beletörődéssel próbálta elérni továbbra is hazatelepülése engedélyezését. Végül vagonra tehette családját, holmiját és sok-sok hasábfát. Így tért haza Magyarországra 1960-ban.

Az tartotta életben, ami fiatalsága legfontosabb tapasztalatának bizonyult: mindig ösztönös rokonszenvvel fordult az egyszerű emberek felé, sorsukban osztozva tette magát hasznossá, és rendületlen türelemmel harcolt a hideg, az éhezés és a hatóságok cinikus egykedvűsége ellen.

A szöveg forrásértékét meghatározza, hogy a hetvenes években íródott, ezért szinte minden sorát félelmek, elhallgatott érzések, homályban hagyott részletek jellemzik. Más visszaemlékezésekkel összehasonlítva azonban a történet több fontos mozzanata tisztázható. Az önéletrajz tanulságos olvasmány a GULAG-történelem hazai kutatóinak éppúgy, mint a Szovjetunió korabeli hétköznapijai iránt érdeklődőknek, vagy azoknak, akik csak egyszerűen hajdani sorstársaik tapasztalataira kíváncsiak.

Rékai Miklós

Feszültségek a nyelvhatáron Belgiumban

Sonja Vandermeeren: Spracheinstellungen links und rechts der Sprachgrenze. Dümmler Verlag, Bonn 1993. 138. p.

Sonja Vandermeeren könyve nyelvészeti, dialektológiai tanulmány, amely a holland francia nyelvhatár két oldalán élők nyelvi beállítódását vizsgálja. A tanulmány adatait a Vur-vidék és Altbelgien-Nord (észak-Óbelgium) területei szolgáltatták.

A középkor óta két magas nyelvi kultúra fejtette itt ki hatását. A nyelvhatártól északra a holland, délre a német. A Vur-vidéken a holland terjedt el, Altbelgien-Nordban pedig a holland után a 19-20. században a német. E nyelvi fejlődés végeredményeképpen Altbelgien-Nordban a 20. század második felére a francia lett az uralkodó.

A tanulmány adatfelvevő helye a hivatalos flamand-francia nyelvhatártól északra fekvő Teuven község és a nyelvhatár másik felén lévő szomszédos falu, Sippenaken volt. Mindkettőben dél-alfrank dialektust beszélnek. A Vur-vidék és Altbelgien-Nord egyébként egy nagyobb germán nyelvjárási terület északi visszavonulási területe (*Rückzugsgebiet*).

A germán és a román nyelvek határa a középkor óta északra tolódott: a 17. századtól a 19. századig Warsage, Bombaye, Berneau és St. Jean-Sart helységek romanizálódtak, míg Aubel népnyelve még a 20. század közepén is dél-alsóholland volt. A nyelvjárások használata azonban széles körben visszafejlődött.

1962-ben, a hivatalos alsó-holland és francia nyelvhatár rögzítése után ezen a helyen (a Vur-vidék és Altbelgien-Nord között) egyedülálló nyelvi laboratórium keletkezett. Azokat a beszélőket, akik mindennapos nyelvhasználatukban alig különböztek egymástól, egy kívülről jövő nyelvi tervezés különböző nyelvi területekhez (a hivatalosan is hollandot beszélő flamandokéhoz és a hivatalosan francia nyelvű vallonokéhoz) sorolta.

Ehhez járul, hogy a Vur-vidék lakossága a nyelvhatár meghúzásakor két részre szakadt. Leegyszerűsítve: a flamand szelleműek a flamand Limburg provinciához kívántak kapcsolódni, a vallon szelleműek viszont a liége-i vallon provincia részeként kívántak tovább élni, mivel a Vur-vidék gazdaságilag elsősorban ettől a vidéktől függ. A flamand és a vallon szelleműek nyelvi konfliktusa nagy belpolitikai jelentőséggel bír, mert a Vur-vidék a vallonok és a flamandok közti feszültségek egyik forrása.

Sonja Vandermeeren azt tűzte ki célul, hogy segítse a harminc éve izzó vur-vidéki nyelvi konfliktus objektivizálását a még fiatal kontakt-lingvisztika révén. Az esettanulmányok részletes kidolgozása és nyilvánosságra hozataluk elősegítheti, hogy csökkenjen a feszültség a nyelvi érintkezés övezeteiben. A szerzőnek ugyanis meggyőződése: az ezúton nyert bepillantás a nyelvi konfliktus genezisébe a jövőben lehetővé teszi, hogy megtaláljuk csökkentésének eszközét.

Nagyon keveset tudunk a germán-román nyelvhatár kialakulásáról a Frank Birodalomban. Bizonyos azonban, hogy amikor a nyelvhatár fokozatosan megszilárdult a Karoling korszakban, a következő kontakt-lingvisztikai konstelláció állt fenn: a vulgáris latinból kialakult román népnyelv és a germán népnyelv mellett a latin terjedt el mint kultúrnyelv. Belgium germán-román nyelvhatára tehát több mint ezeréves. Ez a nyelvhatár az idők folyamán 10-15 kilométerrel északra tolódott, aminek során lényegesen több germán település romanizálódott, mint ahány román helység germanizálódott.

A 19. század folyamán a flamand nyelvi egyenjogúságért küzdők számára világossá vált, hogy a francia nyelv egyre erősödő befolyásának ellensúlyozására szükség van egy versenyképes németalföldi standard nyelvre. Flandria Észak-Németalföld történelmi standard nyelvét vette át. Először az 1930-as évek elején hivatkoztak Belgiumban a territórium-elvre: az 1932-es nyelvtörvények előírták, hogy Flandriában a holland, Vallóniában pedig a francia

a hivatalos és egyúttal az oktatás nyelve. A brüsszeli területnek és a nyelvhatár közelében élőknek kettős státust biztosítottak.

A belga kormány 1962-ben úgy próbálta megoldani a történelmi eredetű nyelvi konfliktust, hogy Belgiumot négy hivatalos nyelvterületre osztotta:

- a németalföldi (holland) terület (az összlakosság 57,7 százaléka): Antwerpen, Limburg (beleérne a Vur-vidéket is), Kelet-Flandria, Nyugat-Flandria, Észak-Brabant tartományokkal;
- a francia nyelvű terület (az összlakosság 31,94 százaléka): Hainaut, Liége (kivéve a hivatalosan német nyelvű közösségeket), Luxembourg, Namur és Dél-Brabant tartományok;
- a német nyelvű terület (az összlakosság 0,67 százaléka): kilenc községgel Lüttich (Liége) tartomány keleti részén (Amel, Büllingen, Burg-Reuland, Bütgenbach, Eupen, Klemnis, Lontzen, Raeren és Sankt-Virith);
- a kétnyelvű Brüsszel főváros és vidéke (az összlakosság 9,69 százaléka), amely tizenkilenc községből áll.

A 20. század elején a vallon hátország francia nyelve kezdett a Vur-vidékre is befolyást gyakorolni, mégpedig az oktatás nyelvén keresztül (a felső tagozatot illetően a lakosság a környék francia nyelvű iskoláira volt utalva) és a szakmai életben (a munkahelyhiány miatt egyre több Vur-vidéki keresett magának munkát Vallóniában). A második világháború után hajlandóság mutatkozott az asszimilációra. 1930-ban a Vur-vidéki összlakosság 17,88 százaléka vallotta magát francia anyanyelvűnek, míg 76,31 százaléka hollandul beszélt. Ez az arány 1947-re szinte megfordult: 51,83% érezte magát francia nyelvűnek és csak 38,97% holland anyanyelvűnek.

A hetvenes-nyolcvanas években a Vur-vidéket nyelvi szempontból nagyfokú feszültség jellemezte. Világossá vált, hogy a vidék lakossága egyre jobban polarizálódik. A két csoport (francia és flamand) közti szakadék azért különösen mély, mert a politikai és a nyelvi választóvonalak egybeesnek. A falusi életben ez a konfliktus csak latens módon jelenik meg, mivel a nyelvjárás - lingua francaként - újra és újra többé-kevésbé betemeti a két közösség által kiásott árkokat.

A Vur-vidéki közösség olyan értelemben is kettévált, hogy a flamand, illetve a francia szelleműeknek külön-külön szociális struktúráik vannak. Gyermekeiket például csakis a megfelelő holland, illetve francia nyelvű iskolákba küldik. A flamandok flamand szellemű kocsmaiba járnak, a vallonok pedig francia szelleműekbe. De egymástól teljesen elkülönülnek a vallon, illetve a flamand egyesületek is.

Összefoglalva a flamand-francia nyelvi háború meghatározó motívumait:

- A kultúrnyelv váltás mechanizmusát a Vur-vidékiek egy részénél „nyelvpolitikai” motor hajtotta. H. van Laar szerint az egyre halmozódó konfliktusok mind nagyobb feszültséghez vezettek a két csoport között.
- A flamandok számára a Vur-vidékek a holland Limburg tartományhoz való tartozása szimbolikus értékű. A nyelvhatáron élő falvakat védeni kell az elfranciásodástól.
- A vallonok nem tartják demokratikusnak, hogy a Vur-vidék a flamand tartományhoz került, és a hatvanas évektől kezdve a gazdasági, illetve a demográfiai túlsúly által fenyegetve érzik magukat.

Az előzmények és a jelenlegi helyzet ismertetése után a szerző kérdőíves módszerrel vizsgálja a két falu nyelvi magatartását, s a vizsgálat különböző fázisait mutatja be kronológiai sorrendben.

A beszélgetések magnószalagra rögzítése azt a célt szolgálta, hogy általa vizsgálható legyen a Vur-vidéki szociális rendszer, a flamand és a vallon szelleműek közötti feszültség, a kérdezett személyek megfigyelései a lakossági nyelvi szokásokról, valamint a várható motiváció egy felmérésen való együttműködésre.

Fontos kérdés az oktatás nyelve: a sippenakeniek kétharmada francia elemi iskolába járt, de minden harmadik kérdezett németül oktatott. A felső tagozaton és magasabb szinten kizárólag a francia volt az oktatás nyelve.

Az iskolai végzettség természetesen hatással van a nyelvhasználatra: minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, annál kevésbé beszél nyelvjárásban. Mindkét falu lakosainak mintegy háromnegyed része - a csak elemi iskolai végzettségűek - szinte mindig nyelvjárásban beszél a magánszférában. Az iskolázottsági szint növekedésével a nyelvjárás megmarad a szülőkkel való beszédben, de egyre kevésbé használatos a testvérekkel és legkevésbé a házastárssal. Az iskoláztatás során az ellenkező nyelv hatása is meghatározó: a sippenakeniek és a vallon szellemű teuveniek, akik francia nyelvű iskolába jártak, kevésbé beszélnek nyelvjárásban a magánszférában, mint akik nem francia iskolába járnak. A kérdezettek háromnegyed része - amely nem járt francia nyelvű iskolába - szinte mindig nyelvjárásban beszél a szülőkkel, testvérekkel, házastárssal, míg a francia iskolát jártak kevesebb mint a fele használja hasonló helyzetben a nyelvjárást.

Összefoglalva jellemző, hogy a nyelvjárás vitalitása az őslakos vallon teuveniek és a flamand szellemű sippenakeniek körében a legnagyobb. A háború utáni generációt jobban befolyásolja a standard nyelv, mint az idősebb generációt. A lakosság elöregedése tehát paradox módon védi a nyelvjárást. A későbbi generációk szükségszerűen kapcsolatba kerülnek a francia nyelvvel a tanulás, a szakma és a munkahely révén. A nyelvjáráshasználat csökkenése a nem agrárorientált szakmáknak is tulajdonítható. A francia nyelv tehát potenciálisan konkurensévé vált a nyelvjárásnak. Ugyanakkor a célcsoportok mindegyike más-más módon, de pozitívan viszonyul a nyelvjáráshoz. A flamandok számára ez származásukat igazoló identitásuk bizonyítéka, míg a sippenakeniek nyelvi beállítódása a többnyelvűségbe ágyazódott. A vallonoknál viszont ezt a pozitív hozzáállást elnyomja a vallon identitástudat, amely a francia nyelvhez kötődik.

Összességében véve Sonja Vandermeeren könyve nagyon kiterjedt, részletes dialektológiai tanulmány, amely szakmailag és a referenciák tekintetében igen megalapozott. Talán csak a konklúzió hiányzik a munka végéről: hogy miként is lesz kezelhető a jövőben ez az évszázados nyelvi konfliktus. Ugyanakkor az írás rávilágít arra, hogy sohasem a helyi lakosok, hanem beavatkozásával általában a politikai vezetés okozza a nyelvi konfliktusokat, amelyeket természetes úton talán sokkal egyszerűbben meg lehetett volna oldani.

Cselovszkyné Tarr Klára